

esély

2006/1

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 **Kőnig Éva:** Adósságkezelés: sikerek és kudarcok
- 30 **Tóth Edit:** A terepgyakorlatok hatása a szakmai identitás alakulására a szociálpedagógus képzésben

SZOCIÁLIS MUNKA

- 47 **Nigel Parton – Patrick O’Byrne:** Mi a konstruktív szociális munka?
- 67 **Bugarszki Zsolt:** A közösségi pszichiátriai ellátásról
- 74 **Goldmann Tamás – Varga Veronika:** Rendhagyó esettanulmány a támogatott foglalkoztatás tárgyköréből

INTERJÚ, RIPORT

- 82 **Takács István Gábor:** Tudományos drogmítoszok (Interjú Peter Cohennel)

KÖNYVEKRŐL ÉS FOLYÓIRATOKRÓL

- 89 **Kelemen Gábor:** Reflexív gondolkodás a szociális munkában

REPERTÓRIUM 1989–2005

KÖNIG ÉVA

Adósságkezelés: sikerek és kudarcok

A lakhatás az egyik legalapvetőbb emberi szükséglet. A hátralékok miatt elrendelt kilakoltatások megelőzése, a lakhatás feltételeinek megőrzése érdekében az elmúlt másfél évtized alatt több kormányzati adósságkezelési program indult. A cikk e központi programok történetét kíséri végig. A lakossági adósságkonszolidációkra tett kísérletek eddigi mérlege – mint látni fogjuk – inkább a kudarcok felé billen el, mint a sikerek irányába.

A programok elemzése, a kudarcok okainak számbavétele hozzájárulhat ahhoz, hogy a következő években eredményesebb programok induljanak, az adósságkezelésben érintett szereplők – a lakosság, a hitelezők, a szociális munkások és a politikusok – maguk is sikerként és ne kudarcként éljék meg az erőfeszítéseiket.

A nyolcvanas évek végétől kezdődően a háztartások költségvetésén belül egyre jelentősebbé váltak a lakással kapcsolatos kiadások. Míg a nyolcvanas években a családok átlagosan a jövedelmük 10 százalékát fordították lakásfenntartásra, addig a kilencvenes évek közepére ez az arány megduplázódott. A közüzemi díjak fogyasztói árindexet jóval meghaladó emelkedését az energiahordozók ártámogatásának leépítése okozta, ami egybeesett a munkanélküliség elterjedésével, az alsó középrétegek elszegényedésével. A kilencvenes évek elején egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a tömeges hajléktalanság csak a lakástámogatások bevezetésével kerülhető el.¹ A szociális ellátórendszerben szinte egy időben – ha más-más módon is – két típusú támogatás jelent meg. Az egyik a *havi kiadásokhoz való hozzájárulás*, amely a fizetőképesség megőrzésére, a másik a *hátralékkal rendelkező családoknak nyújtott segítségformák rendszere*, amely a fizetőképesség helyreállítását célozza.

Bár a cikkben elsősorban az adósságkezelés eddigi rövid történetét, illetve ennek tanulságait igyekszem felvázolni, óhatatlanul szót kell ejteni a lakásfenntartáshoz kapcsolódó támogatásokról is. Hiszen a hátralékos

¹ A lakás elárverezése nemcsak a lakással összefüggő adósságok miatt következhet be, hanem más típusú tartozások – például adó vagy vállalkozáshoz felvett hitel – miatt is. A Magyarországon alkalmazott adósságkezelési programok ez ideig csak a lakhatással kapcsolatos kiadásokra terjedtek ki. A fejlettebb országokban ennél szélesebben értelmezik és alkalmazzák az adósságkezelést.

TANULMÁNYOK

családok száma, valamint az adósságrendezés sikere nagymértékben függ a folyó kiadásokhoz igazodó szociális juttatások hatékonyságától is.²

Kísérletek az eladósodás megelőzésére

Az egyre emelkedő lakásköltségekre való tekintettel 1993-ban bevezették a lakásfenntartási támogatást. A szociális törvényben szabályozott ellátások közül ezt a támogatási formát az önkormányzati hatáskörbe utalták, vagyis a jogszabályi keretfeltételek mellett minden település maga határozta meg, hogy lakosságának mely csoportjait és milyen mértékben támogatja. Ezen, 2004-ig fennálló szabályozásnak több következménye is volt. A leglényegesebbek a következők:

- az önkormányzatok egy része, elsősorban a kisebb települések nem is nyújtottak ilyen támogatást (például: 1998-ban a kétezer lélekszám alatti települések 60 százalékában nem folyósítottak lakásfenntartási támogatást);
- ahol működött a támogatás, ott is csak a lakáskiadások töredékét – 2003-ban az átlagos háztartás esetén kb. a 8 százalékát – fedezte (a támogatás havi átlaga még 2003-ban sem haladta meg a 2 ezer forintot);
- 1997-től évről évre egyre kevesebben részesültek az ellátásban, aminek következményeként hat év alatt a támogatott családok száma felére csökkent.

1. táblázat Lakásfenntartási támogatásra vonatkozó adatok (1994–2003 között)

Évszám	Támogatásban részesülők száma (fő)	Támogatásra fordított kiadás (millió Ft)	Egy főre jutó havi összeg (Ft)
1994	82 436	1014	1025
1995	234 727	2332	828
1996	236 559	3004	1066
1997	296 280	3698	1040
1998	268 721	3881	1203
1999	211 876	3654	1437
2000	197 032	3551	1500
2001	183 220	3587	1631
2002	175 055	3762	1790
2003	148 232	3539	1990

Forrás: Szociális Statisztikai Évkönyv. KSH, Budapest, 2004

Bár a lakásfenntartási támogatás bevezetésének célja az alacsony jövedelmű lakossági csoportok fizetőképességének megőrzése volt, ezt a

² Itt szeretnék köszönetet mondani Gyulai Gabriellának, aki a lakhatáshoz kapcsolódó támogatások témafelelőseként 15 éven át segítette munkámat. Nélküle nemcsak a magyarországi adósságkezelés lenne jóval fejletlenebb, hanem ez a cikk sem született volna meg. Hiszen megírásakor döntően azokra a felmérésekre, minisztériumi anyagokra támaszkodtam, amelyeket közösen készítettünk a különböző lakossági adósságterhek enyhítését célzó programok előkészítésekor és értékelésekor. Emiatt közvetetten jelen tanulmány társszerzője is.

funkcióját sem kiterjedtségében, sem összegében nem tudta betölteni. A Tárki (2002) által végzett kutatás ³ szerint több mint 600 ezer háztartás tekinthető „rezsi”-szegénynek, vagyis olyannak, mint aki rászorult lenne a támogatásra. Az ellátásban részesülők száma viszont messze elmaradt ettől a nagyságrendtől,³ és a támogatottak is olyan alacsony összegű juttatást kaptak, hogy az semmiképpen sem tudta enyhíteni fizetési problémáikat. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a támogatások 60 százalékát még 2003-ban is készpénzben folyósították, és ez esetben közel sem biztos, hogy a segílyt a lakásfenntartásra fordították, akkor végleg kétséges, hogy mennyire volt képes a lakás megtartását szolgálni ez a juttatási forma.

A lakásfenntartási támogatás nem kellő hatékonyságát mutatja az is, hogy a *nagyobb mértékű energiaár-emelés alkalmával külön kompenzációs intézkedéseket is hoztak*. Ha más-más finanszírozási rendszerben és szervezeti formában is, de az áremelésből eredő lakossági terhek ellentételezését központilag végezték, és csak részleges mértékű volt.

Az első ilyen intézkedést *1995-ben vezették be*. Az 1995/1996-os fűtési szezonhoz kapcsolódva, 6 hónapig havi 600 forint/fő támogatásban részesültek a lakosság szociálisan rászorultnak minősített csoportjai. A célcsoportokat különböző ismérvek alapján határozták meg: a nyugdíjasok közül az életkor és a nyugdíj összege, a családi pótlékban részesülőket pedig a gyermekszám alapján. Külön kategóriát képeztek a gyermeküket egyedül nevelők, a munkanélküliek közül pedig az ellátásban részesülők. Mivel a *kompenzáció már folyósított ellátáshoz kapcsolódott*, eljuttatása egyszerű és költségkímélő volt, de célzottságát illetően kevésbé bizonyult hatékonynak. Nemcsak a támogatás összege és átmeneti jellege miatt, hanem azért sem, mert nem a háztartást mint fogyasztási egységet, hanem a személyt célozta meg. Hiszen például más annak a kis nyugdíjjal rendelkező idős személynek a helyzete, aki egyedül él, és más azé, aki a jó keresetű gyermekeivel lakik együtt. A lakossági kompenzáció 5 milliárd forintba került, miközben a lakásfenntartási támogatásra csak 3 milliárd forintot fordítottak 1996-ban.

A következő intézkedést *1997-ben vezették be*, amikor kormányzati kezdeményezésére létrejött az *Energia Alapítvány a szociálisan rászorultakért*. Az alapítványi konstrukcióban a támogatási célokat szolgáló források létrehozásához piaci szereplők, az áram- és gázszolgáltató társaságok is hozzájárultak. Az áramszolgáltatók 472 millió forinttal, a gázszolgáltatók pedig 591 millió forinttal támogatták az alapítványt. Az állami részesedés pedig az áramot illetően 1 milliárd, a gázkompenzációnál pedig 700 millió forint volt. Így összességében több mint 2,5 milliárd forintot osztottak szét. A támogatandó célcsoport kiválasztása is eltért az 1995-ös megoldástól. Azok nyújthattak be kérelmet, akik vagy az önkormányzattól kaptak szociális támogatást – rendszeres szociális vagy rendszeres nevelési segílyt, közgyógyellátást stb. –, vagy azok, akiknek rászorultságát az önkormányzat igazolta. Villamosenergia-támogatásban 370 ezer, gázkompenzációban 410 ezer család részesült. Bár a támogatás összegét diffe-

³ Arra a kérdésre, hogy valóban a legrászorultabbakhoz jut-e el a támogatás, jelen cikk nem tér ki. Erről bővebben olvasható a Tárki (2002) tanulmányában.

renciáltan határozták meg, ez átlagosan egyszeri 4 ezer forintot jelentett az érintetteknek.⁴ Mivel a támogatást egy teljesen új konstrukcióba illesztették bele, a lebonyolítása sem volt egyszerű. Az e célra készült adatlapokat meg kellett küldeni fogyasztóknak, a települési önkormányzatok jegyzőit fel kellett készíteni a feladatra, ki kellett alakítani a feldolgozást lehetővé tevő számítógépes rendszert, és a támogatási mértékek kiszámítását végző algoritmust stb. Szakmai szempontból viszont pozitívnak tekinthető, hogy a támogatási összegek a díjszámlákon jelentek meg és nem készpénzben fizették ki, így azt valóban csak a közüzemi kiadásokra lehetett fordítani.

Mivel a hátralék keletkezését az alacsony jövedelmű családoknál nem olyan egyszerű megelőzni, az alacsony hatékonyságú lakásfenntartási támogatás, illetve az ezt kiegészítő egyszeri kompenzációk nem is bizonyulhattak kielégítő megoldásnak a családok eladósodásának megakadályozásához. Így szinte szükségszerű volt az átfogó adósságkezelő program megindítása a kilencvenes évek végén.

Az adósságkezelés kezdete

Az 1998-as – első átfogó – adósságkezelő programot megelőzte a *kísérleti útkeresés időszaka*. 1990–1994 között az akkori Népjelölti Minisztérium meghívásos pályázati rendszer keretében két ütemben nyújtott támogatást az önkormányzatoknak a közüzemi adósság kezeléséhez.⁵ Elsősorban a magas munkanélküliséggel sújtott térségekben lévő városokban – például Ózdon, Miskolcon, Nyíregyházán, Tatabányán, Hatvanban – indult el a hátralékok kezelése, de az elsők között volt Szeged és Szombathely is. A kísérletben részt vevő települések egy része a program lezárását követően is működtette az adósságkezelést, a saját költségvetésből.

A pályázati programot több forrásból finanszírozták, melyekben a „hitelvezető” szervezetek is részt vettek. Az együttműködés szabályait és a vállalt kötelezettségeket szerződésben rögzítették a hátralékkezelésben részt vevő felek.

A forrásmegosztás jellemzően az alábbi volt:

- központi költségvetés 50–40%,
- önkormányzati hozzájárulás 20–30%,
- közüzemi szolgáltatók 10–10%,
- adós háztartások 20–20%.

A kísérleti jellegű önkormányzati programok a rövid távú kríziskezelésre összpontosítottak, vagyis többnyire egy összegű támogatás formájában egyenlítették ki a díjhátralékot a szolgáltató számára. Bár a támogatás átmenetileg csökkentette az adósságállományt, és elhárította a kilakoltatás veszélyét, de tartós eredményt nem tudott hozni. *A támogatásban részesült családok többsége rövid időn belül újból hátralékossá vált.*

⁴ Az 1998-as választások után az Energia Alapítvány működése megszűnt.

⁵ A pályázati adósságkezelési program a hiteltartozásokra nem terjedt ki.

A kísérleti időszak legnagyobb eredménye, hogy megkezdődött az adósságkezelés problematikájának feltérképezése, és ennek alapján a kezelés módszertanának kialakulása. A díjhátralék-kezelő projektek többsége az egyes háztartások helyzetének vizsgálata nélkül egyszeri támogatással próbálta rendezni az adósságot. Az egyszeri támogatás viszont hosszabb távon nem segít, mert vagy jövedelemhiány, vagy helytelen gazdálkodás az eladósodás oka. A tartósabb és komplexebb segítségnyújtás szükségességének felismerése hívta életre a családsegítő szolgálatokon belül az eladósodott háztartások tanácsadón alapuló támogatását.

Ennek hatására a kilencvenes évek közepén a helyi gyakorlatra építve kezdett kialakulni az adósságkezelési tanácsadás módszertana. A folyamatot felgyorsította, hogy a salgótarjáni Népjóléti Képzési Központ holland együttműködésben 1995-től elindította az adósságkezelő tanácsadók képzését. A holland képzés magyarországi adaptációjával egyértelművé vált, hogy az adósságkezelés önálló szakterület, amelynek fő feladata, hogy segítsen a család gazdálkodásához, a meglévő jövedelem „beosztásához”, valamint az adósság törlesztésekor reálisan vállalható összeg meghatározásához.

Átmeneti megoldás

Az egyszeri, akut kezelésre összpontosító programok nem érték el céljukat, a lakossági hátralékok tovább nőttek. A kilencvenes évek második felére olyan mértékű lett az eladósodás, hogy újból napirendre került a lakossági adósságok rendezésének kérdése. Az 1998-ban meghirdetett adósságkonszolidáció keretében biztosított központi támogatást már nem egyáltalán, pályázati úton lehetett igénybe venni, hanem jogszabályi feltételek alapján valamennyi település csatlakozhatott a programhoz. Az adósságkezelés formáit, a támogatható hátralékok körét, valamint a központi forrás igénybevételi szabályait a szociálisan hátrányos helyzetben lévők adósságterhének enyhítéséről és a lakhatási körülményeinek javításáról szóló 96/1998 (V. 13.) kormányrendelet határozta meg.

Az 1998-as intézkedés közbenső lépésnek tekinthető, mivel már egységesen szabályozta az adósságkezelés feltételeit, de nem épült be a szociálpolitika eszköztárába, csak átmenetileg biztosította a támogatást. A közüzemidíj-tartozások esetében 1999 végéig, a lakáshiteleknél pedig 2001 végéig lehetett központi forrást igénybe venni, az esetben, ha az önkormányzat 1998. szeptember 30-ig rendeletet alkotott, és az adóssal 1998 végéig megkötötte a szerződést. Vagyis az önkormányzatok számára néhány hónap állt rendelkezésre arra, hogy eldöntsék, részt vesznek-e a programban vagy sem.

A program indítását helyzetfelmérés előzte meg. Az adatgyűjtés a lakhatással összefüggő legfontosabb közüzemi szolgáltatásokra és lakáshitelekre vonatkozott, konkrétan: az elektromos áramra, a vezetékes gázra, a távfűtésre és a melegvíz-szolgáltatásra (távhőre), valamint az OTP-től 1993. december 31-ig felvett hitelekre. A felmérésbe bevont adatkör az összes

TANULMÁNYOK

lakáskiadás kb. 60 százalékát teszi ki.⁶ Az adatszolgáltató szervek szétaprózottsága miatt az adatgyűjtés nem terjedt ki a víz- és csatornaszolgáltatásra, a lakbérre, a társasházi közös költségre, pb-gázra, valamint a többi lakáshitelre. Emiatt a lakosság eladósodása nagyobb mértékű volt, mint azt a következő táblázatok adatai mutatják.

2. táblázat Közüzemidíj-tartozások adatai (1996. június–1997. május között)

Megnevezés	Áram	Gáz	Távhő	Összesen
Fogyasztók száma (ezer fő)	4 581	2 491	641	7 713
Hátralékos fogyasztók száma (ezer fő)	604	137	135	876
Hátralékos fogyasztók aránya (%)	13,2	5,5	21,1	11,4
Éves fogyasztás (M Ft)	90 251	86 563	42 076	218 890
Hátralék összege (M Ft)	2 700	2 223	5 082	10 005
Hátralék összegének aránya (%)	3,0	2,6	12,1	4,6
Egy adósra jutó hátralék összege (Ft)	4 470	16 226	37 644	11 421

Forrás: Az érintett közüzemi vállalatok adatszolgáltatása.

Figyelembe véve, hogy az adós háztartások egy része több szolgáltatón is tartozik, a fogyasztók kb. 10 százalékát – 750–800 ezer háztartást – érintette a közüzemi adósság problémája. A számlázott fogyasztáshoz viszonyítva a hátralék összege viszont csak 5 százalékos arányt képviselt, ami közvetetten arra utal, hogy az alacsony jövedelmű kis fogyasztók köréből kerültek ki jellemzően a hátralékosok.

A hátralékosok többsége néhány havi tartozást görget maga előtt, amelyet ha késedelmesen is, de általában kiegyenlít, majd a folyamat indul előlről. (A hátralékosok 68 százalékánál a tartozás nem haladja meg a három havi díj összegét.) Egy éven túli tartozás a hátralékosok 10 százalékát terhelte, ők azok, akik külső segítség nélkül nem képesek tartozásuk rendezésére.

Mind a tartozás nagyságrendjét, mind az eladósodottak körét tekintve a távhőszolgáltatás adatai mutatták a legkedvezőtlenebb képet. A legtöbben az elektromos szolgáltatás terén maradtak el a fizetéssel, de a hátralék nagyságrendje itt viszonylag alacsony. Ez abból is adódik, hogy a háztartások döntő többsége az áramot csak világításra és háztartási gépek működtetéséhez használja. Bár a gázszolgáltatásnál a legalacsonyabb az adósságot felhalmozók aránya, az egy háztartásra jutó összeg közel négyszerese a villanynál tapasztaltak.

A cikk – célkitűzéséből adódóan – az adósságkezelési programok bemutatására szorítkozik, és nem tér ki a hátralékokra vonatkozó adatok részletesebb vizsgálatára. Annyit viszont mindenképpen szükséges megjegyezni, hogy a kilencvenes évek elején⁷ a közüzemidíj-hátralék felhalmozódása elsősorban városi problémaként jelentkezett, és a legnagyobb mértékű eladósodás a fővárost jellemezte. A kilencvenes évek második

⁶ A lakáskiadások összetétele a Tárki (2002) tanulmányában található.

⁷ A szolgáltatók bevonásával a minisztérium már 1992–1993-ban is végzett adatgyűjtést a háztartási adósságállomány feltérképezésére, ami 1998-ban lehetővé tette az összehasonlítást.

felében viszont a szolgáltatások kiépülése – elsősorban a gázprogram következményeként – a kistelepüléseken is egyre nagyobb méretűvé vált.

A közüzemidíj-hátralékok mellett a felmérés kiterjedt az OTP Bank Rt.-nél felvett lakáshitelekre is, pontosabban az ügyfeleknek az eladósodás szempontjából legjobban érintett körére. A hitelállomány különböző időben és különböző támogatási, visszafizetési feltételek mellett felvett hitelekből áll. A feltételek befolyásolják a hátralékok felhalmozódásának alakulását. Az adósság szempontjából két hitelforma „veszélyeztetett”:

- Az ún. régi feltételű hitel, amelyet 1988. december 31-e előtti szabályok alapján nyújtottak, jellemzően évi 3 százalékos kamattal. A szerződés feltételeit 1990-ben az állam egyoldalúan megváltoztatta, felemelve a kamatot. Akik vállalták tartozásuk azonnali kiegyenlítését vagy a továbbiakban a banki hitelkamatok fizetését, azoknak elengedték tartozásuk felét (1998-ban a piaci kamat 26 százalék volt!). Akik ezt nem tudták vállalni, azoknak teljes tartozása a megemelt, de fix (évi 12 százalékos) kamattal terhelődött meg.⁸ E hitelforma további jellegzetessége a 100 százalékos állami garanciavállalás, amire még a későbbiekben kitérek.

- Az ún. törlesztéses hitelek csoportjába az 1989. január 1. és 1993. december 31. között felvett változó kamatozású hitelek tartoznak, melyek esetében a költségvetés a kamatok minimum 15 százalékos támogatását vállalta. Ebben az időszakban voltak a legmagasabbak a kamatlábak (30 százalékot meghaladóak), és ez a támogatási konstrukció volt a legkedvezőtlenebb. A támogatás igénybevétele a törlesztéshez kapcsolódott, így a fizetés elmaradása esetén az egész hitelre ráterhelődött a piaci kamat. Ezt követően a hosszú lejáratú lakáshitelek támogatására kedvezőbb konstrukciókat vezettek be.

3. táblázat OTP-től felvett lakáshitel-tartozás adatai (1997. XII. 31.)

Megnevezés	Régi feltételű (1989 előtti)	Törlesztéses (1989–1993)	Összesen
Hitelszerződések száma	251 353	325 997	577 350
Hátralékos hitelszerződések száma	74 062	23 567	97 629
Ebből:			
– egy éven túli tartozás	50 570	10 032	60 602
– felmondott	23 492	13 535	37 027
Hátralékosok aránya (%)	29,5	7,2	16,9
Hitelállomány (M Ft)	31 436	46 431	77 867
Hátralékos hitelállomány (M Ft)	12 184	8 359	20 543
Ebből:			
– egy éven túli tartozás	7 185	2 488	9 673
– felmondott	4 999	5 871	10 870
A hátralékos hitelállomány aránya (%)	38,8	18,0	26,4
Egy hátralékosra jutó tartozás (Ft)	164 649	354 691	210 419

Forrás: Az OTP Bank Rt. adatszolgáltatása.

⁸ Az OTP adatai alapján 1997-ben a régi feltételű hitelek 73 százaléka tartozott e körbe, és e hiteleknél a költségvetés a piaci és a fix kamat közötti különbség megfizetését vállalta át.

TANULMÁNYOK

Figyelembe véve, hogy egy személynek több hitelszerződése is lehet, hitelhátralékkal kb. 1997-ben 80–90 ezren rendelkeztek. A közüzemi tartozásokkal összehasonlítva a hiteladósság kevesebb családot érintett, azonban jóval magasabb összegben. Mivel a hátralék összege a kétszerese – 20 milliárd forint – volt a közüzemi tartozás összegének, az egy főre jutó átlagadósság nagyságrendileg magasabb.

A két hitelforma között is lényeges eltérések vannak. A régi feltételű hiteleknel igen nagymértékű az eladósodás: a hitelállomány közel 40 százaléka hátralékos. Ugyanakkor az egy főre jutó elmaradás összege a fele a törlesztéses hitelekre jellemző értéknek. A törlesztéses tartozással rendelkezők aránya viszonylag alacsony volt, de a magas összegű hátralék miatt a visszafizetés esélyei jóval kisebbek.

A felmérést követően került sor a program kidolgozására és az ezt szabályozó kormányrendelet elfogadására. A 96/1998 (V. 13.) kormányrendelet csak néhány kérdéskört szabályozott taxatíván, a többit csak keretjelleggel az önkormányzati szabályozás körébe utalta. (Például azt is, hogy ki részesíthető támogatásban, vagyis a támogatás jogosultsági feltételeinek meghatározására is az önkormányzatok kaptak felhatalmazást.)

A rendelet alkalmazásában legalább hat havi adósság minősült olyanoknak, amelynek rendezése támogatható volt. A jogszabály az adósságkezelés három formáját nevesítette:

- az adósságkezelési támogatást, amely nem haladhatta meg a kezelt adósság 70 százalékát,
- a lakáshitel-tartozás önkormányzati átvállalását (miután az adósságot kifizették a hitelintézetnek, a tartozás az önkormányzatot illeti),
- az önkormányzat részéről a lakás megvásárlását a tartozás kiegyenlítése mellett.

Az adósságrendezésre fordított önkormányzati kifizetések 55 százalékát, a társadalmilag, gazdaságilag hátrányos helyzetben lévő települések esetében pedig 80 százalékát a központi költségvetés megtérítette. A rendelet kiadásakor az OTP Bank Rt. a hátralékosokkal szemben végrehajtási moratóriumot léptetett életbe, bízva az adósságok visszafizetésében.

A kedvező központi költségvetési hozzájárulás ellenére a program eredményei szerények voltak, mind az eladósodott családok számához, mind a felhalmozódott adósság összegéhez viszonyítva. Az önkormányzatok 13 százaléka – összesen 400 települési önkormányzat – élt a lehetőséggel, legnagyobb arányban a városok és a fővárosi kerületek. A helyi rendeletet alkotó önkormányzatoknál közel 9 ezer családnál zajlott adósságkezelés, melyek eredményeként kb. 1,5 milliárd forint összegű közüzemidíj-hátralékot fizettek vissza. Az igénybe vett állami támogatás 410 millió forintot tett ki, ami nem érte el a tervezett központi előirányzat 40 százalékát. Az 1998–1999. évi keret mintegy 60 százalékát nem használták fel!

Az eredménytelenség okai összetettek. A program helyi indítása egybeesett az önkormányzati választásokkal, így a jelentőségénél kisebb figyelmet kapott. Emellett a program meghatározott időtartamra szólt, és ezen időn belül az önkormányzatoknak egyrészt nem volt felszabadítha-

tó forrásuk az adósságkezelés finanszírozására, másrészt nem volt módjuk arra, hogy megállapodjanak a szolgáltatókkal, és ennek alapján megalkossák a helyi rendeletet. Ahol mégis bevezették, ott is alacsony volt a lakossági részvétel, ami a következő okokra vezethető vissza:

- mivel az önkormányzatok többsége nem vállalta a havonkénti törlesztéssel járó többletadminisztrációt, az adósok számára előírt 30 százalékos önrészt jellemzően egy összegben kellett befizetni, amit a háztartások jelentős része nem tudott teljesíteni,
- jellemző volt továbbá, hogy az önkormányzat által nyújtott adósságkezelési támogatást „visszatérítendő” formában határozták meg, tehát a családoknak a program során a teljes adósságot kellett megfizetniük,
- a helyben adható tipikus támogatási összeg 50-60 ezer forint/háztartás volt, ami az előírt önrész miatt bekorlátozta a kezelhető adósság nagyságát.

Az önkormányzatok elsősorban a tulajdonukban (fenntartásukban) lévő közüzemi szolgáltató vállalatok kintlévőségeinek kezelését részesítették előnyben, ezt kapcsolták össze az adósságkezelési programmal (például: lakbér, távhőszolgáltatás, víz-, csatornadíj). A programban résztvevő önkormányzatok döntő többségénél – 90 százalékánál – megfelelő érdekeltiség hiányában az adósságkezelés nem terjedt ki a hitelekre. Miközben a lakáshitel-hátralékot felhalmozott családok körében komoly várakozást keltett az 1998-as program, amelyet tovább gerjesztett az OTP moratóriuma, megközelítőleg 1300 lakáshitel-visszafizetési megállapodást kötöttek meg.

Bár a jogszabály lehetővé tette a tartozásátvállalást vagy a lakás megvásárlását és továbbiakban a bérlakásként való hasznosítását, ez a megoldási forma csak elvétve fordult elő. Miközben ezek az ötletek az adósságkezelés kapcsán újból és újból felbukkannak, az önkormányzatok az ilyen típusú megoldásokban a legkevésbé érdekeltek. Mint arra a következő részben röviden kitérek, a szociálisan hátrányos helyzetben lévők hitellel terhelt ingatlanjainak mind a területi elhelyezkedése, mind a minősége kedvezőtlen. Így az ingatlan vagy az azzal kapcsolatos tartozás vállalása inkább terhet, mint előnyt jelent a helyi igazgatásnak.

Mivel a helyi programok legkevésbé a hiteltartozásokat érintették, a lakosság eladósodása és ebből adódóan a lakás elvesztésének veszélye a hiteltartozásoknál érezte legjobban a hatását. Az egy évet meghaladó késedelemmel terhelt számlák aránya 1999 végére 24 százalékra, a felmondott hitelszámlák aránya 16 százalékra emelkedett. A felmondott hitelszámlák átütetése nem jelentett megoldást, hiszen a magasabb, ötszázezer–egymillió forint közötti hitelek havi törlesztő részlete az átütetést követően is kb. 12–18 ezer forint maradt. A munkajövedelemmel nem rendelkező háztartások (melyeket munkanélküliség, rokkantság, tartósan beteg családtag, stb. jellemez) más alapvető szükségleteik korlátozásával sem képesek ekkora összegű havi törlesztőrészletet fizetni.

Az 1998-as kormányrendelet végrehajtásának tapasztalatai bizonyították, hogy a hitelhátralékok kezelése önkormányzati hatáskörben nem oldható meg eredményesen, így szinte szükségszerűen merült fel egy központilag vezérelt, célzott program meghirdetése.

Központi program a hiteltartozásokra

A lakáshitelekből eredő adósságok rendezését célzó *programot 2001-ben* hirdették meg. A program két hitelkörre – a 1989 előttiére és a 1989–1993 közöttire – terjedt ki.⁹ A támogatás feltételeit a lakáscélú hitelhátralékok terheinek mérséklését érintő feladatokról szóló 66/2001. (IV. 20.) kormányrendelet szabályozta.

A támogatásban azok a személyek részesülhettek, akiknek a hitelszerződést az OTP Bank Rt. 2001. január 1-je előtt felmondta, és az adós (vagy adóstárs) a kérelem benyújtásakor is a hitellel terhelt ingatlanban lakott. Az utóbbi feltételt az indokolta, hogy a program elsődleges célja a lakhatás feltételeinek megőrzése volt. Mint a végrehajtás során kiderült, sok családnak már elárverezték a lakását – így már nem tudott ott lakni –, de még mindig jelentős összegű volt a tartozása.

Keretjelleggel, konkrét mérték nélkül szabályozták a támogatás megállapíthatóságának jövedelmi és vagyoni feltételeit, valamint a hitellel terhelt ingatlan piaci értékét. A támogatás mértékét viszont a hitelformák valamint az adós és családja szociális helyzetétől függően differenciáltan határozták meg.

1989 előtti hiteleknél a tőke- és kamattartozást összevonták hitelhátralék címén, és a támogatás mértéke a következő lett:

- alapesetben az összes tartozás 50 százaléka,
- méltánylást érdemlő esetben (a házastárs elhalálása, az adós munkaképességének 67 százalékos csökkenése, a szociális jövedelemre való jogosultság) pedig 70 százaléka.

1989–1993 közötti hiteleknél a támogatás három típusú lehetett:

- alapesetben a kamattartozást vállalták át, illetve engedték el (kamattámogatás);
- ha az adós a háztartásában kiegészítő családi pótlékban részesülő gyermeket nevelt, akkor a kamattartozás elengedése mellett gyermekenként 50 ezer forint támogatás is megillette, de az így igénybe vett támogatás nem lehetett több, mint a fennálló tőketartozás 50 százaléka (gyermek utáni kedvezmény);
- méltánylást érdemlő esetben pedig úgy kellett a támogatás összegét megállapítani, hogy a fennmaradó adósság öt év alatt havi ötezer forintos részletekben megfizethető legyen (tőketörlesztési támogatás).

A támogatásban részesítetteknek a hiteltartozás fennmaradó – a támogatás igénybevételével csökkentett – részének törlesztését vállalniuk kellett, vagyis a támogatást csak az OTP-vel kötött hitelszerződés után lehetett jóváírni.

A kormányrendelet a szociális és családügyi minisztert hatalmazta fel a támogatási kérelmek elbírálására, a döntés meghozatalára. Ebből adódóan a program megszervezése, lebonyolítása a minisztériumi apparátusra hárult, de figyelemmel kellett lenni arra, hogy a kezelni kívánt

⁹ Eredetileg csak a régi feltételűekre vonatkozott volna a támogatás, a törlesztéses hitelek csak később – az OTP kezdeményezésére – kerültek be a támogatási körbe.

probléma polgári jogviszony keretében létrejött szerződéseket érintett. A hitelszerződést az OTP Bank Rt. és az adós kötötte meg, és a hitelnyújtó szüntette meg, felmondással. Emiatt az érintetteket csak a bank értesíthette, valamint az adósság rendezése is csak újabb szerződés megkötésével realizálódhatott. Ez együttműködést tett szükségessé, amelyet az OTP Bank Rt. elnöke és a szociális és családügyi miniszter által aláírt keretmegállapodás rögzített.

A megállapodás alapján az OTP Bank Rt. az adósságkezelési programhoz 4 milliárd forinttal járult hozzá, kiegészítve ezzel a költségvetési forrásokat. Az OTP által biztosított forrást kizárólag az 1989–1993 közötti időszakban felvett hitelekre, és e hitelek esetén is csak kamattartozások elengedésére lehetett felhasználni. Mivel az 1989 előtti hitelekre 100 százalékos az állami garanciavállalás, e hátralékok kezeléséhez az OTP pénzügyileg nem járult hozzá.

Az érintettek részére az OTP küldte meg a támogatás igénybevételéről szóló tájékoztatót és a kérelem adatlapját, amelyen már szerepelt a fennálló tartozás összege. A támogatás iránti kérelmet a hitellel érintett ingatlan fekvése szerinti település önkormányzati jegyzőjéhez kellett benyújtani, aki az adós által csatolt igazolások alapján az elbíráláshoz szükséges adatokat kitöltötte, és a kérelmeket továbbította a hitelintézet felé.

A programban való részvétel lehetőségéről 56 ezer család kapott értesítést, mivel a programba bevont két hitelkörben ennyi volt a felmondott szerződések száma. Ha összevetjük az 1997. évi adatokkal, akkor megállapítható, hogy az adósok száma pár év alatt közel 20 ezer fővel nőtt, a felmondott hitelállomány pedig megháromszorozódott. A növekedés a törlesztéses hiteleknél nagyobb volt, mint az ún. régi feltételűeknél. A tartozás ilyen mértékű emelkedése az adósságcsapdával függ össze, ami abból adódik, hogy ha valaki elmarad a rendszeres törlesztéssel a büntető kamatok halmozódása miatt, annál a tartozás összege rövid időn belül akár meg is duplázódhat.

4. táblázat A támogatási kérelmek adatai (2001. évi program)

Megnevezés	1989 előtti hitelek	1989–1993 közötti hitelek	Összesen
Értesített adósok száma (fő)	33 766	22 575	56 341
A programba bevont hátralék összege (Mrd Ft)	13,8	17,9	31,7
Beérkezett kérelmek száma (db)	19 303	11 765	31 068
Kérelmekkel érintett hátralék összege (Mrd Ft)	8,2	10,0	18,2

Forrás: Szociális és Családügyi Minisztérium.

Az értesített adósok 55 százaléka – 31 ezer fő – igényelte a támogatást. A részvételi arányt illetően a két hitelforma között számottevő eltérés nem mutatkozott. (Az 1989 előtti hiteleknél 57 százalékos, a 1989–1993 közöttiekénél pedig 52 százalékos volt a kérelmet benyújtók aránya.) Az, hogy az adósok közel fele nem élt a felajánlott – a támogatás nagyságrendjét te-

TANULMÁNYOK

kintve igen kedvező – *lehetőséggel*, alapvetően két okra vezethető vissza. Az egyik, hogy az adósok egy része nem elérhető, amit az támaszt alá, hogy a kiküldött levelekből 10 ezer érkezett vissza kézbesítetlenül, a „címezett ismeretlen” vagy „elhalálozott” megjegyzéssel. Ez részben a hitelintézetnél vezetett adatok pontatlanságából is adódik, mert a változásokat (például egy tulajdonosváltást) – nem mindig vezették át a nyilvántartásban. A másik ok, hogy az adósok egy résznek annyira rossz a szociális helyzete, hogy nem érdekelt a tartozása rendezésében, mivel nincs mit behajtani rajta, valamint mert a támogatás után fennmaradó önrészt sincs miből fizetnie.

A program végrehajtásához szükséges pénzügyi fedezet biztosítása előtt felmerült a kormányrendeletben keretjelleggel előírt szociális szempontok érvényesítésének a kérdése. A kérelmezők szociális helyzetének vizsgálata az alábbiakat mutatta:

- a támogatást igénylők 72 százalékánál a család egy főre jutó jövedelme 20 ezer forint alatt volt, és mindössze 10 százaléknál haladta meg a 30 ezer forintot;
- a kérelmek 61 százaléka észak-alföldi és észak-magyarországi megyékből érkezett be, Nyugat-Dunántúl részesedése még a 2 százalékot sem érte el;
- 5 millió forint feletti értékű ingatlannal mindössze az adósok 11 százaléka rendelkezett;
- a jövedelmi helyzetet és az ingatlanértéket együtt vizsgálva a 31 ezer kérelmező közül mindössze 1200–1300 (4 százalék) lett volna olyan, ahol a szociális rászorultsági szempontot érvényesíteni lehetett volna.

5. táblázat A megállapított támogatás adatai (2001. évi program)

Támogatás típusa	Támogatásban részesültek száma (fő)	Támogatás összege (M Ft)	Egy főre jutó támogatás (E Ft)
<i>Régi feltételű hitelek</i>			
– 50 százalékos támogatás	8 819	2 020	229
– 70 százalékos támogatás	9 751	3 016	309
<i>Összesen</i>	18 570	5 036	271
<i>Törlesztéssel hitelek</i>			
– kamattámogatás	3 135	345	110
– gyermek utáni kedvezmény	4 518	1 006	223
– méltányossági tőkekedvezmény	3 680	1 919	521
<i>Összesen</i>	11 333	3 270	288
<i>Mindösszesen</i>	29 903	8 306	278

Forrás: Szociális és Családügyi Minisztérium.

Mivel a jobb helyzetű adósoknál az átlagos tartozás mértéke alacsonyabb volt, a támogatási igény terén elérhető megtakarítás minimális lett volna. A fentiek miatt az igények teljes körű kielégítése mellett döntöttek, de a támogatás biztosításának feltételeként előírták a Magyar Állam javára

történő elidegenítési tilalom bejegyzését a hitellel érintett ingatlanra.¹⁰ A benyújtott 31 068 támogatás iránti kérelemből – elsősorban a benyújtási határidő elmulasztása miatt – mindössze 1165-öt utasítottak el, 29 903 esetben pozitív döntés született, amelynek költségkihatása 8,3 milliárd forint volt.

Az 1989 előtti jogszabályi feltételű hiteleknel a kamat- és tőketartozás nincs szétválasztva, így a támogatás mértékét a kérelem benyújtásakor fennálló összevont hitelhátralék alapján állapították meg. A támogatottak több mint 50 százaléka a hátrányos szociális helyzete miatt a magasabb összegű támogatásra volt jogosult, ami arra utal, hogy a törlesztési részletekkel való elmaradás elsődlegesen a jövedelem hiányára és nem a fizetési morálra vezethető vissza. Mivel e körben a tartozás összege 8,2 milliárd forint volt, a támogatással az állam az adósság 60 százalékát vállalta át. A fennmaradó – adós által törlesztendő – hitel egy főre jutó átlagos összege 175 ezer forintra mérséklődött.

1989–1993 közötti hiteleknel a támogatás meghatározása miatt a tőke- és kamattartozás összegét elkülönítették. A jogszabályban foglaltak szerint a hátralékosok elsődlegesen kamattámogatásban, illetve felmentésben részesültek. A támogatottak mindössze 27 százaléka volt jogosult csak az alapösszegre, többségük – a szociális körülmények miatt – tőketörlesztési támogatásban is részesült. Bár a számarányt tekintve a kiegészítő családi pótlékra jogosult gyermeket nevelő adósok köre volt a nagyobb, a támogatás mértéke a munkajövedelemmel nem rendelkező háztartások esetében volt a legmagasabb.

Ennél a hiteltípusnál a költségvetési támogatáshoz hozzá kell számolni az OTP által nyújtott, 4 milliárd forintnyi kamatelengedést is. Emiatt az egy főre jutó átlagos kedvezmény összege 690 ezer forintot tett ki, amely 2,5-szerese az 1989 előtti hitelt felvevő adósoknak nyújtott támogatásnak. S bár az adósság összegének nagyobb arányát – 80 százalékát – engedték el, mint a régi felvételűeknél, a fennmaradó egy főre jutó hitel összege még így is jóval magasabb: 300 ezer forint.

Mivel a megállapított támogatást a fennmaradó hiteltartozás egy összegű megfizetését vagy a visszafizetési megállapodás megkötését követően lehetett igénybe venni, ezért a megállapított támogatások összege nem volt azonos az igénybe vett összeggel. A támogatásra jogosultak közel 40 százaléka – 11 690 fő – nem tudta teljesíteni a szerződéskötés feltételeit. Az okok látszólag összetettek, de a lényegüket tekintve azonosak, vagyis az érintettek fizetési képtelenségével függnek össze.

Az adósok egy része nem tudta vállalni a fennmaradó tartozásra megállapított havi törlesztőrészlet megfizetését sem, sőt voltak olyanok is – a legrosszabb szociális helyzetű adósok –, akik az ügyintézésrel járó utazási költséget vagy szerződéskor a közjegyző előtti okiratba foglalási díjat nem tudták kifizetni, és emiatt „veszítették el” a kedvezményt. Emellett közrejeztett az is, hogy számos ingatlan lapján végrehajtási jog bejegyzése szerepelt, elsősorban a közüzemi szolgáltatóknál fennálló tartozás következtében. Ha az ügyfél a követeléssel bíró féllel nem tudott megállapodást kötni,

¹⁰ Az elidegenítési tilalom bejegyzéséből adódó feladatok a Kincstári Vagyon Igazgatósághoz kerültek.

TANULMÁNYOK

illetve nem tudta a tartozását rendezni, akkor az OTP a fennmaradó tartozás egy összegű visszafizetésére adott csak lehetőséget, amelyet az adósok nem tudtak teljesíteni.

A támogatásban részesítettek 61 százaléka az egy összegű visszafizetéssel vagy az új hitelszerződés megkötésével igénybe vette a támogatást. A két hitelfajtánál e tekintetben szinte azonosak az arányok, nincs számottevő eltérés. A megállapított 8,3 milliárd forint támogatásból 5,4 milliárd forintot fizettek ki ténylegesen, amit az OTP által elengedett kamatkövetelés összege kiegészített, így a *program összköltségkihatása közel 10 milliárd forintot tett ki.*

6. táblázat Az igénybe vett támogatás alakulása

Hiteltípus	Támogatásban részesítettek (fő)	Támogatást igénybe vevők		Megállapított támogatás (millió Ft)	Igénybe vett támogatás	
		száma (fő)	aránya (%)		összege (M Ft)	aránya (%)
1989 előtti	18 570	11 236	60	5 036	3 192	63
1989–1993 közötti	11 333	6 977	62	3 270	2 170	66
Összesen	29 903	18 213	61	8 306	5 362	65

Forrás: Szociális és Családügyi Minisztérium.

Az adóssá válók hátrányos helyzete még a támogatás felhasználásában is érezte a hatását. A támogatást az adósság rendezése érdekében azok tudták a legnagyobb arányban – 72 százalékban – igénybe venni, akik nem tartoztak a szociálisan hátrányos helyzetűek körébe, ezek pedig az 1989–1993 között felvett hitelkörben csak kamattámogatásra jogosultak. Ugyanakkor ennél a hitelformánál a szociális jövedelemből élőknek csak az 56 százaléka tudott újból szerződést kötni.

A fentiek miatt igen kétséges, hogy a megkötött hitelszerződésnek a támogatásban részesítettek eleget tudnak-e tenni, képesek lesznek-e a szerződésben szereplő futamidő alatt fizetni a törlesztőrészeket, vagy újból adóssá válnak. Ezekben az esetekben viszont az állam javára bejegyzett elidegenítési tilalom további gátja lehet a lakhatási probléma megoldásának.

A hitelhátralék-kezelési program végrehajtása két és fél évet vett igénybe, és annak ellenére, hogy az OTP biztosította a technikai feladatok ellátásához a feltételeket, rendkívüli terheket rótt a központi irányításra, hiszen a hatósági jogkörök, operatív tevékenységek nehezen illeszthetők egy kormányzati szerv feladatkörébe. Emellett azzal is szembesülni kell, hogy a központilag irányított program esetén nincs mód a nyomonkövetésre, korrekciós intézkedések megtételére, szemben a helyi szinten működtetett adósságkezeléssel. Az elidegenítési tilalom garanciaként való alkalmazása pedig a jövőben inkább problémát fog jelenteni, mintsem a költségvetési támogatás védelmét.

A program – bár kétségtelenül ért el eredményeket, hiszen több mint 18 ezer családnál esélyt adott a hitelhátralék rendezésére – a hatékonyság szempontjából nem értékelhető egyértelműen pozitívnak. *A megcélzott*

adóskörnek mindössze a 32 százalékához sikerült a támogatást eljuttatni. A program végső eredményessége pedig attól függ, hogy az a 18 ezer személy, akivel szerződést kötöttek, valóban képes lesz-e a törlesztőrészek fizetésére vagy újból adóssá válik. A támogatottak szociális jellemzőinek ismeretében legalább 30 százalékos lemorzsolódással lehet számolni, ami tovább gyengíti a program eredményességét.

Összességében megállapítható, hogy az elért eredmény nem állt arányban a jelentős nagyságrendű pénzügyi ráfordítással és munkamennyiséggel, ezért a jövőben eltérő megoldási módot célszerű választani a probléma kezelésére. Ilyen megoldás lehet a hitelkonszolidáció végrehajtása – a tartozások meghatározott feltételekkel való elengedése –, abban az esetben, amikor a tartozás behajthatatlan.

Elmozdulás a rendszerszerű megoldások felé

Az adósságrendezési programok során szerzett tapasztalatok vezettek el oda, hogy a szociális törvény 2001. évi módosításakor *törvényi szinten szabályozták az adósságkezelési szolgáltatást*, amely 2003-tól kezdte meg működését. Ezzel az adósságkezelés történetének lezárult egy szakasza, s az egyszeri intézkedéseket felváltotta a probléma rendszerszemléletű kezelése; a szolgáltatás beépült az önkormányzati szociális juttatások rendszerébe. Emellett a szociális törvényben szabályozott adósságkezelési szolgáltatás három lábbon álló segítségnyújtási formává vált.

Az *adósságcsökkentési támogatás* a tartozás visszafizetéséhez biztosított pénzbeli juttatás, amelyet a hitelező részére kell folyósítani. A támogatás összege a kezelt adósság 75 százaléka, de nem lehet több, mint 200 ezer forint. Az érintett családok jövedelmi helyzete reálisan 5–10 ezer forint közötti havi többletkiadás vállalását teszi lehetővé. A hátralék 18 hónap alatti visszafizetése esetén – ennyi az adósságkezelés maximális időtartama – a támogatás 300–400 ezer forintos tartozás rendezésére alkalmas. Annak érdekében, hogy az önrész ne jelentsen túl nagy terhet a családoknak, a támogatást az adós vállalásához igazodóan kell folyósítani, vagyis a tartozás egy összegű rendezése csak az érintett kérésére lehetséges.

A támogatás igénybevételének feltétele az *adósságkezelési tanácsadón* való részvétel. A tanácsadóval történő együttműködés a sikeres adósságrendezést szolgálja. Már a támogatás megállapítása előtt mód nyílik a család erőforrásainak, motiváltságának feltárására, erősítésére. A tanácsadó a klienssel közösen tudja megállapítani, hogy mely adósságokat kell kezelni, mekkora a család törlesztési kapacitása, milyen ütemű legyen a visszafizetés stb. Az előkészítő szakasz után születik meg az adósságkezelésre a javaslat, amit megküldenek a hivatalba. A támogatás folyósítása alatti időszakban a tanácsadó segít megkötni a szerződést a szolgáltatóval, figyelemmel kíséri az önrész befizetését, ha szükséges, korrekcióra tesz javaslatot, és tanácsot ad a családi gazdálkodáshoz. A hátralék törlesztése után a család felkészíthető az újabb eladósodás elkerülésére. Mivel a tanácsadás az ellátás része, csak azokon a településeken nyújtható ilyen célra támogatás, ahol a tanácsadás intézményi és szemé-

TANULMÁNYOK

lyi feltételeit megteremtik. A személyi feltételek közé tartozik, hogy a munkakör betöltésének feltétele a tanácsadói képzésen való részvétel.

Az adósságkezelésben részesülő családok havi rezsikiadásaiak fizetéséhez *lakásfenntartási támogatásra* is jogosultak. Csak a folyó kiadásokhoz adott hozzájárulással kerülhető el, hogy miközben az egyik lakáskiadásnál felszámolódik a hátralék, addig egy másikonál ne keletkezzen.

A szociális törvényben szabályozott juttatások döntő többsége kötelező önkormányzati feladat, az adósságkezelési szolgáltatást viszont önként vállalható ellátási formaként vezették be. A korábbi hátralék mérséklésére irányuló programok kellő óvatosságra intettek, és arra figyelmeztettek, hogy az adósságkezelés erőltetése nem hoz tartós eredményt. Ha viszont azokon a településeken indul el a szolgálat, ahol kellő mértékű a helyi politikai és szakmai elszántság, valamint adottak a feltételek, akkor az ott elért sikerek a többi település számára is példát, hűzóerőt jelentenek.

A közpénzekből fedezett adósságtörlesztés mindig is a viták középpontjában állt, és támogatottságuk, megítélésük közel sem volt olyan egyöntetűen pozitív, mint az egyéb támogatási formáké. Ez egyrészt a nem-fizetési „hullám” megindulásának félelmére, másrészt az adósok társadalmilag kedvezőtlen megítélésre vezethető vissza. Az eladósodás morális kérdésként¹¹ való felfogását erősítették azok a programok is, melyek érvényesítése során a támogatásban részesülők jelentős része rövid időn belül újból adóssá vált.

Valójában az adósságkezelés központi kérdése – a tanácsadó legfőbb feladata – *a fizetési képesség és készség meglétének a vizsgálata; ha bármelyik összetevő hiányzik, a hátralék felszámolása pusztán óhaj marad.* Ha a család nem rendelkezik olyan jövedelemmel, amely lehetővé teszi az önrész vállalását, akkor a fizetési képesség hiánya realitás. Ha pedig nem vállalja kiadási szerkezetének újragondolását, szűkös jövedelme¹² terhére a további fogyasztáscsökkentést, akkor pedig a fizetési készség nem biztosított. Felmerülhet, hogy miért szükséges az önrész a tartozás rendezéséhez. Néhány kivételes helyzettől eltekintve (a következő fejezetben lesz erre példa), az adósságkezelés lényege a saját vállalat, hiszen a közpénzekből finanszírozott támogatást egy kötelezettség elmulasztása kapcsolódik. A hitelek esetén pedig további tényező a tulajdonjog, a tulajdon megtartásának szociális alapú segítése.

Az adósságrendezés a fentiek miatt igen összetett, több hónapig, akár évekig tartó folyamat, ezért szélesebb körű elterjedését *2003-ban módszertani projekt segítette.* A minisztérium régióként egy – megfelelő tapasztalatokkal rendelkező – tanácsadó intézményt bízott meg, hogy szakmai-módszertani ismeretek, meglévő tapasztalatok átadásával segítse az újonnan indulókat. A projekt keretében mód nyílt arra is, hogy a szolgálta-

11 A morális kérdésként való kezelésre vezethető vissza, hogy az adósságrendezési programokban való részvétel feltételeként sokszor olyan kerül előírásra – például: 2001-ben az elidegenítési tilalom –, ami nem racionális, senkinek sem szolgálja az érdekét. Ez nem egyéb, mint az adósság megítélésének társadalmi kifejeződése.

12 Mivel az adósságkezelés szociális támogatási forma, az igénybevétele is szociális-jövedelmi helyzethez kötött. Elvileg a magasabb jövedelmű – de nem fizető – családok be sem kerülhetnek a támogatottak közé.

tókkal összefogva konzultáljanak. Az adósságrendezés további nehézségét a hitelezőkkel való megállapodás jelenti. Mivel a hátralék egy összegű követelés, a tartozás részletekre bontott visszafizetéséhez a hitelezőnek (közüzemi szolgáltató, bank stb.) hozzá kell járulnia.¹³ Ha az erre vonatkozó keretmegállapodás nem jön létre az önkormányzat és a hitelező között, akkor az adósságtípus nem válhat a helyi szolgáltatás részévé. A hitelezőkkel való szerződéskötés pedig legtöbbször hosszú előkészítést igényel. A közös tárgyalás és a típusszerződések kidolgozása ezt a folyamatot megkönnyíti, lerövidíti.

A szakmai segítségnyújtás mellett a szolgáltatás bevezetését ösztönzi, hogy az adósságcsökkentési támogatás 90 százaléka a központi költségvetésből visszaigényelhető. Így működtetése a szegényebb önkormányzatoknak sem jelent finanszírozhatatlan terhet, különösen ha figyelembe vesszük, hogy részben saját kintlévőségeik – például: lakbér, szemét, csatorna- és vízdíj – befizetését is szolgálja.

Két év alatt közel 100 településen, elsősorban nagyobb városokban szervezték meg a szolgáltatást. Bár az adósságkezelést fenntartó önkormányzatok száma alacsonynak tűnhet, de a lakossági lefedettség 2004 végére elérte a 40 százalékot, vagyis a tíz és félmillió lakosból több mint négy millió él olyan településen, amelyen igénybe vehető az adósságkezelési szolgáltatás. A támogatásban részesülők száma pedig meghaladta a 8 ezer főt, ami nem is olyan kevés, ha az 1998-as programmal hasonlítjuk össze, amely összesen 9 ezer családot érintett.

A fentiekben leírtak természetesen nem azt jelentik, hogy sikerült megtalálni a tökéletes megoldást, sőt ez a szolgáltatás is – akár az összes többi – folyamatos fejlesztésre, korrekcióra szorul. Az első továbblépés 2005-ben meg is történt, két ponton bővült az adósságkezelés feltételrendszere. Az egyik a hiteltartozásokat érintette. Mint az a számadatokból is kiderült, a lakáshitelekkel eredő adósságok nagyságrendje jóval nagyobb, mint a közüzemi díjaké. Így sem a 18 hónapos „futamidő”, sem a 200 ezer forintos támogatás nem elegendő a hátralék felszámolásához. Erre való tekintettel a nagyobb összegű hiteladósságoknál a visszafizetés időtartama 5 évre, a támogatás összege pedig 400 ezerre emelkedett.

A kezelhető adósságok köre szintén kibővült. A szabályozás szerint csak azok vehették igénybe a szolgáltatást, akiknek valamelyik tartozása eléri a hat havi fizetési összeget. A 2004-ben végzett felmérés adatai (lásd következő fejezet) hívták fel a figyelmet arra, hogy az áram- és gázszolgáltatásnál már előbb – gyakran kéthavi elmaradás után – kikapcsolják a szolgáltatást. Mivel ilyenkor az alapvető életkörülmények szűkülnek, a közüzemi szolgáltatás megszüntetésekor a tartozás nagyságrendjétől függetlenül igénybe vehető az adósságkezelés.

Várhatóan 2006-ban további lépésekre kerül sor. A szolgálat kiépítettsége lehetővé teszi, hogy a 40 ezer lakos feletti városokban a szolgáltatás biztosítása kötelezővé váljon. Az adósságkezelés körébe tartozó eszköztár színesedését az ún. előrefizetős fogyasztásmérő-készülékek elterjedése

13 A részletekben való visszafizetéshez történő hozzájárulás mellett a hitelezők egy része további kedvezményeket – például: a kamatok vagy egyéb költségek részbeni elengedését – is biztosít abban az esetben, ha a tartozást kiegyenlítik.

jelzi. Ezek a készülékek úgy működnek, mint a kártyás mobiltelefonok, vagyis használatuk a család anyagi lehetőségeihez igazodó fogyasztást tesz lehetővé anélkül, hogy hátralék keletkezne. (A fogyasztott mennyiséget előre kell fizetni.) 2005-ben az áramszolgáltatókkal együtt a minisztérium kísérleti projektet indított a bevezetésére, de 2006-tól beépül az adósságkezelési szolgáltatás formái közé, és fokozatosan elterjedhet az országban. Legnagyobb előnye, hogy az alacsony jövedelmű családoknál a szolgáltatás kikapcsolásának¹⁴ veszélye nélkül – a célzott lakásfenntartási támogatással együtt – biztosítható egy alacsony szintű, de mégis létező szolgáltatás.

A 2003-ban bevezetett megoldás előnye így nem a tökéletességében rejlik, hanem abban, hogy ahol működik, ott a segítség folyamatosan rendelkezésre áll a bajba jutott családok számára, és adott a lehetőség az eszköztár fokozatos fejlesztésére.

Talán szerencsés egybeesésnek tekinthető, hogy egy évvel később a lakásfenntartási támogatás rendszerében is jelentős fordulat állt be. Meghagyva a támogatás helyi szabályozáson alapuló formáját is, bevezették az ún. normatív lakásfenntartási támogatást. Normatívnak nevezhetőek azok a támogatási formák, amelyek jogosultsági feltételeit törvény határozza meg, így igénybevételüket a helyi körülmények kevésbé befolyásolják.¹⁵ A lakásfenntartási támogatás tíz évig nem ebbe a körbe tartozott, de 2004-től azok a meghatározott jövedelem – a nyugdíjminimum 150 százaléka – alatt élő családok, melyeknek a lakásfenntartásra fordított kiadásai meghaladják a 25 százalékot (2005-től a 20 százalékot), jogosultak a támogatásra.

Nemcsak a jogosultsági feltételeket, hanem a lakásnagyságot, a lakáskiadásokat és támogatási összeget is normatív módon szabályozták. A lakásban lakó személyek számához igazodik az állam által elismert lakásnagyság és az egy négyzetméterre jutó, elismert havi költség. A kettő szorzata az elismert havi lakáskiadás, amelynek meghatározott – jövedelemtől függő – százaléka a támogatás.¹⁶ 2005-ben a támogatás összege az elismert költségek 15–30 százaléka közötti sávban mozgott. A legszegényebb – a nyugdíjminimum 50 százaléka alatti jövedelemből élő – családoknál a támogatás 30 százalékos, a jövedelemküszöbhez közeledve pedig fokozatosan csökken.

A normatív lakásfenntartási támogatás bevezetésével megfordult a kilencvenes évek végétől jellemző tendencia: az ellátásban részesülők száma egy év alatt 33 százalékkal emelkedett. 2004-ben közel 200 ezer család kapott lakásfenntartási támogatást, 56 százalékuuk normatív jogon. A normatív ellátást igénybe vevők létszáma 2005-ben tovább nőtt, augusztusra megközelítette a 150 ezer háztartást, a támogatás havi átlaga pedig 4600

14 A szolgáltatás visszakapcsolása sokszor többbe kerül, mint a hátralék összege, amiért kikapcsolták. A szolgáltatás visszaállítási költségének a „megspórolása” is komoly segítséget jelent az érintetteknek.

15 Ezeknél az ellátásoknál az állami hozzájárulás mértéke jellemzően 90 százalék.

16 A normatív lakásfenntartási támogatás konstrukciójának alapötlete Győri Pétertől származik, amely megtalálható a Győri Péter (2003) tanulmányban.

forintra emelkedett.¹⁷ Mivel az adósságkezelésben részesülőket megillető lakásfenntartási támogatás összege a normatívval megegyező, a változás őket is kedvezően érinti, folyó kiadásaik fizetéséhez nagyobb mértékű a hozzájárulás.

Ugyanakkor a lakásfenntartási támogatás az esetek többségében nem kapcsolódik közvetlenül valamelyik kiadási tételhez, hanem ezt „általános segélyként” folyósítják, és a támogatás igénybevételének nem feltétele a rezsikiadás befizetése. Így a lakásfenntartási támogatás folyósítása mellett is keletkezhet adósság. Ez elsősorban a támogatás még mindig meglehetősen alacsony összegével függ össze – az átlagos lakásfenntartási kiadásnak kb. az egyötödét fedezi a juttatás. Ha e csapdahelyzet a közeljövőben teljes mértékben nem is kiküszöbölhető, de legalább az érintettek lakhaságának védelmében törekedni kellene arra, hogy legalább annál a kiadási típusnál ne keletkezzen hátralék, amelyhez kapcsolódóan a lakásfenntartási támogatást megállapították. Másként fogalmazva: a lakás megőrzéséhez nyújtott támogatás ne az általános megélhetési segély funkcióját töltse be, hanem azt, amiért létrejött, mint önálló ellátási forma.

Újra a régi hitelek

2004 elején a Nemzeti Lakásprogram kidolgozásakor ismét felmerült a lakosság eladósodásából származó szociális problémák, de különösen az 1989 előtti hitelekből eredő tartozások rendezésének kérdése. A hátralékukat törleszteni képtelen családok megsegítését célzó program kidolgozását ebben az esetben is megelőzte a tartozások felmérése. Az adatgyűjtés ugyanazon adósságokra terjedt ki, mint az 1997. évi, vagyis az áram-, gáz- és távhőszolgáltatásnál meglévő tartozásokra, valamint az OTP-től 1993. december 31-ig felvett hitelekre. Az adatokat a minisztérium megkeresésére az érintett szervezetek szolgáltatták. Így a két adatfelvétel lehetőséget nyújt az összehasonlításra, a lakosság eladósodásában lezajlott változások bemutatására. Ugyanakkor a két felmérés adatainak értékelésekor tekintetbe kell vennie az olvasónak, hogy az adatszolgáltatás felkérésre történt és a beérkezett adatok kontrolálásának a lehetősége is csekély volt. Emiatt a két felmérés adattartalmában is lehetnek eltérések.

A közüzemidíj-hátralékosok száma közel 300 ezer fővel csökkent a vizsgált hat év alatt, aminek következtében a hátralékos fogyasztók aránya 11 százalékról 7 százalékra mérséklődött. A közüzemi adósságok összege sem emelkedett – 1997-ben 10 milliárd forint, 2003-ban pedig 11 milliárd forint volt –, sőt, a felhalmozott hátralék reálértékben csökkent. Ez azonban nem a lakosság fizetőképességének, illetve fizetési hajlandóságának növekedését mutatja, hanem sokkal inkább a közszolgáltatók által alkalmazott szankciók (a szolgáltatás kikapcsolása, az ügyek bírósági útra való terelése) elterjedésével magyarázható. Ezt támasztja alá az adatok adósságtípusonként végzett vizsgálata: a hátralékot felhalmozó fogyasztó-

¹⁷ Az önkormányzati rendeletalkotás körébe tartozó, ún. méltányossági támogatási formára év közben nem rendelkezünk adatokkal, de ha feltételezem, hogy az előző évivel megegyező, akkor az összeállítás kb. 220 ezerre becsülhető.

TANULMÁNYOK

tók száma a gáz- és az áramszolgáltatás esetében szinte a felére csökkent, míg a távhőszolgáltatásnál mintegy a másfélszeresére emelkedett.

7. táblázat *Közüzemidíj-tartozások adatai (2003. december)*

Megnevezés	Áram	Gáz	Távhő	Összesen
Fogyasztók száma (ezer fő)	4 725	3 034	645	8 405
Hátralékos fogyasztók száma (ezer fő)	335	68	192	596
Hátralékos fogyasztók aránya (%)	7,1	2,2	29,8	7,1
Hátralékos fogyasztókön belüli				
– 12 hónapnál nagyobb tartozással rendelkezők aránya (%)	3,1	21,2	32,8	14,8
– bírósági végrehajtás alatt állók aránya (%)	1,2	7,0	43,3	15,5
Kikapcsolt fogyasztók aránya a hátralékosokhoz viszonyítva (%)	13,0	6,5	–	11,9
Hátralék összege (M Ft)	4 179	1 860	4 926	10 926
Egy adósra jutó hátralék összege (Ft)	12 448	27 487	25 595	18 404

Forrás: Az érintett közüzemi vállalatok adatszolgáltatása.

Az adósság szerkezetében a három közműtípusnál jelentősek a különbségek. Az összes hátralékállományon belül igen jelentős – 4 milliárd forint – az *áramtartozás* összege, de az egy háztartásra jutó hátralék továbbra is itt a legalacsonyabb. Az áramhátralékon belül a legtipikusabb a 3–6 havi elmaradás, a hosszú távú tartozások aránya viszont alacsony. A kifizetetlen villanyszámlákból eredő szolgáltatásnak a törvény által biztosított kikapcsolási lehetőségével függ össze: a jelenlegi szabályozás szerint már kéthavi elmaradás esetén is kikapcsolható az áram a lakásokból. A gyors szankcionálási lehetőség miatt a bírósági végrehajtás alá vont ügyek aránya alacsony, alig haladja meg a hátralékosok 1 százalékát. Ezzel szemben az ellátásból kikapcsolt fogyasztók aránya a hátralékosokhoz viszonyítva e közüzemi szolgáltatásnál a legmagasabb (13 százalék). Az adatszolgáltatás szerint több mint 43 ezer lakásban nincs villany.

A három vizsgált köztartozás közül a *gáztartozás* a legkisebb mértékű, a fogyasztók valamivel több mint 2 százalékának és az adósok kb. 11 százalékának rendezetlen a gázszámlája. Az áramszolgáltatáshoz képest a 6–12 havi hátralékosok aránya már jóval magasabb, több mint egyharmaduk tartozik ebbe a kategóriába. Részben a középtávú tartozások nagyobb aránya, részben pedig a gáz felhasználásának eltérő jellege (ezt az erőforrást a háztartások jelentős része fűtésre is használja) miatt az egy főre jutó adósság összege több mint a kétszerese – 27 500 forint – az áramhátraléknak. Bár a törvény itt is lehetőséget ad kéthavi tartozás után az ellátás kikapcsolására, ez azonban technikailag nehezebben oldható meg, mint az áram esetében, ezért csak hosszabb idő elteltével élnek vele a szolgáltatók. A szolgáltatásból kikapcsolt fogyasztók aránya csupán feleannyi, mint az áramszolgáltatók esetén. A bírósági eljárásba vont ügyek száma viszont ebből adódóan feltehetően már jóval magasabb.

Az eladósodás mértéke a *távhőszolgáltatás* esetében a legmagasabb,

mind az adósok arányát, mind a tartozás összegét tekintve. A közel 5 milliárd forintos tartozás, amit a fogyasztásba bekapcsolt háztartások 30 százaléka halmozott fel, a teljes adósságállomány mintegy 45 százaléka. Az egy évet meghaladó idejű hátralékosok aránya e szolgáltatás esetében a legmagasabb: közel 33 százalék, aminek egyik oka, hogy ellentétben az áram- és gázellátással, a távhőszolgáltatásból a fogyasztók kikapcsolása csak nagy nehézséggel oldható meg (például egy egész lakótömb kikapcsolásával). Ugyanakkor a bírósági ügyek aránya itt a legmagasabb, mintegy 43 százalékos. A nagy mértékű tartozás másik oka az, hogy ebben a fűtési módban a fogyasztást nem lehet lakásonként szabályozni, így spórolni sem lehet a havidíjjal.

A közüzemidíj-hátralékok alakulása nem indokolt újabb önálló intézkedést, de figyelembe véve a felmérés adatait, a szociális törvényben szabályozott adósságkezelési szolgáltatás – az előző fejezetben már ismertetett irányban – továbbfejlődött. Mivel az áram-, illetve gázszolgáltatás esetén egyre gyakoribb az ellátás kikapcsolása, e két szolgáltatásnál az elsődleges cél az ellátás visszaállítása, illetve a hátralék újbóli felhalmozódásának megakadályozása. Ezt részben a kikapcsolt fogyasztók beengedése az adósságkezelésbe, részben az előrefizetés fogyasztásmérő készülék elterjesztése segítheti.

Nemcsak a közüzemidíj-tartozások szerkezete változott a két felmérés között, hanem a *hiteladósságoké* is. Az 1997-es felmérés bemutatásakor – a 3. fejezetben – kitértem arra, hogy az 1994 előtt felvett hitelek két eltérő csoportra bonthatók: ún. régi feltételű és a törlesztéses hitelekre. A fenti két különböző hitelállomány adatait tartalmazza a 8. táblázat.

A régi feltételű hitelek közé az 1988. december 31. előtti szabályok alapján jellemzően 3 százalékos kamatozású bankkölcsönök tartoznak, amelyek kamatfeltételeit az állam egyoldalúan megváltoztatta. A hitelfeltételek módosítása a piacgazdaságra való áttérés időszakában következett be, amikor sokan elvesztették állásukat, vagy sokaknak csökkent a korábbi jövedelme, így ők nem voltak képesek a megemelt kamatozású hitelek részleteit fizetni. Az idő múlásával az érintettek életében egyre gyakrabban fordultak elő olyan változások – betegség, egyedül maradás, nyugdíjba menetel stb. –, amelyek az adósságok további növekedéséhez vezettek.

E hitelek másik jellemzője, hogy az *állam 100 százalékos kezességet vállalt velük kapcsolatban*. Az állami garanciabeváltás szabályait a Pénzügyminisztérium és az OTP Bank Rt. között 1992-ben létrejött szerződés rögzíti. A felmondott hiteleket a bank nem értékesítheti, két eredménytelen árverezést követően az állami költségvetést terheli a tartozás teljes összege, beleértve a behajtás során felmerült költségeket is. Az OTP-vel való elszámolás után az adós tartozása fennmarad, annak jogosultja a Kincstári Vagyon Igazgatóság lesz. Amellett, hogy az igazgatóságnak nincs behajtásra szakosodott szerve, igen kétséges, hogy az egyszer már behajthatatlannak minősített követelés esetén milyen további lépéseket lehet tenni, miközben az adósok kénytelenek folyamatos létbizonytalanságban élni.

A törlesztéses hitelek az 1989. január 1. és 1993. december 31. között felvett hitelek, s ezek támogatási konstrukciója volt a legkedvezőtlenebb. Bár e tartozások mögött többnyire nagyobb értékű ingatlanfedezet van,

TANULMÁNYOK

a magasabb indulóhitelek, valamint a kedvezőtlen feltételek miatt sok család itt sem tudta elkerülni az adósságcsapdát. A hitelek e típusára az állam nem adott garanciát, ezért a felmondott hiteleket a pénzügyintézet a saját követeléskezelő szervezeténél értékesíti, amely intézkedik az adósság behajtása érdekében.

8. táblázat OTP-től felvett lakáshitel-tartozás adatai (2003. XII. 31.)

Megnevezés	Régi feltételű (1989 előtti)	Törlesztéses (1989–1993)	Összesen
Hitelszerződések száma	135 378	55 277	190 655
Hátralékos hitelszerződések száma	32 475	18 612	51 087
Ebből:			
– egy éven túli tartozás	16 233	13 103	29 336
– bírósági végrehajtás alatt álló	16 242	5 509	21 751
Egy éven túli hátralékosok aránya (%)	24,0	33,7	26,8
Hitelállomány (M Ft)	23 778	11 783	35 561
Hátralékos hitelállomány (M Ft)	12 116	9 883	21 999
Ebből:			
– egy éven túli tartozás	5 944	5 278	11 222
– bírósági végrehajtás alatt álló	6 172	4 605	10 777
A hátralékos hitelállomány aránya (%)	50,9	83,9	61,9
Egy hátralékosra jutó tartozás (Ft)	373 087	531 001	431 049

A két hitelformát együtt nézve, a hátralékos hitelszerződések száma kb. a felére csökkent, az adósságállomány pedig érdemben változatlan összegű maradt, és ebben valószínűleg a 2001-es hitelhátralék-mérséklő program is szerepet játszott.

A *törlesztéses hiteleket* magas kamatuk miatt aki csak tudta, visszafizette. Emiatt a hitelszerződések száma az 1997. évi 326 ezerről 55 ezerre, vagyis jelentős mértékben csökkent. Bár az adósok száma is 5 ezer fővel kevesebb lett, de a hitelszerződések nagymértékű csökkenése miatt a hátralékos hitelek aránya közel az ötszörösére növekedett. A hitelállományon belül kiugróan magassá vált (84 százalék) az egy éven túli tartozások aránya. Ez arra utal, hogy a jól fizetők már csak kevéssel tartoznak, de az adósságcsapdába kerülteknek a büntetőkamatok miatt egyre nagyobbá válik a tartozásuk. A nemfizetők esetén a tartozás fele kamatokból adódik, vagyis az érintetteknek a felvett hitel dupláját kell kifizetniük. Az eddigi tendenciákat figyelembe véve a *törlesztéses hitelek fokozatos „kifutásával” egyidejűleg arra kell számítani, hogy közel 20 ezer család válik tartósan adóssá.* E családoknál a tartozás nagy összegű, átlagosan meghaladja az 500 ezer forintot (1997-ben még csak 355 ezer forint volt).

Mivel ezekre a hitelekre nincs állami kötelezettségvállalás, és önálló programot sem dolgoztak ki ezzel kapcsolatban, a szociális törvényben szabályozott adósságkezelési szolgáltatás hitelhátralékokra vonatkozó feltételei – a felmérés adataira tekintettel – közelebb kerültek ezen adósságtípus jellemzőihez. A 2004-es módosítás lehetőséget teremtett arra, hogy a jövőben nagyobb számú hiteltartozást rendezzenek. Ma még a

hiteladósságok kezelése csak elvétve fordul elő, amiben nemcsak az önkormányzatok, hanem a hitelintézetek nehézkessége is szerepet játszik.

A régi hitelszerződések száma is csökkent – kb. a felére –, de ez közel sem volt olyan mértékű, mint a törlesztéses hiteleké. Így még több mint tíz év elteltével is jelentős – 135 ezer – azoknak a száma, akiknek a rendszerváltás előtt felvett hitelt kell törleszteniük. Ha kisebb mértékben is, de az 1989 előtt felvett hiteleknél is érvényesül, hogy a hitelállomány egyre nagyobb része válik hátralékossá. A régi hiteleknél 32 ezren – kétszer annyian – vannak azok, akik több mint egy éve nem törlesztettek, a tartozás átlagos összege azonban kisebb, mint a 1989–1994 között felvett hiteleknél. Emiatt az adósságállományban nincs akkora különbség a két hitelforma között, mint az adósok számában. Az átlagos tartozás összegeinek különbözősége abból is adódik, hogy ebben a hitelkörben magas – 37 százalék – a 100 ezer forint alatti tartozások aránya.

A lakás elvesztése miatt a legnehezebb helyzetben azok vannak, akik ellen már megindult a bírósági eljárás. Az 1988 előtti hiteleknél a legalább egy éve nem fizetők 50 százaléka ellen folyik bírósági eljárás, ami azt jelenti, hogy minden második rossz minőségű adós ügye bírósági útra terelődik. A törlesztéses hiteleknél arányaiban kevesebb (30 százalék) a végrehajtás alá vont ügyek száma.

A végrehajtás azonban igen ritkán hoz eredményt, mert az esetek számottevő részében nem akad vevő. Amennyiben pedig van vevő, az ingatlant gyakran a forgalmi érték alatt vásárolják meg, ami többnyire nem fedezi a tartozás összegét. De az is jellemző, hogy a lakások forgalmi értéke kevesebb, mint a tartozás. Ha figyelembe vesszük, hogy jelenleg egy átlagos árverezés költsége meghaladja a 100 ezer forintot, akkor a bírósági eljárás lefolytatása a régi hiteleknél a kis összegű tartozások esetében az állam számára a költségek megduplázódásához vezet, anélkül, hogy bevétel származna belőle. Ugyanakkor az árverezések miatt hajléktalanná váló családok száma tovább emelkedik, ami nem csupán társadalmi feszültséghez vezet, de a szociális ellátórendszer kiadásait is növeli.

A költségek növekedése miatt az államnak egyértelműen érdeke lenne a garanciabeváltás meggyorsítása a behajthatatlan követeléseket illetően, az elmúlt években azonban ez igen kis számban következett be. 1998 és 2003 között 773 millió forint összegben került sor garanciabeváltásra, ami éves átlagban 86 millió forint. (Ez a 2001. évi hitelhátralék-mérséklési program költségének még a 2 százalékát sem éri el!) A legnagyobb összegű kifizetés (311,7 millió forint) 1997-ben volt, azóta folyamatosan csökken a garancia érvényesítésének összege – 2002-ben 24,9 millió forintot, 2003-ban pedig 7,2 millió forintot tett ki. A csökkenés annak ellenére következett be, hogy 2001-ben a Pénzügyminisztérium és az OTP Bank Rt. által 1992-ben kötött megállapodást az állami garanciabeváltás szabályainak egyszerűsítése érdekében módosították. A szerződés módosítás a kis összegű, 200 ezer forintot meg nem haladó tartozásoknál tette elvileg egyszerűbbé az eljárást azáltal, hogy már egy sikertelen árverezésről szóló igazolás is elegendő a garancia érvényesítéséhez. Az 50 ezer forint alatti tartozásoknál pedig nem kell bírósági végrehajtási eljárást elindítani, ha „a tartozás megfizetésére az adós körülményeinek ismeretében nem lehet reálisan számítani”. Mivel ez a kitétel túl általános (nem derül ki, milyen jöve-

TANULMÁNYOK

delmi helyzetet jelent, ki igazolja stb.), így a gyakorlati alkalmazása feltehetően nehézséget okoz, ezért *nem nőtt, hanem csökkent a garanciabeváltás összege az elmúlt években.*

Mivel az állami garanciabeváltás a gyakorlatban szinte nem működött, illetve nem működik, a régi feltételű hitelek sajátos helyzete miatt újabb adósság-konzolidációs program indult, 2005-ben.¹⁸ A konzolidációs program keretében a Magyar Állam – a központi költségvetés terhére – megvásárolja az OTP Bank Rt. azon, régi feltételű lakáshitel-szerződésből eredő követeléseit, melyek törlesztésére az érintett családok szociális helyzetük miatt nem képesek.

Az állam által megvásárolt hiteleknél a tartozás visszafizetését 10 éves időtartamra felfüggesztik, és ezen időtartam alatt a követelést további kamatok, illetőleg egyéb költségek nem terhelik. A törlesztési kötelezettség felfüggesztésének feltétele, hogy a tulajdonos hozzájáruljon az elidegenítési és terhelési tilalom bejegyzéséhez az ingatlanra. Ha a felfüggesztési idő alatt az érintettek fizetőképességében nem következik be kedvező változás, tartozásukat – az elidegenítési és terhelési tilalom törlése mellett – elengedik.

A programban azok az adósok vehetnek részt, akik a következő feltételeknek megfelelnek:

- adósságuk 2004. december 31-e előtt keletkezett,
- hátralékuk összege meghaladja a havi törlesztőrészlet hatszorosát,
- fizetéseképtelenek (a család egy főre jutó jövedelme nem haladja meg a nyugdíjminimum 150 százalékát, és nem rendelkeznek olyan vagyontárggyal, amelynek eladásából a tartozás megfizethető lenne),
- adósságuk fedezet nélküli (már elárverezték, önkormányzati bérlakás¹⁹, megsemmisült vagy az elárverezéséből befolyó összegből az adósság kiegyenlítése után nem marad elegendő forrás a lakhatási feltételek megteremtéséhez).

A programban való részvétel lehetőségéről az OTP – a felfüggesztés iránti kérelemhez szerkesztett igénylőlap megküldésével – tájékoztatja az érintetteket. A jogosultsági feltételek fennállásáról az ingatlan fekvése szerint illetékes települési önkormányzat jegyzője dönt, és az erről szóló határozatot megküldi az OTP-nek. Az igények összesítése után a szociális területért felelős minisztérium évenként egy összegben egyenlíti ki a jogosultak adósságát.

Mivel az adósság visszafizetése „szünetel”, a kormányrendelet részletesen szabályozza a fizetési kötelezettség feléledésének eseteit, az esetleges visszafizetés módját, valamint az ezzel kapcsolatos jegyzői feladatokat.

¹⁸ A program végrehajtását az egyes lakáscélú kölcsönökből eredő adósságok rendezéséről szóló 11/2005. (I. 26.) kormányrendelet szabályozza.

¹⁹ 1989 előtt a tanácsi bérlakások felújítására is lehetett hitelt felvenni, ezek a lakások egy része ma önkormányzati tulajdonban van.

A konszolidációs program három ütemben valósul meg:

- 2005-ben a 100 ezer forintot meg nem haladó összegű,
- 2006-ban a 100–200 ezer forint közötti,
- 2007-ben pedig a 200 ezer forintnál nagyobb

tartozással rendelkező adósok kérhetik az adósságuk felfüggesztését.

A 2005. évi intézkedés a 2001-es hitelhátralék-mérséklési program tapasztalatait részben figyelembe vette, így néhány „hibát” sikerült nem megismételni. A jelenleg folyó konszolidációnak mindenképpen pozitívuma, hogy nem kell új hitelszerződést kötni, a tartozással terhelt családok végleg kikerülnek az adósságcsapdából, így lakhatásuk sem veszélyeztetett. Előrelépés az is, hogy a programba bekerültek azok a személyek is, akiknek már elérverezték az ingatlanukat.

Ugyanakkor a „gyermekbetegségek” közül még jó néhány megmaradt. A programban azok az adósok vehetnek részt, akiknek az adóssága 2004. december 31-e előtt keletkezett, így az ezen időpont után hátralékossá válók nem tudnak bekerülni. A részvételi lehetőség időbeni lezárása, az elidegenítési tilalom bejegyzése továbbra is a fizetési fegyelem gyengülésétől való félelemre vezethető vissza.

Azért, hogy senkinek se lehessen az az illúziója, hogy bárkinek is elengedik a tartozását, egy igen bonyolult eljárási rendet kellett konstruálni. A tartozás visszafizetésének tízéves felfüggesztése az „alvó” – csak elvétve alkalmazott – szabályok sorát hívta elő.

A program ütemezése sem kedvez a kilakoltatással fenyegetett családoknak. A bírósági végrehajtást a nagyobb összegű tartozások esetében érdemes kezdeményezni, a kis összegűeknél több az eljárás költsége, mint a várhatóan befolyó összeg.

A 32 ezer hátralékos hitelszerződés 37 százaléka – 12 792 szerződés – volt 100 ezer forint alatti. Ezen adósok közül sokuknak igen alacsony összegű a tartozása. Az már önmagában is elgondolkodtató, hogy mi lehet az oka az ilyen kis összegek visszatartásának. Már a 2001-es program végrehajtásakor egyértelművé vált, hogy a régi feltételű hitelhátralékosok egy elég nagy hányada nem elérhető, mert vagy már meghalt, vagy ismeretlen helyen tartózkodik, vagy az ingatlan régóta lakhatatlan állapotú, vagy a lakója egyszerűen annyira szegény, hogy teljesen mindegy, mennyivel tartozik, a követelés úgysem hajtható be rajta, így a kormányok által kínált lehetőségek sem érdeklik őt.

A kiküldött levelek kb. 30 százaléka kézbesíthetetlen volt. A megkeresettek közül mindössze 1517 adós nyújtott be igénylést, ennyi esetben következett be a tartozás felfüggesztése 2005-ben. *A 100 ezer forintot meg nem haladó tartozásoknál a lakosság részvételi aránya 12 százalékot tett ki.* Hasonlóan a korábbi programokhoz, a betervezett keretnek – 1200 millió forint – csupán egy töredékére, 222 millió forintra érkezett igény. Ez előrevetíti, hogy a program 2006-os ütemére sem várható sokkal nagyobb találati arány. Joggal merül fel a kérdés, hogy mivégre ez a sok hűhó, s hogy nem lehetne-e egyszerűbben és hatékonyabban célba érni?

Tanulságok

Az adósságkezelés 15 éves története arra figyelmeztet, hogy a lakosság eladósodásából fakadó szociális problémák nem oldhatók meg „egy csapásra”, átmeneti intézkedésekkel. A többi társadalmi problémához hasonlóan itt is csak lassan, az egyéni élethelyzetekhez igazodó megoldásokkal lehet eredményt elérni. Az adósságkezelési szolgáltatás a lakásfenntartási támogatással együtt szilárd alapot nyújthat a családok fizetőképességének a helyreállításához és megőrzéséhez. Ezen ellátások jogi szabályozásának finomításával, eszköztárának bővítésével, szakmai módszertanának fejlesztésével, valamint a hitelezők érdekeltebbé tételével a tartozások időtállóbb rendezése remélhető, mint újabb támogatási konstrukciók „kitalálásától”.

Ugyanakkor az adósságkezelési szolgáltatás sem „csodaszer”, ami gyógyír minden helyzetre. A hátralékrendezés alapfeltétele a fizetőképesség és -készség, ha bármelyik hiányzik, az adósság felszámolása pusztán vágy marad. Mivel még hosszú ideig lesznek olyan családok, melyeknél vagy az önrész fizetéséhez szükséges jövedelem, vagy a fizetési hajlandóság hiányzik, az eredmény sem lehet százszázalékos. De a foglalkoztatás bővülésével, a megélhetést nyújtó jóléti transzferek (gyermekgondozási segély, ápolási díj, nyugdíj stb.) összegének emelkedésével a fizetőképesség is javul, a közmorál erősödésével pedig az alacsony jövedelműek fizetési felelőssége is nagyobb lesz. Vagyis makroszinten a gazdasági, társadalmi folyamatok alakulása, mikroszinten pedig a szociális ellátóhálózat fejlődése és a benne dolgozó szakemberek munkája befolyásolja, hogy hogyan fog alakulni az elkövetkező években a lakossági adósságállomány, és milyen mértékben sikerül az otthonok elvesztését megakadályozni.

Az adósságkezeléshez – remélem, sikerült bemutatnom – türelem és sokoldalú segítségnyújtás szükséges. De egy adósságtípusnál, konkrétan az 1989 előtt felvett hitelekből eredő tartozásoknál nem ezt az utat kellene követni. Itt már régen megérett a helyzet egy átfogó konszolidációra. Ezen adósságállományból ideje lenne „kiszűrni” a csak papíron létező hátralékot, hogy láthatóvá váljon az eladósodás tényleges mértéke. Így azon tartozásokat, amelyek mögött elérhető személy vagy hasznosítható ingatlan nem található, értelmetlen tovább görgetni magunk előtt. Az egyetlen ésszerű megoldás, hogy veszteségként leírjuk ezeket, s az állami garancia egyszerűsített alkalmazásával. Mivel az „elengedés” csak az „ál-adósságokat” érintené, a fizetési fegyelem sem gyengülne, így e megoldáson felesleges moralizálni, vagy a gyakorlatban alkalmazhatatlan „garanciális” konstrukciókat felvetni. A régi hitelekből származó adósságok egyben arra is rámutatnak, hogy lehetnek olyan élethelyzetek, amikor nem az adósság kezelésére, hanem a tartozás teljes vagy részleges elengedésére van szükség.

Irodalom

- 3Sz (1998): Gyorsjelentés a díjhátralék(osok)ról. Írta és szerkesztette: Czike Klára és Vass Péter. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest.
- Győri Péter (1995): Eladósodott társadalom. Esély 2. szám, Budapest.
- Győri Péter (2003): Javaslat a lakhatás biztonságát erősítő egyes szabályozási lépések tematikájára, programjára. Készült a SZOLID Projekt megbízásából. Kézirat, Budapest.
- KSH (2004): Lakásviszonyok, 1999–2003 (előzetes adatok). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- SZIGE (2004): Az adósságkezelési szolgáltatás gyakorlata. SZIGE Szociális Igazgatási Egyesület, Debrecen.
- Tájékoztató (1998): Tájékoztató az Energia Alapítvány a szociálisan rászorultakért tevékenységéről. Kézirat, Budapest, március.
- Tárki (2002): A lakásfenntartás költségei. Támogatottak és támogatásra szorulók. Tárki, Budapest, szeptember.

TÓTH EDIT

A terepgyakorlatok hatása a szakmai identitás alakulására a szociálpedagógus képzésben

A tanulmány egy átfogó kutatás része, amely a szociálpedagógus képzésbe bekerülő hallgatók háttérét, motívumait és a szakmai szocializációjuk folyamatát vizsgálja. A kutatás kiterjed az elméleti és a gyakorlati képzés integrációjának elemzésére, és fontos része a szociálpedagógus hallgatók szociális szakmai identitása kialakulásának vizsgálata. A kutatás során elemeztük a vizsgált személyek szakdolgozatait és esettanulmányait, kérdőíves felméréseket és strukturálatlan interjúkat készítettünk, melyeket fókusz-csoport interjúk egészítettek ki, a képzésben részt vevő oktatók, a tereptanárok, valamint a képzésben szintén részt vevő jelenlegi és a volt diákok körében. E tanulmány annak feltárására tesz kísérletet, hogy milyen szerepeket töltenek be a tereptanárok, az oktatók és a szemináriumvezetők a szakmai identitás megszerzésében.

A szociális szakmai identitás lényegét Kersting (1996) a szakmai belső mag meglétéből vezeti le, amely kapcsolódik a társadalmi elismertséghez, és egy jól körülhatárolható egységet jelöl ki a szakember tudatában. Felfogása szerint az identitás állandóan formálódik és nemcsak a szakmát tekintve nyitott, a jövőre irányuló folyamat, amely az élet során, éppen a folytonos tanulás miatt változik.

Az identitás egyszerre érzés és élmény, és tudatos elköteleződés a társas követelményekhez.

A szakmai identitás kialakulása az egész életpályán át tartó folyamat – miként Super, Tiedemann, O'Hara és Kersting állítják –, amelynek során az egyén a szakmagyakorlás közben szerzett tapasztalatokat folyamatosan beépíti a szakmai identitásába.

A szociális képzések jelentős feladata a pálya iránti elköteleződés kialakítása. Ennek a folyamatnak érzékeny állomása a komplex funkcióval bíró, és a képzés igen sok lényegi jegyét magában hordozó Intenzív gyakorlat. A VII. félévben a hét négy napján zajlik a terephelyeken, a tereptanárok támasznyújtása mellett. A hét egy napján, a Gyakorlatkövető szemináriumon a képző iskola oktatói nyújtanak segítséget a terephelyen történetek feldolgozásához és az esetvezetéshez.

Az Intenzív gyakorlat sikeres megvalósítását – mint lényegében minden szociális képzésben, így a jászberényi képzésben is – a terephelyen a tereptanár facilitálja. Igen fontos képzés-szervezési elv, hogy elsősorban a gyakornokok válasszák meg a saját tereptanárukat. Természetesen ezt a döntést az iskolai terepkoordinátor segíti és hagyja jóvá, meghatározott szempontok (szakirányú végzettség, munkatapasztalat, munkahelyi vezető jóváhagyása stb.) alapján. A „puhább” követelményeket igen nehéz előzetes együttműködés és tapasztalat nélkül biztosítani. A képző- és a terephely, valamint a tereptanárral való kapcsolat kereteit szigorú szerződések rögzítik. Nagyon fontos dilemma, hogy a gyakornokok önálló döntését támogassuk-e elsősorban, vagy az együttműködési tapasztalatokban kikristályosodott tereptanári kapcsolatokat preferáljuk. Utóbbival persze a gyakornokok választási lehetősége csökkenne, a tereptanári rendszer pedig megmerevedne. A jászberényi képzésben elsősorban a gyakornokok tereptanár választását tartjuk szakmailag hatékonyabbnak. (Hegyesi 1999, Somorjai 1996, Woods 1990).

A kutatás *feltételezései* szerint a szakmai identitást komoly mértékben befolyásolja a terepen folytatott Intenzív gyakorlat, amely ugyanakkor szoros kölcsönhatásban van a képző iskola képzési filozófiájával és – rendszerével. Az interjúválaszokat összevetjük a képzési követelményekkel, és értelmezzük a szakmai identitás alakulása szempontjából. Mennyire elfogadhatók a végzős hallgatóknak azok a képzési követelmények, amelyen keresztül megvalósíthatónak ítéljük a minőségi szociális szakember képzését. Az interjúválaszok belülről, az Intenzív gyakorlat metaszintjében a gyakornokok oldaláról mutatják meg a szakmai identitás kialakulásának egyes elemeit és gondjait. Az interjúk elemzése során várhatóan feltárulnak a szakmaszocializáció folyamat mikéntjei és a problémái, és ezeken keresztül tetten érhetők a szakemberré válás egyes mozzanatai.

Az interjúalanyok a Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar szociálpedagógus képzésének hallgatói voltak. A végzős évfolyam 86 gyakornoka közül 32 fővel készült az interjú, akik nappali tagozaton tanultak, 2004-ben és 2005-ben.

A vizsgálat metodológiaiilag a kvalitatív jellegű adatgyűjtésen alapult. A kutatási módszer kiválasztását az indokolta, hogy a pusztán számokkal kifejezhető adatoknál jóval többet mond a gyakornokok konkrét megnyilatkozása, értékelése arról a folyamatról, amelynek részesei voltak, ahogy ezt a nemzetközi kitekintésből is láthatjuk (Denzin és Lincoln 1994, Patton 1980, Sherman és társai 1994, Silverman, 1993, 2000, Szabolcs 2001, Varsányi 2005).

Az interjúk gondolati váza az alábbi kérdések köré összpontosul

- a gyakornokok tereptanárokkal való kapcsolatára,
- a Gyakorlatkövető szeminárium szerepére,
- a gyakornokok saját érzéseikre, problémáikra
- a gyakornokok szakmai identitásuk alakulására.

A kérdés időpontja az Intenzív gyakorlat befejezése utáni negyedik hónap végére esett, amikor még elevenen élt a diákokban az, ami történt,

TANULMÁNYOK

de már távlatot is kapott. Lényeges tényező volt az is, hogy ekkor már a képzésük befejeződött.

Az elemzésben az interjúalanyok válaszait a fenti szempontok szerint mutatjuk be, de a kérdések egymáshoz való szoros kapcsolódása és a jelenségek komplex megközelítése miatt nem lehet steril módon szétválasztani egymástól azokat.

1. A tereptanárokkal való kapcsolat

Az interjúalanyok mind a tereptanár kiválasztását, mind a személyiségüket igen lényeges faktornak tartották a szakmához fűződő viszonyuk kialakulásában. A gyakornokok többsége ugyanakkor hangsúlyozta a tereptanáraikhoz fűződő ambivalenciát, amely vonatkozott a tereptanár szaktudására, a vállalt feladat komolyan–nem komolyan vételére, a kapcsolat jellegére. A túlzottan hierarchikus kapcsolati formával való elégedetlenségüket például többen felemlítették, mert egy „mester és tanítványa”-féle, „egyenrangú, a kölcsönös tiszteleten alapuló kapcsolat” kialakulását szerették volna elérni (2005/19. sz. interjúalany). (Borbély és társai 1996, Ohly 1992, Wilson 1981, Woods 1990)

„Volt olyan tereptanárom, akivel mélyebb, szorosabb kapcsolat alakult ki, de olyan is, aki érezte a »hierarchikus« viszonyt, ugyanakkor segítőkész volt, és mindent megadott ahhoz, hogy a nála töltött gyakorlat alatt a szociális munka sok területére beeléssak, ill. fejlődjek” (2005/17. sz. interjúalany).

Az interjúalanyok egy része a mester és tanítvány kapcsolaton túl egy még fokozottabb személyes kapcsolódást (feltétel nélküli elfogadást, érzelmi bevonódást stb.) igényelt tereptanárától. Ennek az érzelmi támaszt adó funkciónak a biztosítására – joggal – nem minden tereptanár volt hajlandó. Az önálló, kezdeményezőkéss gyakornokok többsége viszont az ilyen, szinte „anyai” támasznyújtást korlátozásként élt meg, és elutasította.

„Számomra a tereptanár kapocs a gyakorlólhely és az iskola között, az elmélet és a gyakorlat, valamint a realitás és az elképzelések között. Nem gondolom, hogy a kapcsolat mélyebb érzelmekkel színezhető, vagy azzá kellene tenni...” (2005/3. sz. interjúalany).

A mindennapi életben bizonytalanabb, kevésbé önálló, ugyanakkor mégis igényességgel, gyakran kiváló tanulmányi teljesítménnyel bíró gyakornokok számára nagyon fontos szempont ez a meleg érzelmi támasz, hogy ilyen úton jussanak el szakmai identitásuk kiteljesedéséhez. A gyakorlatok során a kezdeményezéseikhez, az önálló döntéseikhez és a hibáik korrigálásához szükségük van erre a viszonyra, ámde ezeknek a gyakornokoknak is el kell fogadniuk a tereptanár viszonylagos érzelmi távolságtartását. Meg kell küzdeniük az önálló döntések felelősségével,

a nem folytonosan megerősítő munkastílussal, és a hibákat azonnal felszínre hozó szakmai megközelítésekkel.

Az interjúk során kiderült, hogy azok a gyakornokok, akiknek mind a döntési, mind a terveket kivitelező folyamatokban nehézséget okoz az önállóság, és akik a saját szabadságukkal való bánni tudásban gyakorlatlanok, rendkívül bizonytalanok, egyedül érzik magukat, és sok konfliktussal szembesülnek gyakorlataik során. Ezért számukra is ez a szinte „anyai” támasznyújtást biztosító tereptanár lenne a megfelelő, akiknél többnyire a szakmai igényesség másodlagos és kétséges lesz.

A képzés folyamatában igen problematikus, ha a tereptanár nem rendelkezik kellő szakmai tudással, gyakorlattal, vagy nincs elég ideje a gyakornokokkal való foglalkozásra, és mégis elfogadja a felkérést. Ez a helyzet roppant módon megterheli a tereptanár-gyakornok viszonyt és a közös tevékenységüket, különösen a hiányos elméleti felkészültséggel, a szakmailag kevésbé igényes és a csekély szakmai identitástudattal bíró gyakornokokat (Borbély és társai 1996, Wilson 1981, Woods 1990).

Az interjúk rávilágítottak, hogy az önálló tevékenységre kész gyakornokok ilyen helyzetekben is igyekeztek ötleteiket megvalósítani, a tereptanárukat rábírní, hogy támogassa kezdeményezéseiket. Elmondásuk szerint többször előfordult, hogy a gyakorló intézmény munkatársai veszélyeztetve érezték magukat, a folyton „nyüzsgő”, tenni akaró gyakornokok között, és ellenük fordultak, azaz a gyakornokok tevékenysége negatívan hatott vissza a tereptanárok tevékenységére és munkahelyi szerepére. Mondva csinált ürügyekkel, a külső szemlélő számára lényegtelen kérdésekből fakadó konfliktusokkal terhelték a kollegák a helyzetet (munkahelyi légkört): pl. hogy a gyakornokok köszönnek-e vagy nem köszönnek; használhatják-e a számítógépet önállóan, vagy ehhez minden egyes alkalommal előzetes engedély kell stb. Mindez persze nem járult hozzá az eredeti problémák kiküszöböléséhez. Adott esetben még külső, szupervizori segítségre is szükség volt, melyen a tereptanárok, a munkahelyi közösség és a gyakornokok közösen vettek részt. Ennek folyamán kellett a tereptanároknak és a munkahelyi vezetőknek felismerni és kezelni a valódi problémát (szakmai minőség elégtelensége, gyakornokokkal való foglalkozás eszköztelensége). Másfelől az ilyen, a valódi problémát elemző, megbeszélő szituáció lehetőséget teremtett a szakmai kollektíva önismeretének és szakmai együttműködésének fejlődésére.

Előfordult olyan helyzet is, amelyben a gyakornokok azt érezték, hogy hibájukként rótták fel a fentiekhez hasonló történeteket, és a tereptanár nem állt ki a gyakornokok mellett. A terepintézmény a gyakornokok ellen fordult, bűnbaknak kiáltva ki őket, így egyes gyakornokoknak más tereptanárhoz, vagy ritkább esetben más terephelyre kellett átmenniük.

Az önállóan, de jó elméleti felkészültséggel induló gyakornokok alig mertek kezdeményezni. Az elméleti felkészültségéből következő ötleteiket ridegen fogadták, nem értették, vagy túl kockázatosnak tartották a terepintézményben. Általánosnak tekinthető az alábbi vélekedés:

TANULMÁNYOK

„Számomra természetes, hogy nincs annyi tapasztalatom még, mint a tereptanároknak, de attól önálló gondolatom, pozitív meglátásom még lehet...” (2005/7. sz. interjúalany).

Az Intenzív gyakorlatot követő szemináriumokon a vezetők és csoporttagok feszegették is az esetek igényelte meglátások, ötletek, megoldások kérdéseit. Előfordult, hogy az elemzések során jónak ítélt gondolatokat el kellett hagyniuk a terepintézményben, mert, mint kiderült, a tereptanár, vagy a terepintézmény (a fenti szakmai összefüggések miatt) nem merte vállalni ezeket. Az interjúbeli válaszokban markánsan kifejeződött, hogy így a gyakorlók saját esetét nagy érzelmi feszültségben vezette, a lehetőségek és a korlátok közötti ellentmondások, dilemmák következtében.

Az önállóan és szakmai tudásában sem biztos gyakorlók számára az Intenzív terepgyakorlat ilyen terephelyen vagy maga a kín, vagy látzólag „nagyon jól el vannak”, azaz nem vállalják fel a gyakorlatok problematikusabb vonulatainak tereptanárral való megbeszélését, elemzését. Ezért viszonylag gyakori az ilyen helyzetekben, hogy az adott gyakorlók az utolsó lehetőségig halogatják saját esetüknek a Gyakorlatkövető szemináriumon a csoport előtti bemutatását és elemzését, szinte megoldhatatlan problémaként maguk előtt tolva. A csoport véleményét és kritikáját nem veszik túlságosan komolyan, vagy nem tudnak vele mit kezdeni.

Az interjúalanyok (gyakorlók) nagyon kritikusan viszonyultak a gyakorló intézményekben történetekhez és az ott dolgozó szociális szakemberhez. Másfelől viszont voltak olyanok is, akik a pályán előtte járó szakembert mentegették annak hitében, hogy az emberi hozzáállás kevésbé számonkérhető probléma, mint a szakmai hozzá nem értés.

„Kiábrándító volt a szociális szakemberek hozzáállása az ügyekhez a terephelyen. Félvállról kezelik a klienseket, visszaélnak azzal a hatalommal, amit kaptak. Megrázó, hogy egy személy dönt, pl. gyámság esetén. Ezeket a visszásságokat a terepen nem tettem szóvá. Ugy gondoltam, ezek a jelenségek a személyiségbeli sajátosságokból fakadnak, nem szakmaiak.” (2004/2. sz. interjúalany)

Ebből kitűnik, hogy e gyakorlók számára az emberi hozzáállás és a szakmaiság szerves egysége széthasítható, független egymástól.

Összefoglalva: Látható, hogy a tereptanárok kiválasztásával kapcsolatos problémák erősen kihatnak a terepgyakorlatokon folyó tevékenységre, a gyakorlók szakmai identitásának alakulására. Az interjúalanyok szerint a mester-tanítvány viszony kialakítása nem problémamentes. Jelentősen befolyásolja ezt a tereptanár szakmai személyiségének, emberi hozzáállásának, magatartásának, és sokszor szakmai identitásának, tudásának hiányossága vagy ellentmondása, mindezek koherenciájának hiánya. Következésképp alakulnak ki olyan jelentős konfliktusok a gyakorlók, tereptanárok, intézményvezetők, gyakorlatot vezető tanárok és a gyakorlói csoportok között, amelyeknek kezelése különleges szakértelmet igényel.

2. A Gyakorlatkövető szeminárium szerepe

Az Intenzív gyakorlathoz kapcsolódó, az azt segítő Gyakorlatkövető szeminárium kvázi esetmegbeszélő csoportokként működik. Az alábbiakban a Gyakorlatkövető szemináriumnak a képzésben játszott szerepét, a tereptanárok és a szemináriumvezetők közötti kapcsolatát fogjuk elemezni az interjúalanyok tapasztalatainak tükrében.

Evidens követelmény, hogy az esetek feltárását, elemzését, az elérendő cél meghatározását, a megoldási mód kiválasztását a gyakornokok elméleti tudása alapján végezzék. A szeminárium- (csoport)vezetők elvárják, hogy a gyakornokok az eddig megszerzett ismereteiket képesek legyenek mozgósítani az elemzések során (Borbély és társai, 1996).

„Azt gondolom, nagyon fontosak voltak a szemináriumok, mert segítettek feleleveníteni ill. tudatosítani bizonyos folyamatokat, amelyekhez bizonyos ismeretek szükségesek” (2005/11. sz. interjúalany).

„A gyakorlatokat nagyban segítették a szemináriumok, az elméleteket főként itt sikerült »gyakorlatiasítani«... Az elméletet és a gyakorlatot eleinte nehéz volt összeegyeztetni, de a gyakorlatok végére mindenképp sikerült, ha nem is teljes egészében, de jó úton haladtunk” (2005/15. sz. interjúalany).

Az interjúalanyok válaszaiból kiderült, hogy alapvetően elfogadták a fenti követelményeket, az elmélet különböző területein absztrakt formában megtanult fogalmakat és folyamatokat a gyakorlatban felismerték, és fel tudták használni a mindennapok során, és ezzel a korábban megszerzett tudásuk magasabb szintre emelkedett. Visszajelzésükből egyértelműen kiderült, hogy megértették, a napi gyakorlatból miképpen lehet általánosabb érvényű következtetésekre jutni, amely a szakmai identitás alakulása szempontjából alapkritérium (Somorjai 1996).

„A Gyakorlatkövető szeminárium segítette a gyakorlatot, sőt, más gyakorlatnál, dolgozatnál is fel tudtam használni... Az elméleti tudásunkat segítette a gyakorlati feladataink megoldására fordítani.” (2005/2. sz. interjúalany).

„Elsajátítottam egy ismeretanyagot, amit ezeknek a szemináriumoknak a segítségével tudtam integrálni. Segítséget kaptam abban, hogy jobban átlássam a problémákat” (2005/10. sz. interjúalany).

A Gyakorlatkövető szeminárium alaplényege a gyakornokok kritikai érzékenységének és a problémakezelő-megoldó gondolkodásának, készségeinek és a nemzetközi gyakorlatban széleskörűen alkalmazott kritikai reflektivitásnak a fejlesztése. Ezek elengedhetetlen feltételei annak, hogy a szociális szakember pályafutása során ne válhasson egyszerű rutinná egyetlen ember, család, csoport sorsának a segítése sem, hanem az mindig elmélyült és átgondolt szakmai munka következménye legyen

TANULMÁNYOK

(Atkins és Murphy 1994, Berger 1984, Kolb 1984, Pataki 1996, Rolfe és társai 2001, Ruch 2002, Schön 1991).

Nem könnyű ezt a gondolkodásmódot, attitűdöt, gyakorlati megközelítést a terepen és a szemináriumon megvalósítani. Az elvekre általában minden gyakorlati szakember rábólint, de a megvalósítása már sokkal nehezebb feladat, így sokszor elmarad. A terepen dolgozók sokféle módon indokolják ezt. Az idő vagy a pénz hiánya okozhatta, hogy az eset feltárását, elemzését elhanyagolva a „gyors, de nem kielégítő megoldás” irányába szorítják a gyakornokokat. Ezeket az esetvezetési félmegoldásokat a képzőhely joggal nem támogatja, és korrigálására ösztönzi a gyakornokokat, és rajtuk keresztül indirekt módon a terephelyet és a tereptanárt is.

A Gyakorlatkövető szemináriumra a hallgatók írásos vázlatlall készülnek, amely összerendezi az elvégzett munkájukat, terveiket. Ezeket a megbeszélés előtt minden csoporttag megkapja. A gyakornok már a felkészülés közben is felismer új szempontokat, de a csoportban a 10-12 gyakornok-társ és a két szemináriumvezető segítségével a mindennapi élet szövevényeiből kiemelkedik és új kontextusba kerül az egész esetkezelési folyamat, új látásmódot kap az eset elemzéséhez. Adott esetben a manifeszt szempontokon túl latensen meglévő, és szakmailag nagyon fontos nézőpont is megjelenhet, amely felismerhetővé teszi a kliens és a segítő eltérő problémaértelmezését. Mindez elősegíti a megvalósítható cél kijelölését, a döntéseket és a segítő-kliens további együttműködését.

A fenti összefüggések jól érzékelhetőek voltak az interjúalanyok megnyilatkozásaiban. Következésképp a gyakornokok is valamilyen szinten szembesülnek ezzel, s mindez persze erősíti a Gyakorlatkövető szemináriumok fontosságát.

„...Aki igazán a terepen dolgozik, annak igazán fontos segítséget ad, a külső szemet jelenti. Pl. nem láttunk meg egy emberi játszmat, pedig ott zajlott előttünk, nem ismertünk rá” (2004/12. sz. interjúalany).

„Hasznos volt, sok részletre rávilágított. Pl. hogy mi akarjuk megoldani a problémát a kliens helyett. Rájöttem, hogy nem pontosan értelmezek egy szituációt, nem mindig a lényegre koncentrálok...” (2004/13. sz. interjúalany).

A csoporttagok véleményezik, segítik egymás munkáját. A kezdeti időkben érthető módon nehezen szólalnak meg a csoport tagjai, úgy érzik, társaik elárulását jelentené véleményük kimondása. Fontos megélniük, hogy egymásnak segítői és nem ellenfelei. Tudatosul az is, hogy a gyakornoki munkában nagyon hasonló gondokkal kell megküzdenie mindenkinek, függetlenül attól, hol van gyakorlaton, illetve hogy milyen előzetes tanulmányi sikereket tudhat maga mögött. A nehézségekről való beszámolásnak nem a gyengeségüket vagy az alkalmatlanságukat kell példázni, hanem azt, hogy mindez a szakma műveléséhez szükséges kritikai megnyilvánulás is (Rolfe és társai 2001, Schön 1991).

„A csoportban erről beszéltünk, és igazán az segített, hogy korábban nemcsak én nem láttam át, hanem a többiek sem, így próbáltunk egymásnak segíteni. Éppen ennek a segítségnek köszönhetően kb. a 3-4. héten már sikerült »összekapnom« magamat...” (2005/8. sz. interjúalany).

A gyakornokok különböző terephelyekről jönnek össze minden héten a csoportba. Vannak, akik azonos típusú munkahelyről érkeznek, de más-más településről. Pl. két különböző megyében működő drogambulanciáról vagy gyermekjóléti szolgálatból, de az egyikőjük nagyvárosból, másikuk kisvárosból vagy községből. Az eltérő és a hasonló terephelyekről hozott élmények is fontos ismereteket és tapasztalatokat jelentenek. Az interjúalanyok tipikus megnyilvánulásai, a fentiekhez kötődően:

„Tudtunk egymásnak is tanácsot adni, sokat jelentettek más gyakorlóléhről hozott példák. Még a csoporton kívül is zajlottak a megbeszélések” (2004/11. sz. interjúalany).

„Úgy érzem, a gyakorlatok során sikerült az elméleti ismereteimet a gyakorlati tapasztalatokkal integrálni, ebben nagy szerepük volt a szemináriumoknak, a csoportnak” (2005/18. sz. interjúalany).

A Gyakorlatkövető szemináriumok kettős vezetésűek. A szeminárium egyik vezetője a tanszék belső oktatója, a másik külső szakember. A vezetőpáros összeállításánál figyelmet fordítunk arra, hogy az egyik kolléga a szociális területet képviselje, a másik a pszichológiát vagy a szupervíziót.

Úgy tűnik, hogy az interjúalanyok jó része ráértett ennek lényegére és jelentőségére.

„A kettős vezetés nagyon pozitív dolog volt. I. markáns szociális vonalat képviselt. M. pszichológiát, azt a részét figyelte, amely a személylyel, magával kapcsolatos: érzelmek, miért ez történik velünk. Nagyon jól kiegészítették egymást. Keményen kritizáltak is. A hibákból tanulunk leginkább. Nem lehúztak, hanem a tanulási folyamat részévé tették...” (2004/13. sz. interjúalany).

„Nagyon tetszett és hasznos volt, hogy a szeminárium egyik vezetője a gyakorlatban is dolgozik” (2005/12. sz. interjúalany).

Az interjúalanyok közül viszont többen úgy ítélték meg, hogy a szeminárium-vezetők csak az elméletet tudják, nem értenek a gyakorlathoz, vagy ha mégis, nincsenek ott a gyakorlat helyszínén, ezért nem érthetik az ottani belső folyamatokat, a szokásokat és a hagyományokat.

Az Intenzív gyakorlat és a Gyakorlatkövető szeminárium tehát a gyakorlat és az elmélet kapcsolatát, kölcsönhatását és integrációját jelenítik meg a képzésben. Erre a fontos szempontra és jelenségre jól rímel az alábbi interjúrészlet:

TANULMÁNYOK

„Új szemléletet tudtunk bevinni a terepre, akik fogadókészek voltak. »Akkor csináljuk meg, nagyon jó ötlet!« – mondták. A terephelyek is gazdagodnak, az oktató a konkrét esettel és a csoport a gyakorlati vonatkozásokkal” (2004/12. sz. interjúalany).

A terephellyel való kapcsolat azonban nem mindig problémamentes, amint azt már „A tereptanárokkal való kapcsolat” kérdésköre során a fentiekben említettük. A problémát elsősorban az eltérő szemlélet okozza, amely a terephely és a képzőhely között feszül. Az iskola felelősnek tekinti magát a hallgató képzésért, beleértve a gyakorlati képzést is. Azt kéri és várja, hogy a végzős hallgatót gyakornokként kezeljék, valós tevékenységekkel terheljék, vonják be az adott munkahely feladataiba. A terephelyek egy része viszont diákként, esetenként segéderőként tekint a gyakornokra, és nem engedi a felelősségteljes feladatok közelébe (Budai 2004).

Az interjúalanyok válaszaiból az iskola és a terephely közötti inkongruencia derült ki, amelyet az alábbi tipikus megnyilvánulás jellemez:

„Én azt tapasztaltam, hogy a gyakorlatok során, a terepen nem engedtek érvényesülni, nehezen fogadták el azt, amit mi az iskolából vittünk. Voltak olyan gyakorlati helyek, ahol új instrukciókat adtak és nem értettek egyet a főiskolai szempontokkal. Néha olyan érzésem volt, hogy kevés információt, anyagot kaptunk a feladat elvégzéséhez” (2005/13. sz. interjúalany).

A főiskolán oktató szociális szakemberek döntő hányadának van a szociális szférából hozott gyakorlata, illetve sokan jelenleg is dolgoznak ezen a területen. Ezért, a saját szakmai tapasztalataikat is figyelembe véve vizsgálják a gyakornokok esetvezetését, ezzel érintve a terephely működését, illetve az esethez való hozzáállását. A szeminárium vezetői figyelnek arra, hogy az esettel kapcsolatban elsősorban kérdéseket fogalmazzanak meg, ötleteket vessenek fel, amit a kivitelezés előtt a gyakornoknak a saját tereptanárával kell egyeztetnie. Ezen instrukciók ellenére sokszor tapasztalható a meg nem értés, a zavarodottság, miként az alábbi interjúrészletek is jól mutatják:

„Tereptanárokat kellett volna meghívni a szemináriumra, hogy amikor »feketét« kaptunk, segítsenek” (2005/16. sz. interjúalany).

„Nem tudtam elkülöníteni, hogy a bírálatok a terephelyemre vagy a munkámra vonatkoznak-e” (2004/5. sz. interjúalany).

Az interjúalanyok válaszaiban kritikai észrevételek jelentek meg a képzés egészét, az elméleti képzést és a Gyakorlatkövető szemináriumot illetően is:

„Óriási szakadék van az iskola és a terep között. Az iskola távol esik, a gyakorlat sokkal speciálisabb és változatosabb. Innét (a főiskoláról) nem sok dolgot tudtam vinni” (2004/13. sz. interjúalany).

Összefoglalva: az interjúk során kiderült, hogy a képzés gyakorlatokkal szemben támasztott követelményei a gyakornokok, ill. az interjúalanyok részéről racionálisan általában elfogadottak. Érzékelik a kritikus látásmód és a problémakezelés készségeinek szükségletét, ahhoz, hogy mentesek legyenek a rutinszerű munkától. Lényegében elfogadják a Gyakorlatkövető szeminárium szempontjait is, de igen sok nehézséget jelent számukra az ottani szempontok gyakorlatba ültetése. Mindezek teljesítésének motívumai nemcsak a diáklét általános természetéből fakad, hanem ez már a felelősségvállaló szakember szükséglete is.

A szemináriumvezetők javaslatait a gyakornokok közvetítik a terepek felé, ugyanakkor ha kevésbé tudatosan is, de a gyakornokok is hatnak a képző iskolára. Ez a legelőbb és közvetlen kapcsolódási pont a gyakorlat és a képző iskola között, következésképp ennek jelentősége alapvető fontosságú (rugalmas alkalmazkodás a valóság változásaihoz, a szakma újabb és újabb feladataiból adódó képzési elvárások stb.) a hallgatók szakmai identitásának fejlődése terén (Budai 2004).

3. A gyakornokok saját érzései és problémái

A Gyakorlatkövető szemináriumot, a terephely és a tereptanár viszonyát, a szakmát és a diáklétet övező érzelmek egyaránt megjelentek az interjúkban. A megszokott csoport és az oktatók még segítenek a gyakornokoknak, nincsenek teljesen „magukra hagyatva” a terepen. Az érzelmi biztonság és a támasz – mint már láttuk – alapvető funkciója a heti egy-szeri (szemináriumi) találkozásnak.

Az interjúkból kiderült, hogy az interjúalanyok kb. egyharmada kezdetben negatív élményként élte át a csoportot, a többieknél a pozitív élmények domináltak.

A Gyakorlatkövető szeminárium megkívánta nyílt, őszinte kommunikáció gyakran különös érzékenységet hív elő és adott esetben félelmet kelt a gyakornokokban. Különösen a kezdetekkor jönnek zavarba, nem tudják, miképpen lehet és kell reagálni az ott felvetődő kérdésekre és érzésekre. Ennek oka, hogy a diákok a közép- és felsőfokú oktatásban közismerten egy nagyon leszűkített tudásértékelésre, egyféle teljesítmény-mércét jelentő osztályozásra szocializálódnak, az itteni kommunikáció és tanár–diák viszony korábbi tanulmányaikban nagyon ritkán jelenik meg. A szóbeli vagy írásbeli vizsgák lényegében egzakt ismeretek számonkérésére irányulnak. Elenyésző az olyan példa, hogy a diák a szakmai háttérre épülő egyéni elképzelését bemutassa az oktatónak, a csoportnak, majd azt reflektív kritikával visszajelezzék az oktatók és a társak a diákoknak (Atkins és Murphy 1994, Schön 1991, Ruch 2002).

A szemináriumon ez a helyzet többször ismétlődik, nyíltan a csoport előtt, szakmai érvek felvonultatásával, esélyt adva a diáknak az álláspontja megvédésére. A bírálat nagy hatása azért is figyelemre méltó jelenség, mert a gyakornokok nem kapnak osztályzatot a szemináriumra, tehát az érdemjegy vonzó hatása nem érvényesülhet. Mi okozhatja a bírálat jelentőségének fokozódását? Feltehetően a diákoknak az a meggyőződése, hogy itt dől el, be fognak-e válni a szakmában. A frissen meg-

TANULMÁNYOK

szerzett szakmai öntudatukról, és a szakmai önértékelésükről van szó, amelyben még bizonytalanok. Úgy érezhetik, hogy a szemináriumvezetők meg akarják őket fosztani kibontakozó és fáradtságosan kialakított szakmaiságuktól.

A fentiek alapján figyelemre méltók az alábbi interjúválaszok, hiszen ezekben voltaképpen egy-egy „mini-dráma” jelenik meg (félelmetes számukra a szakma egyik alaplényegét jelentő, őszinte-nyílt kommunikáció, a kritikai reflexió).

„Tény, hogy volt egy-két olyan pillanat, amikor még megmozdulni sem akartam a székből, olyan volt a légkör... Feszült... De így utólag minden hasznos volt, mindent fel tudtam használni a gyakorlathoz, sőt, a szakdolgozatomhoz is” (2005/2. sz. interjúalany).

„Nekem mélypont a szeminárium volt. Támadásnak tűnt néhány kérdés. Nem segítette a munkámat, rossz érzést okozott” (2004/5. sz. interjúalany).

A szemináriumvezetők célja az is, hogy a diákok tanulják meg fogadni és kezelni a bírálatot, tudják megvédeni álláspontjukat, tudjanak szakemberként konzultálni más szakemberekkel, anélkül, hogy megijednének, vagy tekintélytiszteletből behódolnának, és megváltoztatnák az álláspontjukat (Wilson 1981, Woods 1990). A hosszú éveken át kialakult tanári tekintély emelte merev falakat kell áttörniük, a tekintélynek ellent kell mondaniuk. Amikor már elfogadják, hogy a feljük irányuló kérdések nem támadások, és a válaszaikban indokolhatják, alátámaszthatják cselekedeteiket, mindezek beépülnek a szakmai megfontolások szintjén.

Ezzel kapcsolatos érzéseiket az alábbi módon fejezték ki az interjúalanyok:

„Negatívumként említeném meg, előfordult, hogy úgy éreztem magam, mintha a vádlottak padján ülnek. Szerencsére ezeken az érzéseken sikerült felülkerekednem, és most már tudom, hogy Önök jót akartak nekem, nekünk. Végül kellemes élményekkel távozom innen, és köszönöm a segítségüket” (2005/10. sz. interjúalany).

„Az oktatóknak nem a megbántás a szándékuk, de egyénileg különbözőek vagyunk, van, aki jól viseli, és van, aki megsértődik. Többségében nem volt probléma. A kritikából az első esetismertetésnél alakult ki mélypont” (2004/13. sz. interjúalany).

„Nekem építő jellegűek voltak a csoportot ért kritikák, szerintem a többiekkel együtt ebből tanultunk” (2005/13. sz. interjúalany).

„Többen voltunk úgy a csoportban, hogy nem mertünk kiállni igazunkért. A tanárnők »szurkálódása« kapukat nyitott előttünk, lehetőségeket tártak fel, utakat mutattak. Személy szerint én ezt akkor nagyon sérelmeztem, de aztán rájöttem, ha nem kaptam volna a „leto-

lást”, nem jöttem volna rá bizonyos dolgokra” (2005/ 16. sz. interjúalany).

Természetesen voltak, akiket egyértelműen megerősített munkájukban, támaszt nyújtott a szeminárium.

„Sok támpontot kaptam itt, illetve ha bizonytalan voltam, megerősítést kaptam. Számomra fontos volt a szeminárium, néha elég volt egy kérdés, egy mondat, és máris tisztábban láttam... (2005/12. sz. interjúalany).

„Az esetmegbeszélés a terepen való elbizonytalanodásban támaszt nyújtott. Jó, hogy nem a terepen van a szeminárium, így nincs annyira benne az ottani szituációban...” (2004/5. sz. interjúalany).

Mások választ kaptak a gyakorlati munkájukkal kapcsolatos egyéb, személyes, egyéni problémájuk feldolgozására is, bár a szeminárium csak érintőlegesen foglalkozik ezekkel.

„...csupán jó lett volna több egyéni szupervízió, ahol a saját dilemmáimat, kétségeimet feldolgozhattam volna” (2005/9. sz. interjúalany).

„Az egyik kemény, elméleti szakember, a másikra az empatikus, érzelmi megközelítés volt jellemző. Időnként jó az empatikus támogatás” (2004/13. sz. interjúalany).

„A gyakorlatokat kísérő szemináriumokon sok segítséget kaptam, de nem kifejezetten az elméleti tudásom bővült, hanem az érzelmeimmel való bánásmódot tanulhattam meg, illetve ehhez kaptam segítséget” (2005/17. sz. interjúalany).

Összefoglalva: Az interjúkból egyértelműen kiderül, hogy a szakemberré válás folyamatában döntő változások zajlottak le. A szemináriumvezetők eleve kvázi mester (támasznyújtó, visszajelző) szerepet töltenek be. Mindez először nehezen kezelhető a gyakornokok részéről, akik rendkívül érzékenyek a konstruktív kritikára, a nyílt kommunikációra, a vezetők és társaik visszajelzéseire. Úgy érzik, e helyzetek csorbítják kibontakozó szakmaiságukat. A kialakuló érzelmekkel való munka, azaz hogy miként lehet dolgozni e képző folyamatban az érzelmekkel, mindenesetre a képző folyamat és a szakmai identitás fejlődésének is fontos kérdése és egyúttal dilemmája is.

4. A szakmai identitás

Az interjú-válaszok szövegét elemezve kiderül, hogy a szakmai identitást fogalmát magától értetődőnek tartják. Elsődlegesen a szakmához fűződő személyes viszonyban jelenik meg számukra.

TANULMÁNYOK

„Eleinte úgy éreztem, hogy ebbe a szakmába én nem tudok majd beletanulni, nem tudok vele mit kezdeni. Az idő múlásával azonban ez változott, és egyre közelebb éreztem magamhoz a szociális szakmát.” (2005/15. sz. interjúalany)

Az interjúkban a szakmai követelmények világához való tudatos elköteleződést nem mondják ki nyíltan, de ez latens módon megjelenik, leggyakrabban a diákos teljesíteni vágyás formájában:

„Az első évhez képest még inkább közelebb érzem magamhoz a szakmát – folyamatosan bővült, mélyült, hiszen egyre több ismeretre tettem szert, egyre több mindenbe látok bele.” (2005/7. sz. interjúalany)

„...van keresnivalóm ezen a pályán.” (2005/8. sz. interjúalany)

„...még nem vagyok biztos abban, hogy önállóan képes lennék az elméleti és gyakorlati tudásomat, ha nem is maximálisan, de jól teljesíteni” (2005/16. sz. interjúalany).

A szakmai identitás kialakulásánál egy másik kritérium – amely közel áll Marciának (1994) az identitást elnyert egyénről szóló megfogalmazásához – a beválás motívuma. Jelen esetben nem vizsgáljuk a „milyen szakmákat ismert meg korábban” vagy a „hogyan döntött a szociális szakma mellett” típusú kérdéseket, de tudjuk, hogy ezeket végig kellett gondolniuk, ahogyan a szükséges személyi adottságokat, a hivatással járó követelményeket és kötelezettségeket is. Létezni kell bennük egy „szakmai belső magnak” (Kersting, 1996). Ebben a pályaszakaszban differenciálódik az elköteleződés. A válaszok azt is jelzik, hogy a bennük kialakult „szakmai esszencián” túl, a gyakornoki szerep betöltését követően, és jóval a pályaválasztási döntés után, a választott szakmára való felkészítés végén: a „ha beválok és befogad a szakma, folytatom és elmélyítem a szakma iránti elköteleződésemet” attitűd jelenik meg, sokukban.

Szakmai identitásuk erősségét (SZI) 1-től 10-ig terjedő skálán, önmeghatározással adták meg az interjúalanyok. („1–10. terjedő skálán milyennek ítéli meg a szakmai identitását?”)

A középértéket (5) ketten jelölték meg, a többiek magasabb értéket adtak meg (6–8,5 között). Egy hallgató ítélte maximálisnak (10) a szakmai identitását. A hallgatók SZI átlaga: 7,3 volt. Annak ellenére, hogy ez jó érték, ugyanakkor még keveset mond a szakmai identitás alakulásáról.

Az interjúk megerősítették, hogy a szakmai identitás kialakításában nélkülözhetetlen szerepe volt a terephelynek és a tereptanároknak. Hosszú időre meghatározzák a pályakezdők viszonyát a szakmához, a munkatársakhoz, a kliensekhez.

„Az Intenzív gyakorlaton derült ki, hogy valóban alkalmasak vagyunk-e a szociális szakmára. Mélypontra kerültem a legelső napon, amikor egy bántalmazott család érkezett. Nehéz volt meghallgatnom, amit a kisfiú elmondott... Bevonódtam” (2004/12. sz. interjúalany).

Sok hallgató felismerte, hogy vannak olyan tudások, amelyet sehol máshol nem lehet megszerezni, csak a gyakorlatokon, és pozitívan értékelték:

„...főként új dolgokat tanulhattam (esetkonferencia, videotréning, családsegítő együttműködése)” (2005/9. sz. interjúalany)

„...a családlátogatáson mire kell figyelni. Hogyan kell reagálni a kliens dühkitörésére...” (2004/12. sz. interjúalany).

„Láttam, hogyan működik ez a szakma a gyakorlatban, sokat tanultam tőlük” (2005/10. sz. interjúalany).

„Ekkor tanultam meg, hogy tudni kell kezelni az esetet és az érzelmeimet is. A tereptanár segített, hogy kijöjjek az útvesztőből...” (2004/12. sz. interjúalany).

Tagadhatatlan, hogy a szakmáról szerzett előkép jelentősen befolyásolja a szakmai identitás kialakulásának folyamatát. Azoknak a hallgatóknak nem okozott komolyabb érzelmi megrázkódtatást az Intenzív gyakorlat, akik pontos pályaképpel jöttek a képzésbe, amelyet az előzetes szakmai tapasztalatuk tett lehetővé. Ők így vélekedtek:

„Pedagógiai szakközépiskolában végeztem, és az V. éven megszereztem a gyermek- és ifjúságvédelmi ügyintézői képesítést. Ekkor már tudtam, hogy mit csinálnak a szociális szakemberek. A pályaválasztásom is céltudatos volt” (2004/12. sz. interjúalany).

„Tudtam, hogy mit akarok, kezdettől fogva, mert szociális asszisztens végzettségem volt. Ezért elakadásom sem volt a gyakorlat során” (2004/7. sz. interjúalany).

Azok a hallgatók, akik nem rendelkeztek konkrét szakmai előképpel, csak fokozatosan kerültek a szakma belsejébe, mélyébe, számukra az Intenzív gyakorlatokat megelőző terepgyakorlatok szolgáltak segítségül a szakmakép kialakulásához. Mégis előfordult, hogy szorongva kezdték el az Intenzív gyakorlatot.

„Az Intenzív gyakorlatot megelőző gyakorlatok alatt sok területet megismertem, amiből kiszűrtem: ide biztosan nem mennék dolgozni.” (2004/10. sz. interjúalany)

„Volt mélypontom. Egyrészt az oktatók hatására, akik azt mondták: nehéz lesz, nem szabad bevonódni, reménytelen helyzetek vannak... Azt gondoltam: Úristen, akarom én ezt csinálni?” (2004/13. sz. interjúalany)

Ez a válasz felhívja a figyelmet az elméleti oktatás különleges felelősségére is a szakmai identitás alakulásában. Pl. az elméleti órákon az esz-

TANULMÁNYOK

ményi esetvitel-modellek és beavatkozási stratégiák az oktató szándékával ellentétes reakciót is kiválthatnak, adott esetben riasztó lehet, és az „ezt én soha nem tudom megcsinálni” hatást válthatja ki. Ez igen lényeges választóvonallá válhat a szakmai identitásuk alakulásában, vagy távolíthatja őket a szakmától.

Az interjúalanyok indoklásából egyértelműen kiderült, hogy valamennyiükben növekedett a képzés során a szakmához fűződő kötődés és elhivatottság.

„A terepgyakorlat segített a szakemberré válásban, a tereptanáromtól nagyon sok anyagot kaptam... Mikor idejöttem, már éreztem magamban valamiféle szakmai identitást. A négy év alatt ez nagyon megerősödött bennem, mind az elmélet, mind a gyakorlati tapasztalatok által.” (2005/11. sz. interjúalany)

Többen fontosnak tartották az elméleti képzés szerepét, de a féléves Intenzív gyakorlat jelentette a legtöbbet az elköteleződésük kialakulásában. A megnyilatkozások mutatják, hogy a szakmai identitás megszilárdulása és a szakma feladása felé is lehetséges út.

„Nem tudom az elméleti és a gyakorlati képzést szétválasztani, úgy gondolom a kettő együtt segítette azt, hogy kialakuljon a szakmához való viszonyom.” (2005/2. sz. interjúalany)

Az egyik interjúalany arról a képzési folyamat végére elérhető optimális szakmai identitásfejlődésről beszélt, amelyet a képzés végére minden gyakornoknak el kellene érni.

„Úgy érzem, hogy a képzés végén teljesen átformálódtam, beértem. A folyamatban az elméletek sokszínűsége, s a gyakorlatok során a rendszerben való alkalmazása jelentette a legnagyobb lökést.” (2005/19. sz. interjúalany).

Összefoglalva: Jól látható, hogy az Intenzív gyakorlatokon és az azt követő szemináriumokon valamennyi diák szakmai identitása jelentős módon fejlődött. Az önbecsléssel megadott szakmai identitás-értékből egy jó átlag adódott. Valamennyi hallgató személyes beválási próbának tekinti az Intenzív gyakorlatot. A terepen folyó munkát elengedhetetlennek tartják a képzésükben. A gyakornokok az Intenzív gyakorlat közben látják először a szociális tevékenység teljességét működés közben. Válaszaik rámutatnak arra, hogy a pontos pályaképpel rendelkezőknek egyszerűbb a szakmai identitás megszerzése, bár ez számukra sem problémamentes. Az elméleti tárgyakat oktatók felelőssége különösen nagy a szakmai identitás kialakításában azoknál a hallgatóknál, akiknek nincs biztos előzetes szakmaképük.

A vizsgálat legfontosabb tapasztalatai

Az interjúalanyok mind az Intenzív gyakorlat, mind a Gyakorlatkövető szeminárium követelményeit elfogadják, és elsősorban racionális oldalról ítélik fontosnak és teljesíthetőnek. A gyakornokok feladataik teljesítésének motívumai között a külső és a belső motívumok egyaránt hatnak, és ez igen lényeges ahhoz, hogy újra és újra átgondoljuk a képzésfejlesztési stratégiáinkat és módszereinket.

Az interjúkból kiderült, hogy a szakmai identitás megszerzésében jelentős és többféle különleges szerepet – mester–tanítvány, oktató–hallgató, segítő–segített stb. – töltenek be a tereptanárok, az oktatók és a szemináriumvezetők.

Egyúttal arra kell törekedni, hogy a mester–tanítvány kapcsolatban ne a feltétel nélküli elfogadás vagy a hierarchikus viszony épüljön ki.

Az interjúalanyok a szakmai identitásuk kialakulásának folyamatát kísérő érzelmi viharokról számolnak be. Érzelmek a szorongástól, a konkrét félelemtől, a mozdulatlan dermedtségtől, az elbizonytalanodástól indulnak, és többnyire eljutnak a feloldódásig, a megnyugvásig. Mindezeket a tudatos szakmai szerepvállalás felismerése kísérheti. A gyakornokok érzelmeinek tisztázása és irányítása fontos területe szakmai identitásuk kialakításának.

A szociális szakember lételeme a kritikai reflektivitás. Az interjúalanyok latens módon többször utaltak a reflektív tanulás elsajátításának problémájára. Az interjúkból kiderült, hogy a kritikai reflektivitás elsajátításának jelentős szerepe lenne a képzés korábbi szakaszában is, és más gyakorlatokon is törekedni kellene alkalmazására.

Az interjúalanyok szerint a szociális szakmai identitás megszerzését elősegíti és zökkenőmentesebbé teszi egy előzetes pályakép megléte.

Nélkülözhetetlen a szakmai identitás kialakításához, hogy a szakmát működés közben lássák.

Az interjúk elemzése közben arra a megállapításra lehet jutni, hogy kitörölhetetlen modellté válik a gyakornokok élményeiben a tereptanárok és a szemináriumvezetők közötti kommunikáció, amelyet tudatosabban fel kellene használni a közöttük lévő kapcsolat minőségi fejlesztése céljából.

Az Intenzív gyakorlatok nemcsak a képzés elengedhetetlen részét képezik. Az ott szerzett élmények és tapasztalatok hatása hosszú távra befolyásolják a pályakezdő fiatalok szakmai identitását.

Irodalom

- Atkins, S. és Murphy, K. 1994: Reflective Practice. *Nursing Standard*, 8. (39), 49–54.
Berger, M., 1984: Critical thinking ability and nursing students. *Journal of Nursing Education*, 23, 306–308.
Borbély S., Göncz K., Ohly É., Pik K., Szilvási L., 1996: Szociálismunkás-képzés az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen. In: szerk.: Tausz K., Várnai Gy., *Rejtőzködő jelen* Hilscher Rezső Egyesület Budapest 13–40.

TANULMÁNYOK

- Budai I., 2004: *Some Dilemmas in the Development of Social Work Education in Hungary*. PhD értekezés Bournemouth University
- Denzin, N. K. és Lincoln, Y. S., eds, 1994 and 2000: *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks CA: Sage.
- Hegyesi G., 1999: Az elmélet és a gyakorlat integrációja a szociális munkában. *Szociális Munka*, XI. évf., 2–3, 84–99.
- Kersting, H., 1996: A szociális és a pedagógus szakma azonosságai és különbségei. In: szerk.: Budai, I., Somorjai, I., és Tordai, V. K: *Szociális munkás képzés európai szinten – hazai viszonyok között*. Esztergom, 24–29.
- Kolb, D. A., 1984: *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Marcia, J. E. 1994: Az én-identitás állapotainak fejlődése és érvényessége In: szerk.: Ritoók Pálné, Gillemontné Tóth Mária *Pályalélektan*. Nemzeti Tankönyvkiadó 1994.
- Ohly É., 1992: Vezérfonal az ELTE szociális munkás képzés 1992. őszi terepgyakorlatához. *Esély*, 5, 76–94.
- Pataki É., 1996: A diákok szakmai támogatása a képzés folyamatában. In: szerk.: Budai, I., Somorjai, I., és Tordai, V. K: *Szociális munkás képzés európai szinten – hazai viszonyok között*. Esztergom, 117–122.
- Patton, M. Q., 1980: *Qualitative Evaluation Methods*. Beverly Hills, California: Sage Publications.
- Rolfe, G., Freswater, D., Jasper, M., 2001: *Critical Reflection for Nursing and the Helping Professions: A User's Guide*. Hounsmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave.
- Ruch, G., 2002: From triangle to spiral: reflective practice in social work education, practice and research *Social Work Education*, Vol. 21, N. 2. April 199–216.
- Schön, D., A., 1991: *Educating the Reflective Practitioner*. San-Francisco: Oxford Jossey-Bass Publisher.
- Sherman, E. és Reid, W.J., eds. 1994: *Qualitative research in social work*, New York, Columbia University Press.
- Silverman, D. A., 1993: *Interpreting Qualitative Data*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Silverman, D., 2000: *Doing Qualitative Research*. London: Sage.
- Somorjai I., 1996: Az elmélet és a gyakorlat integrációjának problémái a szociális képzésben. In: Szerk: Budai, I., Somorjai, I., és Tordai, V. K: *Szociális munkás képzés európai szinten – hazai viszonyok között*. Esztergom, 102–116.
- Super, D. E., 1963: *Toward making self-cocept theory operation*. New York
- Szabolcs É., 2001: *Kvalitatív kutatási metodológia*. Budapest, Pedagógus Könyvek: Műszaki Kiadó.
- Szilágyi Klára 2000: *Munka-pályatanácsadás mint professzió*. Kollégium Kft. Budapest
- Tiedemann – O'Hara 1963: Kognitív és szociális-tanulási elméletek In: szerk.: Fonyó I.–Pajor A. *Fejezetek a konzultáció témaköréből*. Bárczi G. Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola 1998. 269. o.
- Varsányi, E., 2005. Helyhatóságok és állampolgárok a magyar ugaron. *Civil Szemle*, 2. szám, 31–51. o.
- Wilson, S., 1981: *Field Instruction: Technique for Supervisors*. New York: The Free Press
- Woods, R., 1990: A szociális munka gyakorlatának oktatása. *Esély*, 5, 44–52.

NIGEL PARTON – PATRICK O'BYRNE

Mi a konstruktív szociális munka?*

A következő tanulmánnyal két fő célt igyekszünk elérni: először is vázoljuk, hogy mit értünk *konstruktív szociális munkán* és hogy ennek mely elemeit tartjuk központi jelentőségűnek; másodsor a *konstrukcionizmushoz* kapcsolódó, azon lehetőségeket ismertetjük, amelyek szerintünk fontos elméleti vonatkoztatási keretet biztosítanak a gyakorlat ilyen jellegű megközelítéséhez.

Miért van szükségünk a szociális munka gyakorlatának konstruktív szemléletére, éppen most? Miközben túlzásnak érezzük azt az állítást, hogy a nyugati világ angolul beszélő részén a szociális munka krízisben van (Clarke, 1993), be kell vallanunk, hogy a szociális munkát súlyos kritikák érték az elmúlt években, és manapság olyan jelentős változásoknak és átalakulásnak lehetünk tanúi (Parton, 1966; 1988a), amelyek minden bizonnyal folytatódni fognak az ezredforduló után is. Úgy tűnik, a gyakorló szakemberek növekvő mértékben ki vannak szolgáltatva egyre részletesebb szabályrendszereknek, célmeghatározásoknak és menedzseri ellenőrzésnek, s ezek hatásaikban aláássák szakmai készségeiket és moráljukat. Ahogy egyikünk másutt megállapította: „Egyre inkább elhatalmasodik rajtunk az érzés, mintha a szociális munkának nem volna elméleti tudásalapja, mintha az egész vállalkozásnak egy lyuk volna a centrumában” (Parton, 1994, 30). Az utóbbi időben nem sikerült a gyakorlatot segítő elméleteket alkotni, ami nemcsak a terepen dolgozó szakembereknek nem szolgált javukra, hanem azoknak sem, akiket szolgálnak. Különösen fájó, hogy nem építettünk azokra a megfigyelésekre és koncepciókra, amelyek korábban annak elemzéséből származtak, hogy mi történik a szociális munkás és a szolgáltatások felhasználója között. Írásunk központi célja, hogy a konstruktív szociális munka elméletének megalkotásával segítsük a szociális munka gyakorlóit és tanárait abban, hogy (is-

* Nigel Parton és Patrick O'Byrne tanulmányát azért közöljük, mert az utóbbi idők talán legfontosabb kísérletéről beszélnek, mely arra irányul, hogy a szociális munka elmúlt 50 évének főbb eredményeit integrálják egy olyan praxis-elméletbe, mely ugyanakkor kapcsolódik a társadalomtudományok legújabb (posztmodern) elméleteihez is. Parton és O'Byrne elmélete népszerűvé vált az Európai Unióhoz legutóbb csatlakozott államokban működő szociális szakmákban is. A tanulmány a konstruktív szociális munkáról szóló könyvük (N. Parton – P. O'Byrne: *Constructive Social Work: Towards a New Practice*. Macmillan and St. Martin's Press, 2000) első fejezetének átdolgozása a *Critical Social Work* c. elektronikus folyóirat számára (www.criticalsocialwork.com Vol. 1, No. 2, Fall, 2000). Parton és O'Byrne könyvén kívül a *Critical Social Work* c. folyóiratot is olvasóink szíves figyelmébe ajánljuk (a szerk.).

mét) jelentőségének megfelelően tudják értékelni a szociális munkások és a szolgáltatások felhasználói közötti nyelv és beszéd (narrativa) kritikus elemzését, és a szociális munkásoknak megmutassuk, hogyan használják a beszélgetést a változás felépítésében.

Egy ilyesféle feladat fontosságát erősítette meg Olive Stevenson (1998) könyvében, melyben az angliai és walesi gyermekvédelem elmúlt ötven évét elemezte, az 1948-as gyermekvédelmi törvény óta, és melyben bebizonyította, hogy a pszichodinamikus elmélet marginalizálódása és megkérdőjeleződése súlyos problémához vezetett, mind a képzésben, mind a gyakorlatban, mert ez „lehetetlenné tette a szociális munka eredeti, koherens praxis-elméletének létrejöttét” (Stevenson, 1998, 156). Tárgyunk szempontjából különösen fontos az az eszmefuttatása, melyben amellettt érvel, hogy „nem tekinthető túlzásnak, ha az 1960-as éveket tekintjük a kezdőpontnak, amikor az *értelem* keresése hanyatlani kezdett, és ez később (mára) oda vezetett, hogy az *átfogó értékelések* mögött sokszor semmiféle teoretikus alapot nem találunk” (Stevenson, 1998, 84). Miközben a kínáló elméletek tömege vesz minket körül (lásd pl. Howe, 1987; Payne, 1997; Adams, Dominelli és Payne, 1998), Stevenson szerint a „a probléma ugyanaz, mint az 1960-as és 1970-es években, nevezetesen, hogy miképp tudjuk a szociális munkásokat képessé tenni az elméletek kiválasztására, alkalmazására és integrálására, ami céltudatosabbá és tervszerűbbé tenné a gyermekvédelmi gyakorlatot” (Stevenson, 1998b, 93).

A praxis-elmélet létrehozásának kudarca, amire Stevenson rámutatott, valamiképpen jelképe a szociális munka mai helyzetének. Úgy tűnik, mintha a szociális munkásokat arra alkalmaznák, hogy a szükségleteket teljességgel bürokratikus módon kezeljék, és az emberi szenvedést a kockázat és veszélyeztetettség kategóriába sorolják. Ahogy David Howe (1992; 1996) megjegyzi: a szociális munka olyasfajta, törvényeken alapuló eljárásá vált, amit kézikönyvek, vezérfonalak és a felelőségeket felsoroló előírások funkcionálisan szabályoznak, viszont csaknem teljesen kizárják a kreativitást vagy az emberi kapcsolatok kezelésének készségeit. Szerintünk a hasznos és releváns elméletek kidolgozására való képtelenség egyszerre oka és következménye a szociális munka változó természetének.

Az utóbbi időben tanúi vagyunk annak, hogy újra előkerülnek a korábbi pszichodinamikus elméletekre és az én-pszichológiai megközelítésre épített elméletek, melyek a pszichoszociális kapcsolatot és a kötődést igyekeznek értelmezni a szociális munkában (Howe, 1995; 1997; 1998; Howe és Hinings, 1995; Howe, Brandon, Hinnings és Schofield, 1999). Stevenson sok szempontból túlzóan elutasítja azokat a szerzőket, akik az 1970-es években és különösen az 1980-as évek elején igyekeztek túlmenni a pszichodinamikus megközelítésen. Ha nem fogadjuk el ezt az elutasítást, képesek leszünk megfelelően értékelni azokat a törekvéseket, melyek az interakcionizmusban, a deviáns karrier elméletében, különösen Erving Goffman (1968a; 1968b; 1971), Howard Becker (1963; 1964), Ronald Laing (1965; 1970; 1971) és a neo-marxizmusból építkező radikális szociális munka irányzat elméletalkotóinak (Bailey – Brake, 1975) műveiben gyökereznek. Ezek a művek segítették a gyakorló szakembereket

abban, hogy ne csak azokat a különböző társadalmi és politikai faktorokat lássák, melyek befolyással vannak a szociális munkás intervenciókra, hanem azt is vegyék észre, hogy ezek az intervenciók nem mindig szolgálják a kliensük érdekeit. Hasonlóképpen az 1980-as és 1990-es években vált egyre világosabbá, hogy a társadalmi osztályhoz tartozás mellett a szexuális preferencia, a nem, a bőrszín, a fogyatékoság és a kor is jelentős szerepet játszik a kirekesztés, az elnyomás és a diszkrimináció növekedésében, és hogy a szociális munkások kulcsszerepet játszhatnak a diszkrimináció ellenes és a hatalmi viszonyokat megváltoztató gyakorlat kifejlesztésében (lásd a kérdés kifejtését: Thompson, 1997; 1998).

Az 1970-es és 1980-as évek írásai arról is szólnak, hogy mi történik a kliens és a szociális munkás közötti személyes kapcsolatban, és túlmutatnak a hagyományos, pszichodinamikus elméletekre alapozott esetkezelési modell által felvetett problémákon. Ezek a szerzők kiemelték annak fontosságát, hogy megértsük, miképp gondolkodnak az emberek hétköznapi tapasztalataikról, és ez miképp hat viselkedésükre, valamint a többi ember iránti érzelmeikre. Ebben a „kliens-központú” szemléletben igyekeztek leírni a segítség művészetét a szociális munkában (Jordan, 1970; 1972; 1979; Brandon és Jordan, 1979; Wilkes, 1981; England, 1986), rámutattak a saját személyiség használatának, a segítő kapcsolat természetének és minőségének, a tapasztalatok megértésének, az értelemkérésnek a jelentőségére, a szociális munkás és a kliens közötti kapcsolat kommunikatív és tranzakcionális természetére, melyben a nyelv megértésének és használatának kitüntetett szerepe van. Ezeknek az írásoknak a természete viszont nem tette lehetővé a stabil és világosan megfogalmazott elméleti modellek megalkotását. Mindazonáltal ez az a terület, melyre alapozva a praxis-elmélet létrehozható, és sok szempontból ez az a tradíció, amelyre jelen munkánkban támaszkodunk. Sajnos az 1980-as évek közepétől ez a hagyomány eltűnt a szociális munkás irodalomból. Ennek a szemléletnek a középpontjában az a törekvés állt, hogy segítsék a szolgáltatás felhasználóját saját maga megismerésében és megértésében, továbbá elősegítsék a tapasztalatok megértését. Mindazonáltal, hogy ezt megtehessek, a szociális munkásoknak meg kell érteniük és használniuk kell a szociális munka folyamatát, érzékenynek kell lenniük a saját szerepük és tekintélyük természetét és határait illetően. Valójában ez a szemlélet többnek mutatta a szociális munkát a tudás és a technikák értő alkalmazásánál, és az ehhez szükséges készségek minőségileg mások, mint amilyenek a szervezeti funkció pusztá betöltéséhez szükségesek.

Konstruktív szociális munka

Ezek után mit értünk *konstruktív szociális munkán*? Két okból választottuk ezt az elnevezést. Először is a szociális munka elemzésére és megértésére, még inkább pedig a praxis-elméletünk kialakítására merítünk abból, ami konstruktivista és narratív megközelítés néven vált ismertté. Sok szempontból ezt nevezhetjük fő feladatunknak.

Másodsor, a *konstruktív* terminust azért használjuk, hogy tükrözze törekvésünket egy nyíltan pozitív perspektíva kidolgozására, és annak

meghatározására, ami a szociális munka sajátos lényege, illetve legfőbb erőssége – de ami veszélyben van a jelenlegi helyzetben. Miközben a fogalmat metaforikusan használjuk, nem szeretnénk elveszíteni szó szerinti jelentését sem, mely a régi latinban ugyanúgy, mint a mai nyelvben, az *építésre, összerakásra* utal. Az Oxford-szótár szerint a *konstrukció* „az építés tevékenysége vagy módja”, míg a *konstruktív* pedig „hasznos céllal bíró, építő, előrevivő”. Ezek azok a gondolatok, melyeket szeretnénk kifejezni a terminus használatával. A *konstruktív* kifejezést tehát egyszerre használjuk metaforikus és elméleti értelemben – mindkét jelentés fontos számunkra.

Bár világosan látjuk, hogy a szociális munka növekvő mértékben komplex tevékenység, melynek sokirányú elkötelezettségei és felelősségei vannak, ebben a tanulmányban mindenekelőtt a szociális munkások és a szolgáltatás felhasználói közötti közvetlen kapcsolatot állítjuk a középpontba. Tesszük ezt azért, mert szerintünk a professzió legsürgetőbb szükséglete ma az, hogy végre releváns megállapításokat tegyünk arról a kérdésről, hogy miképp adhatunk értelmet a munka során létrejövő személyes találkozásnak.

Véleményünk szerint a szemlélet, melyet e tanulmányban körülírunk, tág lehetőségeket nyújt a szociális munkásoknak a feladataikról való gondolkodásra – például a munkacsoportokon, szervezeteken belüli, a különböző szakemberek közötti, vagy a helyi közösségekben és a tágabb társadalomban való működésükről való gondolkodásra –, de itt az egyénnel folytatott munkát és a közvetlen kapcsolatokat állítjuk a középpontba. Két okból tesszük ezt. Először, mert az egyénnel és a közvetlen környezetükkel folytatott munka manapság is a brit szociális munka elsődleges fókusza; és másodsor, mert ez a terület kapta a legutóbbi időkben a legkevesebb figyelmet. Mi az, amit a kliensek, illetve felhasználók a legfontosabbnak és leghasznosabbnak tartanak a szociális munkással való kapcsolatukban?

Számos olyan tanulmány született, amely igyekezett meghatározni, hogy a szociális munka vevői oldalán mit találnak az emberek a leghasznosabbnak és leginkább segítőnek. David Howe (1993) áttekintette az elmúlt hatvan év kutatásainak azon részét, melyek a klasszikus evaluáció szabályai szerint készültek, melyekben megkérdezték a klienseket a szociális munkásokkal kapcsolatos tapasztalataikról, továbbá áttekintette a kliensek saját beszámolóit is. Ugyanezt a munkát végezte el Seligman (1995) az Egyesült Államokban. E tanulmányok központi üzenete minden időben az volt, hogy nem a szociális munkás vagy tanácsadó által használt sajátos modell vagy technika a fontos, hanem a tapasztalat minősége és értéke. A siker kulcsát Howe a következőkben foglalja össze: „elfogad engem, megért engem és beszél velem”. Ez nem annak egyszerű megállapítását jelenti, hogy a jó szociális munka a „kapcsolat” létrehozásáról szól, bár ez is fontos, hanem a módról, ahogyan megértjük és feldolgozzuk a fájdalmas és nehézséget okozó tapasztalatokat a beszélgetésen keresztül. *Beszélgetés és nyelv* a kulcsai annak a folyamatnak, ahogy értelmezzük és ellenőrzésünk alá vonjuk a folyamatokat. Az „értelemadás” a lényeges, és nem érdekes, hogy ez miképp néz ki, vagy honnan jön. Ha a kliens szeretné átformálni saját magát, és meg akarja

érteni, ami történik, beszélgetésbe kell kezdenie a másikkal, mert a személy önmaga a nyelven keresztül képes formálódni. Ahogy Howe bizonyítja, kevésbé az eljárások és technikák, és inkább a lehetőség az önmagáról való aktív *beszélgetésre* az, ami magával hozza a megértést és a változást. A kliensek világosan elmondják, hogy leginkább a beszélgetést értékelik, amely lehetővé teszi tapasztalataik megértését, és elősegíti, hogy alakíthassák életüket, megbirkózzanak életük kihívásaival, kísérletezzenek és változtassanak az életükön. Howe a következő következtetést vonja le:

„Ha a lehető legrövidebben akarjuk összefoglalni az üzenetet, amelyet a kliensek tanácsadással és terápiával kapcsolatos tapasztalatairól szóló beszámolók közvetítenek, akkor az elfogadás és törődés iránti szükséglet, továbbá a megértés és az értelem keresése marad fenn a rostán a leglényegesebb elemekként, melyeket minden beszámoló tartalmaz. Ami végül marad a megfigyelés végső kvintesszenciájaként: *a kliensek szeretnék meghatározni a saját tapasztalataik jelentését, és befolyásolni akarják azt is, hogy mások milyen értelmezést adnak az ő tapasztalataiknak.* Ha sikeresek ebben a törekvésben, akkor képesek megbirkózni ezekkel a tapasztalatokkal, és ezáltal képesek befolyásuk alá vonni ezeket. Ez javítja önértékelésüket és önbizalmukat, és végső soron arra indítja őket, hogy elhiggyék, értékes és mások által értékelt emberi lények.” (Howe, 1993, 195, kiemelés az eredetiben).

A sikeres családterápiákról szóló beszámolók is hasonlóképpen bizonyítják, hogy a siker kulcsfontosságú eleme a terápiás szövetség ereje egy olyan személlyel, akit a szolgáltatás felhasználója barátságos, megbízható, nem ítélkező és megértő embernek tekint. Úgy tűnik, hogy a történet saját szavakkal való elmondása és ennek tiszteletteljes meghallgatása az elsődlegesen szükséges a változás elindulásához. Lehet, hogy a pszichodinamikus megközelítés legnagyobb teljesítménye nem abban keresendő, hogy segítségével megérthetjük az én, a felettes én és az ösztönén működését, hanem annak a megerősítésnek a fontosságában, amit valaki egyszerűen a története figyelmes hallgatónak való elmondása során kap. A gondos meghallgatás meglehetősen új téma a családterápiában és a tanácsadásban (Anderson, 1987; Hoffman, 1993), de hagyományosan központi jelentőségűnek tekintették a szociális munkában, ahol úgy vélték, hogy a meghallgatás teret biztosít a gondolkodáshoz és a reflexióhoz (Rees és Wallace, 1982; Fisher, 1983). Például a szociális munka hagyományos „elvei” között Biestek (1961) felsorolja a jó, személyre figyelő meghallgatást, a nem ítélkező attitűdöt, a non-direktivitást, továbbá a bizalmon és titoktartáson alapuló munkát.

Miközben ezek a kérdések mindig központi jelentőségűek voltak a „kliens-központú” modelleket kidolgozó elméletalkotók munkáiban, a nyelv és a szöveg fontosságának explicit elméleti tudatosítása nem jelent meg ezekben a művekben. Ezzel szemben Timms már 1968-ban amellett érvelt, hogy a szociális munkában létfontosságú a nyelv szakmai gyakorlatban játszott központi jelentőségének tudatosítása. Timms azt írja, hogy „meglepő, mennyire kicsi jelentőséget tulajdonítanak a szociális

munkások a nyelvnek, a szavaknak, miközben munkájuk során nagy mértékben függenek ezektől” (Timms, 1968, 1), különösen, mivel tevékenységük gyakran a „beszédén keresztül való gyógyítás” kísérleteként fogható fel, és esetenaplóik a klienseikkel folytatott beszélgetéseik összefoglalásai vagy szó szerinti lejegyzései. Timms nagyfokú inkongruenciát érzékelt, amelyet meg kell szüntetni: a szociális munkában hiányzik a nyelvre vonatkozó rendszeres kritikai figyelem, miközben a szavak oly fontos szerepet játszanak mind a szociális munka oktatásában, mind pedig a gyakorlatában.

Timms továbbment az inkongruencia pusztá megállapításán, és a nyelvet elméleti vonatkoztatási keretbe helyezte, ami sok tekintetben előképe a néhány évvel később létrejövő konstrukcionizmusnak. Megállapította, hogy a nyelv társadalmi létünknek nem csak a leírásában, hanem a megalapozásában is döntő szerepet játszik. Ez igaz, akár a szélesebb közösséggel szövődő kapcsolatokra gondolunk, akár az intimebb természetű, vagy az önmagunkhoz fűződő kapcsolatot vesszük szemügyre (ugyanott, 4). A nyelvet kulcsfontosságúnak tekintette az emberi viszonyok létekezésében és fenntartásában, mivel „a nyelv a médium, melyen keresztül az ember tudatosítja belső énjét, és ugyanakkor külső kapcsolatai megértésének vivőanyaga is. Ez egyesíti az embert másokkal, de ugyanakkor el is különíti őt másoktól” (ugyanott, 4). Sajnos a Timms által felvetett kérdés és kihívás azóta ritkán került elő a szakirodalomban.

Úgy tűnik, annyira el vagyunk foglalva a feltárással, szervezéssel, tervezéssel, ellenőrzéssel és könyveléssel, hogy elvesztettük a lényegét, amit a szociális munka a narratíva és személyes folyamatok vonatkozásában ajánlhat. Meg kell találnunk a módját annak, hogy a nyelvet, a meghallgatást és a beszélgetést visszahozzuk a figyelem középpontjába, és pedig elméleti vonatkozásban értelmes és használható módon, hogy megértsük központi jelentőségüket a szociális munka szempontjából. Ahogy látni fogjuk, a megértés, mint együttműködési folyamat a konstrukcionizmus központi gondolata. A jelentés és a megértés a beszélgetés résztvevői közötti tárgyalás része, és így a megértés és a nyelv használata a segítő folyamat központi eleme. De mit értünk azon, hogy a konstrukcionizmust praxis-elméletnek tekintjük?

Ebben az elképzelésben a piac elméletén alapuló politikai és szolgáltatási vonatkoztatási rendszer váltja fel a jóléti állam monopóliumát a jóléti szolgáltatásokban. Beveridge-t felváltja, amit Harris (1990) „a jóléten belüli választás”-nak nevez.

A konstrukcionizmus néhány központi témája

Bár a konstrukcionista szemlélet csak nemrég jelent meg a szociális munkában (Rodwell, 1990; 1998; Vitkin, 1991; Atherton, 1993; Laird, 1993; Dean, 1993; Rodwell és Wood, 1994; Franklin, 1995; Jokinen és mts., 1999), fontos látnunk, hogy az utóbbi időkben egyre szélesebb körben és nagyon eltérő területeken tűnt fel a nyugati intellektuális életben. A konstrukcionizmus központi kérdés és heves viták tárgya az irodalomtudományban, a filozófiában, a jogszociológiában, az antropológiában, a

szociológiában, a pszichológiában. De nem volna helyes azt feltételeznünk, hogy létezik egy egységes álláspont, amely szerint az egyes munkákat besorolhatjuk a konstrukcionizmus ernyő-fogalma alá.

Bár Mike Linch (1998) igen kritikusan szemléli a kísérleteket, melyek során egyesek megpróbálnak valami közöset találni a magukat konstrukcionista nézőpontú elméletalkotók műveiben, mégis megállapítja, hogy „semmi sincs, ami olyan jellemző lenne a konstrukcionizmusra, mint az a megállapítás, hogy a társadalmi identitást a közönség véleménye határozza meg” (1998, 14). Ezt jól példázza Sarbin és Kitsuse (1994, 2) példázata a három baseball bíróról, akik arról beszélgetnek, hogy miképp szokták megítélni a labdákat és ütéseket. Az első, az önmagában bízó realista azt mondja: „Annak alapján ítélem meg ezeket, ami történik.” A második, aki a fenomenológiai elemzés iránt érez vonzalmat, azt mondja: „Annak alapján ítélem meg ezeket, amit látok.” A harmadik végül a következőképpen fejezi ki vonzódását a konstrukcionista nézőpont iránt: „Egyáltalában csak akkor lesznek ezek labdák vagy ütések, ha én annak ítélem őket.” A kontraszt a realista és a konstrukcionista pályabíró között jól illusztrálja Linch megállapítását, hogy e nézőpont alapján az identitás meghatározásában a közönség, vagy ez esetben a pályabíró játssza a döntő szerepet. Hasonló történetek mondhatók el bármely sport esetében. Például a les a futballban vajon minden esetben les, vagy ez azon múlik, hogy a partjelzők annak mondják? A konstrukcionista nézőpont szerint nem létezik addig, amíg a partjelzők és a bíró annak nem ítélik, jelentést nem tulajdonítanak az eseménynek. Bár ezek a példák esetleg túl játékosnak tűnhetnek, de jól illusztrálják a konstrukcionizmus sajátosságát.

A konstrukcionista nézőpont egyre általánosabb lesz az Egyesült Államokban a társadalmi problémákat vizsgáló szociológiai kutatásokban, és ezt különösen Spector és Kitsuse (1987) heves vitákat kiváltó munkásságához kapcsolják (Holstein és Miller, 1993; Miller és Holstein, 1993). E megközelítésnek azonban sokkal korábbi előzményei vannak az amerikai gondolkodásban (lásd Waller, 1936), Fuller és Myers 1941-ben a következőket írják:

„A szociális probléma olyan helyzet, amit jelentős számú ember az általa mérvadónak tekintett társadalmi normáktól való deviációnak ítél. Ily módon minden szociális probléma két részből áll: az *objektív feltételekből* és a *szubjektív definícióból*. Az objektív feltételek bizonyíthatóan létező helyzetek, melyek létezését és mértékét pártatlan és tanult megfigyelők ellenőrizhetik. A szubjektív definíció bizonyos emberek azon megállapítása, hogy a helyzet veszélyeztet általuk elfogadott normákat” (Fuller és Myers, 1941, 320, kiemelés az eredetiben).

Bár Fuller és Myers azt írja, hogy az objektív feltételek önmagukban nem elegendőek annak megértéséhez, hogy miért minősül egy helyzet társadalmi problémának, nem állítják egyértelműen, hogy az objektív feltételek sem nem szükségesek, sem nem elégségesek. Blumer (1971), valamint Spector és Kitsuse (1973) szerint viszont a probléma létének *megállapítása* a kulcsfontosságú momentum. Az úgy szöszlői bizonyos ügyek keletkezését és fennmaradását társadalmi problémaként elemzik,

s így *konstruálják* a társadalmi élet bizonyos területeit problematikusként. Egyikünk az 1980-as évek elején e szemlélet jegyében vizsgálta a gyermekbántalmazás problémáját (Parton, 1985). Más tanulmányok azt a módot vizsgálják, ahogyan a gyakorló szakemberek – rendőrök, orvosok, és így tovább – a mindennapi élet bizonyos aspektusait társadalmi problémává *konstruálják*, miközben ezeken dolgoznak (lásd például Miller, 1992; Holstein és Miller, 1997).

Vannak olyan kutatási beszámolók is, melyek nyíltan konstrukcionista módszert alkalmaznak, amikor azt vizsgálják, illetve igyekeznek bemutatni, hogy mi történik a szociális munkás és kliense találkozásakor, vagy a szociális munka gyakorlatában általában (lásd például: Hall, 1997; Jokinen és mts., 1999; Karvinen és mts., 1999; Parton, Thorpe és Wattam, 1997; Pithouse, 1998). A legtöbb ilyen kutatási beszámoló üzenete az, hogy a szociális munka egyáltalán nem elfogulatlan, racionális vagy tudományos, hanem alapvetően morális és manipulatív, és nem a szolgáltatást felhasználó érdekeit képviseli. Az ilyen kutatásokban a hangsúly a gyakorlat *dekonstrukcióján* és így annak bemutatásán van, hogy a gyakorlat távolról sem olyan jószándékú, mint amit feltételezünk róla. Az ilyesféle kutatások hozzájárulása a *konstruktív* gyakorlat kifejlesztéséhez ritkán válik nyilvánvalóvá.

Talán 1967-ben történt a legfontosabb esemény, amely elősegítette a társadalmi konstrukcionizmusnak a társadalomtudományok szélesebb körében való elterjedését, amikor megjelent Berger és Luckman „A valóság társadalmi felépítése” (The Social Construction of Reality) című műve. Bár számos elemző szerint a társadalmi konstrukcionizmus egészen sajátos formáját írták le, a címként választott „társadalmi konstrukció” kifejezés használható fogasnak bizonyult a későbbi szerzők számára, melyre gondolataikat akaszthatták. Berger és Luckman azzal az elterjedt állásponttal indítja tanulmányát, hogy a második világháború után a domináns társadalomelmélet túlzottan racionális és funkcionalista, és így kevés teret hagy az egyéni szabadságnak és kreativitásnak. Álláspontjuk szerint a felvilágosodás valami jóvátehetetlenül rosszat tett, mert – valószínűleg a társadalomtudósok akarata ellenére – a legtöbb társadalomelmélet antihumánussá vált, túlzottan a társadalmi rend személytelen törvényeire koncentrált, és nem figyel arra, hogy a rendszerben mennyire nyílik tér az emberi tevékenységnek, választásnak és kreativitásnak.

Berger és Luckman két feladatot szabott maga elé. Először is azon előfeltevések és koncepciók meghatározását, melyeknek alapján a mindennapi élet természete tisztázható. Edmund Husserl (1975) és Alfred Schutz (1962–6) fenomenológiai filozófiájából átvettek olyan kategóriákat, mint például az intencionális tudat, a többszörös realitás, a gyakorlati beállítódás, az interszubsztantivitás, és így tovább, annak érdekében, hogy a mindennapi életet cseppfolyós, sokrétű, az interakciók során született homályos megállapodások eredményeként mutassák be. Második, és talán legfőbb céljuk az volt, hogy a társadalmi intézmények társadalmi eredetének és fenntartásának általános elméletét alkossák meg. Alapvető tézisének szerint az egyének társadalmi világaikat az interakciók során, nyelvi, szimbolikus tevékenységük révén hozzák létre, azzal a céllal, hogy koherenciát biztosítsanak egy alapvetően nyílt végű, formátlan em-

beri létnek. A társadalom nem rendszer, nem mechanizmus, nem organizmus, hanem szimbolikus konstrukció, mely gondolatokból, jelentések-ből és nyelvből áll össze, és amely állandóan változik az emberi cselekvések folyamatában, korlátokat, valamint lehetőségeket kényszerít magukra az emberi cselekvőkre.

Egy ilyesféle megközelítés a *folyamatokat* hangsúlyozza, amelyeken keresztül az emberek meghatározzák saját magukat (identitásukat) és a környezetüket. Az emberek azzal teszik ezt, hogy részt vesznek a társadalmi világokban, interakcióba lépnek egymással, és *jelentést* tulajdonítanak tapasztalataik aspektusainak. A társadalmi valóság konstrukcióját ezek szerint az emberek mindennapi életének és kapcsolatainak folyamatos aspektusaként szemlélhetjük.

Az utóbbi években ezek a megközelítések egyre inkább felismerték a valóság felépítésének retorikus aspektusát. Ez részben azt a folyamatot jelenti, melynek során az egyén meggyőzi saját magát és másokat arról, hogy az ő valóságértelmezése legitimebb és megbízhatóbb, mint másoké.

Miközben a konstrukcionizmus viszonylag későn jelent meg a pszichológiában, mára már számos példát találunk, melyekben felfedezhetjük ennek a gondolati irányzatnak a közvetlen hatását. Michael Billig (1987) és újabban John Shotter (1993) például a gondolkodást beszéd-folyamatként elemezte, melyben a beszélgetés és a nyelv jelenti az identitás megértésének kulcsát. A gondolkodást ezek után nem egyéni vagy személyes tevékenységnek tekintik, hanem mikro-politikai és interakcióban zajló folyamatnak, amely a mindennapi életre vonatkozik, és azt kategorizálja, miközben érvrendszereket alkot, melyekkel igazolhatja a preferált valóságot és cselekvéseket. Hasonlóképpen, Potter és Wetherell (1987) amellett érvel, hogy a nyelv rendszerezi tapasztalatainkat, és ez teszi megtörtéنتé a dolgokat. Arról írnak, hogy amit ők társadalmi szövegnek (social text) neveznek, nem egyszerűen tükrözi a társadalmi és természeti világban létező tárgyakat, eseményeket és kategóriákat, hanem aktívan *konstruálja* ezen dolgok egy változatát. A beszélők nem pusztán leírják a dolgokat, hanem *csinálják* azokat, ennek pedig társadalmi és politikai következményei vannak. Ha ezt korábbi elemzésünkre vonatkoztatjuk, a szociális problémák és személyes bajok az események és helyzetek olyan változatai, melyeket az emberek arra használnak, hogy bizonyos cselekvéseiket igazolják, s hogy másokét egyúttal elutasítsák. A konstrukciók így mind gyakorlati, mind pedig politikai értelemben valóságos hatást gyakorolnak az összes érdekeltre.

Ebből a szempontból különösen John Shotter szociálpszichológiai munkája érdekes, kivált az a része, amelyben arról ír, hogy „a beszédről szóló beszédünk (és írásunk) kezd dialógusba vagy párbeszédbe váltani” (Shotter, 1993, 1). Előfeltevése, hogy a kapcsolatok aktív létrehozásának dinamikus fenntartott kontextusában nyeri el jelentését az, amiről beszélünk. Így ahelyett, hogy arról beszéljünk, miképp ismerik meg az emberek a tárgyakat és jelenségeket az őket körülvevő világban, inkább azzal kellene foglalkoznunk, hogy az emberek miképp fejlesztik ki és tartják fenn azokat a módokat, melyekkel egymáshoz viszonyulnak a beszéd folyamatában, és a beszélgetés eme módjain keresztül miképp értelmezik a környezetüket. Shotter saját megközelítését a társadalmi

konstrukcionizmus *retorikai-válaszoló* változatának nevezte, mert a nyelvről szóló eszmefuttatásában annak kommunikatív, társalgási és dialogikus természetét emelte ki, melyben alapvető az emberek képessége egymás érzékeny megértésére. Miközben felnövünk, és eközben azt szeretnénk, hogy mások elfogadják, amit mondunk (vagy írunk) az úgynevezett valóságos dolgokról, az egyik okvetlenül megtanulandó dolog, hogy miképp *válaszoljunk* a körülöttünk levőknek, ha megkérdőjelezzük az állításainkat. Ebbe beletartoznak az önmagunkkal folytatott *párbeszéd*ek is. Annak tudatában kell beszélnünk, hogy az ilyen megkérdőjelezés lehetséges, és erre képesnek kell lennünk válaszolni, és igazolnunk kell az állításainkat. Ez inkább *retorikai* nyelv, semmint a nyelv referenciális vagy reprezentációs formája, mivel a beszélő nem pusztán tükrözni vagy leírni szándékozik az ügyek állását vagy a külső valóságot, hanem él a nyelvnek azzal a lehetőségével, hogy ez képes lehet az embereket tettekre mozgósítani, és megváltoztathatja látásukat, a dolgokról alkotott felfogásukat. Tehát a nyelv nemcsak konstruálhatja a valóságot, de meg is változtathatja azt.

Shotter megközelítését *retorikusnak* nevezi, mert a retorika olyan metaforákat használ, melyek egyébként a tárgyhoz nem illőek lennének. A retorika ad értelmes nyelvi formát a beszélő (és író), valamint közönsége közötti – másképp pusztán csak érzékelt – érzelmeknek vagy tendenciáknak.

A konstrukcionizmus e formája szerint a nyelvet kommunikációs, eszmecserélő és dialogikus folyamatként kell felfognunk, amelyben elsődleges jelentőségű egymás érzékeny megértésének képessége. Ami a leginkább számít itt, az nem a végkövetkeztetés, hanem inkább azoknak a fogalmaknak a sora, amelyeket az argumentációhoz használnak. Az új módon megformált beszéd a társadalmi viszonyok új formáinak konstruálását jelenti, és a társadalmi kapcsolatok új formáinak konstrukciója a magunkhoz való viszony új formáinak megkonstruálása is.

A posztmodern fordulat

A legutóbbi időkben a konstrukcionizmus térnyerését mind Észak-Amerikában, mind az Egyesült Királyságban elősegítette egy sor olyan megközelítés megjelenése, melyeket összefoglaló névvel posztmodernnek neveznek, és ami feltűnt a szociális munkában is (Aldridge, 1996; Dominelli, 1996; Featherstone és Fawcett, 1995; Gorman, 1993; Healy, 1999; Howe, 1994; Leonard, 1994, 1995, 1996, 1997; Lloyd, 1998; McBeath és Webb, 1991; Meinert, Pardeck és Murphy, 1998; Pardeck, Murphy és Choi, 1994; Parton, 1994a, 1994b; Pietroni, 1995; Pozatek, 1994; Rojek, Peacock és Collins, 1988; Sands és Nuccio, 1992). Bár nem célunk annak tárgyalása, hogy szerintünk miképp viszonyulnak koncepcionálisan és elméleti szempontból egymáshoz a konstrukcionista tekintet, illetve a posztmodernhez sorolt művek, itt mégis ki kell emelnünk, hogy a két csoportba tartozó művekben sok a hasonló téma. Ez nem is meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az elméletalkotók közül sokan mindkét kategóriába beletartoznak, és több szerző a két fogalmat csaknem felcserél-

hetőnek tekinti. Mi inkább úgy látjuk, hogy a társadalomelméleti konstrukcionizmus inkább részleges módszertani álláspontra vonatkozik, míg a posztmodernitás potenciálisan alapvetőbb elméleti, politikai és gyakorlati következményekhez vezet. Mindazonáltal a posztmodernitáshoz való kapcsolódás előnyös kontextust biztosít, mely élénkíti a konstrukcionizmus iránti érdeklődést. Hasonlóképpen, maga a konstrukcionista perspektíva jelentősen hozzájárult azoknak a témáknak a tárgyalásához, amelyekre a posztmodernitással kapcsolatos viták hívták fel a figyelmet.

A posztmodernitás fogalmát először az 1930-as években használták egyre szélesebb körben az irodalom, az építészet, a filozófia és a bölcsészettudományok egyes területein, majd az 1960-as évektől vált általánossá (Turner, 1990; Featherstone, 1988), és különös jelentőségre Jean-François Lyotard *A posztmodern állapot* című művének megjelenésével telt szert, 1984-ben (magyarul 1993). Miközben a posztmodern perspektívát egy sor kulturális projekt egyesítette, mely elkötelezettséget fejezett ki a heterogenitás, a fragmentáció és a különbségek iránt, talán a modernitást érintő kritika bizonyult a leginkább hatásosnak és vitatottnak.

A *modernitás* összefoglaló fogalom, mely a Nyugaton a tizennyolcadik század végén, a felvilágosodással kialakult társadalmi, gazdasági és politikai rendszerek csoportjára vonatkozik. A premodernitástól eltérően a modernitás feltételezi, hogy az emberi rend se nem természetből adott, se nem istentől eredő, hanem sérülékeny és esetleges. Mindazonáltal a tudomány fejlődésével és alkalmazásával az emberek ellenőrizni tudják a természetet. A modernitás megkülönböztető jegyének tekintik a következőket: a történelmet meghatározott és progresszív iránnyal rendelkezőnek fogják fel; a tapasztalatok univerzális kategóriáit igyekeznek létrehozni; azt vallják, hogy az ész biztosítja minden cselekvés alapját; és vallják, hogy a nemzetállam koordinálhatja és elősegítheti az egész társadalom számára a fejlődést. A modernitás vezéreszméje a tudás megbízható alapjának keresése. Feltételezik, hogy létezik a világról szóló igazság, de azt is, hogy ez nem a felszínen található meg, hanem a jelenségek mögött rejlik. A modernitás központi eleme így módon a felvilágosodás utáni periódusban a tudományos *objektivitás* és a politikai-gazdasági *racionalitás* haladáselvű egyesítése (Parton, 1994a).

A modernitás „keretében” a cél a fizikai vagy társadalmi világ valamely választott aspektusára vonatkozó tudás, amellyel *nagyobb bizonyosságot* érhetünk el. E ponton a tudást felruházhatjuk az igazság érzetével, és egyúttal az „igazság letéteményese” státust tulajdoníthatunk azoknak az embereknek (tudósoknak, szakembereknek) is, akik a tudást felhalmozták, és szakértői az adott területnek. „A modernitás egyenlete röviden a következő: *külső realitás – objektív tudás – bizonyosság a tudás vonatkozásában – igaznak nyilvánítás – szakértői státus adományozása az igazság és tudás hordozóinak*. A modernista igazság kötve van a bizonyossághoz, a külső realitáshoz és az objektív tudáshoz. A modernizmus emellett azon alapul, hogy világosan elkülöníti a szubjektumot, aki tudni akar, és az objektumot, amelyet megfigyelnek a tudás megszerzése és az igazság megállapítása érdekében” (Flaskas, 1997, 5, kiemelés az eredetiben).

Manapság azonban egyre erősödik az a felismerés, hogy olyan világ-

ban élünk, amely dezorientált, zavaros és a kétségek tárgya. A rend és a dolgok feletti uralom iránti törekvést, a kiszámíthatóság növekedését, a haladásba vetett hitet, a tudományt és a racionalitást, melyek oly központi jelentőséggel bírtak a modernitásban, a nyugtalanító jelenségek és tapasztalatok tömege kérdőjelezte meg. Ez részben a ma zajló nagy társadalmi, gazdasági és kulturális változásokkal függ össze. Ilyen változások a globalizáció, a média és az információs technológia egyre szélesebb hálózatainak növekvő szerepe, ami átformálja és közvetíti a tudást; a fogyasztás és termelés módjának változása; valamint a kockázatok és bizonytalanság mélyülő tudata. A változások egyszerre ontológiaiak (kik vagyunk) és episztemológiaiak (hogyan tudjuk, amit tudunk).

A modernizmusnak a rendre, bizonyosságra és biztonságra vonatkozó ígéretei nem valósultak meg, és egyre kevésbé hisszük, hogy létezik transzcendens és univerzális kritériuma az igazságnak (tudomány), az ítéletnek (etika) és az ízlésnek (esztétika). Az értelemben és racionalitásba vetett hit eltűnőben van, ahogyan összeomlott a „nagy narratívákra” (átfogó elméletek vagy magyarázatok) vonatkozó konszenzus is, ezeknek a haladásra, a felszabadulásra, a tökéletesedésre, továbbá a tekintély és igazság forrásaira vonatkozó elképzeléseivel együtt. A posztmodernitás egyik lényegi eleme annak a gondolatnak az elutasítása, hogy létezhet egyetlen olyan elmélet vagy hitrendszer, mely felfedi az igazságot, a másik pedig az, hogy az igazság valamint az „igazságra törekvés” sokfélesége mindennél fontosabb.

Miközben a jelenlegi kort ugyanúgy hívják késő-modernnek, posztindusztriálisnak, poszt-tradicionálisnak, mint posztmodernnek, abban széles körű az egyetértés, hogy a társadalmi változások mely elmei tekinthetők kulcsfontosságúnak. Ezek: a változás *sebességének* megnövekedése; a *különbözőségek*, a *pluralitás* egyre nagyobb jelentősége és a különféle új politikai mozgalmak és stratégiák gyarapodása; a relativitás mindent átható tudata; az egyéni „választás” illetve „szabadság”; és ami tárgyunk szempontjából a legfontosabb, a *valóság társadalmilag konstruált természetének* egyre növekvő tudata. Smart megfogalmazásában a posztmodern jelentése „a biztosítékok, biztonság és rend nélküli élet, valamint az együttélés az esetlegességgel és az ambivalenciákkal. Másként fogalmazva azt jelenti, hogy illúziók nélkül és bizonytalanságban élünk” (Smart, 1999, 16).

A posztmodernitást tehát a modernitás széttöredezése jellemzi, ami az intézmények sokféleségében, a különbözőségek, a véletlenszerűség, a relativizmus és az ambivalencia mélyülő tudatában jelenik meg – tehát mindabban, amit a modernitás igyekezett legyőzni. A posztmodernitás szimptomatikus jellemzője a modern megközelítések és megoldások állandó és erősödő megkérdőjelezése (Parton, 1994a); és a posztmodernitás koncepciója kulcsszerepet játszik abban, hogy a modernitás magára találjon és felszabaduljon a hamis tudatosság alól (Bauman, 1992). Az igazság így most az „igazság” látszatát ölti, és többé már nem tekintjük sem Istentől származónak (mint a premodern korban), sem az emberi értelemről fakadónak (mint a modern korban), hanem decentralizált és lokális jellegéből következően elfogadjuk a különböző időktől és helyektől függő sokféle „igazság” lehetőségét.

A modernt az univerzálisnak vélt kategóriákban és a semleges racionalitásban való bizalma miatt a korábban gyakran feltételezettel szemben sok szempontból nem tekintik szükségszerűen humánusnak, progresszívnek vagy emancipatorikusnak; lehet kizsákmányoló és elnyomó is, mivel nem veszi figyelembe a különbözőségeket. A modernitásban nem tudatosították a totalitárius eszmerendszerekre támaszkodás következményeit és implikációit (legyenek bár ezek az eszmerendszerek kapitalisták, szocialisták vagy patriarchálisak, esetleg kolonialisták, és így tovább). A fehér, középosztálybeli, ép testű férfi szemlélete, tapasztalatai és érdekei ágyazódtak így be minden gondolatba, elméletbe és megközelítésbe, és úgy mutatták be ezeket, mintha univerzálisak, objektívek és pártatlanok lennének.

Így azután a posztmodernizmus alapvetően kikezdte a modernizmus azon előfeltevését, mely szerint az a mód, ahogyan valamit megjelenítenek, tükrözi a dolog mélyen rejlő valóságát. Ha semmi sem alapvetően vagy változhatatlanul igaz, akkor semmi sem alapvetően és változhatatlanul valóságos. Egy világban, ahol minden növekvő mértékben közvetített, és reprezentációk komplex rendszereire alapozódik, a használt szimbólumoknak saját életük van, és jelentésüket nem az általuk megjelenített valósággal való kapcsolatuk alapján veszik fel, hanem azon kontextussal való kapcsolatuk alapján, amelyben megjelennek. Baudrillard (1990) ebben az értelemben állítja, hogy a különbségtétel szubjektum és objektum, reprezentáció és valóság, elmélet és gyakorlat között ma már nem tartható, ha egyáltalán tartható volt valaha is. Talán az a leglényegesebb, hogy „a mód, ahogyan a dolgokról beszélnek, fontosabb, mint az igazságok birtoklása” (Rorty, 1979, 359)

A nyelv megértése tehát központi jelentőségű az olyan megközelítésekben, melyek a posztmodern jegyében születtek. A tézist, mely szerint a tudás csak a „nyelvi játékokból” származhat, eredetileg Wittgenstein (1963) dolgozta ki, majd Lyotard (1984) fejlesztette tovább. Ahelyett, hogy csak eszköz lenne, mely pusztán rámutat az objektumokra, a nyelv közvetít mindent, amit tudunk. Nemcsak nincs önálló léte a valóságnak, hanem olyannyira be van ágyazva az interpretációba, hogy az „igazság” a nyelv terméke és nem a valóságé. Nem tekinthetünk el a szigorú vizsgálattól, és nem feltételezhetjük, hogy a valóság csak arra vár, hogy felfedezzük; az az emberek nyelvi aktusaiból alakul ki. Alátámasztja a posztmodern perspektívát, ha megértjük, milyen szerepet játszik a nyelv magának az embernek, az emberi gondolatoknak és szubjektivitásnak a kialakulásában.

A tudással, a különbözőségekkal, a hatalommal és a szubjektivitással kapcsolatos kérdések központi témái a feminizmusnak és egyéb elméleti és politikai mozgalmaknak is, melyek a legutóbbi időkben igyekeztek hangot adni a társadalom marginalizált és kirekesztett csoportjainak. A feministák például vitatták, hogy mi számít *tudásnak* és *igazságnak*, és bemutatták, hogy a nyelv miképp konstruálja a szexizmust, és hogyan válik a hatalmi viszonyok eszközévé a mindennapi életben és a helyi közösségekben. A *különbségek* jelentőségének felismerését tovább növelték a nők közötti tapasztalatcserék, különösen azok, amelyek az etnikai és társadalmi osztályhoz köthető tapasztalatokról szóltak (Butler – Scott,

1992; Lewis, 1996; Williams, 1996). A különböző területeken végbement elméleti fejlődés így módon elősegítette a posztmodernizmus bizonyos témáinak előtérbe kerülését.

Bár a posztmodernizmusnak csaknem annyi formája van, mint ahány posztmodern gondolkodó, és vannak egymástól eltérő, sőt egymásnak ellentmondó lehetőségei, e különbözőségeken belül Rosenau (1992) két, tág orientációt különített el: a *szeptikus* és az *affirmatív* posztmodernizmust. Ez az elkülönítés hasznosnak tűnik gondolatmenetünk továbbfűzéséhez.

Eszmefuttatása szerint a szeptikus posztmodernizmus bizalmatlan, pesszimista, negatív, komor képet nyújt a jelenről, amelyben a kulcsfogalmak: a fragmentáció, a dezintegráció, a jelentés nélküliség, a morális paraméterek hiánya és a társadalmi káosz. Ezt Rosenau a posztmodernizmus sötét oldalának nevezi, a kétségbeesés posztmodernizmusa a szubjektum elvesztéséről, az író végéről, az igazság lehetetlenségéről és a képviselési rend megszűnéséről beszél. A modernitás destruktív karakterével foglalkozva rámutatnak az átható bizonytalanságra, amiben minden idegenné, reménytelenné, ambivalenssé válik, és ahol nincsenek társadalmi, politikai vagy gyakorlati projektek, amelyek megérnék az elköteleződést. Ha – ahogy a szeptikusok állítják – nincs igazság, akkor ami a számkra marad, az csak paródia, játék a szavakkal és jelentésekkel.

Bár az affirmatív posztmodernisták egyetértenek a szeptikusok modernitás-kritikájával, különösen, ami a tudományt és a racionalitást illeti, de optimistább képet festenek a posztmodern kor lehetőségeiről, és pozitívan viszonyulnak a *folyamat* jelentőségéhez. Sokkal nyitottabbak a gyakorlati cselekvés lehetőségei iránt, és nem pusztán a *dekonstrukcióval*, hanem a *rekonstrukcióval* is foglalkoznak. Miközben a gyakorlattal kapcsolatban a kísérletező megközelítésre törekednek, központi felismerés műveikben, hogy a normatív választások és a gyakorlati és politikai koalíciók és együttműködések *építésének* kísérletei a mindennapi élet középpontjában helyezkednek el. Annak felismerése, hogy a szubjektumok csak a helyzettel együtt érthetők meg, magával hozza annak tudatát is, hogy mennyire jelentős a kölcsönös függés, valamint a társadalmi és politikai kultúra, amelyben élünk. Nem a szubjektum halála, ami igazából érdekes, inkább a szubjektivitások sokféle természete áll a középpontban. Bauman (1992; 1993) megállapítja, hogy az egyén választási lehetőségekre való nyitottsága és a felelősség az, ami valóban morálissá válik. A szubjektum eltűnése helyett szerintük inkább azt tapasztaljuk, hogy az identitás egyre inkább konstruálhatóvá válik, így az előre meghatározott és természetes (pre-modern kori) identitás átadja a helyét a társadalmilag elnyert és kvázi-természeti (modern kori), majd a választott és társadalmi megállapodásban rögzített (posztmodern) identitásnak (Hollis, 1985). A nyelv és a valóság közötti bensőséges viszony lehetővé teszi, hogy az emberek megteremtsék a saját sorsukat, akaratuk szerint találhassák fel a valóságot.

Itt kevésbé arról van szó, hogy az embereknek harcolniuk kell a jelentésért az értelmetlenség tömegében, mint inkább arról, hogy az emberek kerüljenek a realitás középpontjába. Ahelyett, hogy értelmeznék a jelenségeket, az emberek felfedezhetik a lehetőségeket, és megvalósíthat-

ják azokat. Az embernek az affirmatív posztmodernisták szerint van lehetősége a pozitív szabadságra és a pozitív választásokra, és arra, hogy újra morálissá váljon, és újra felfedezze személyes és társadalmi világát.

Miközben nyilvánvalóan nehéz összeegyeztetni a szkeptikus posztmodernizmust a szociális munkával, az affirmatív posztmodernizmus által ajánlott megközelítés sokkal inkább segít minket átgondolni és megnyitni a gyakorlat konstruktív megközelítését – különösen, ami az „igazság újraértelmezésére” tett hangsúlyt illeti. Ez magyarázó értékű, előtérbe állítja az érzékenységet, a dialógust, mások meghallgatását, és a velük való beszélgetést. Feltárja a paradoxont, a mítoszt és a történetet, nem a tudományra támaszkodik és nem az igazságot akarja közelíteni, hanem kérdésekkel, sejtésekkel, metaforákkal és a lehetőségekre való rámutatással győz meg.

Következtetések

Tehát melyek a konstrukcionizmus azon témái, melyekre építhetünk? Viv Burr (1995) jól használható módon foglalta össze a társadalmi konstrukcionista megközelítés központi jellemzőit, ezek segíthetnek minket a tanulmányunkban kifejtett gondolataink összefoglalásában.

Először is a konstrukcionizmus leszögezi, hogy kritikai álláspontot kell kialakítanunk a világra és benne a magunkra vonatkozó, biztosnak hitt megismerési módokkal szemben. Kritikusnak kell lennünk azzal a feltételezéssel szemben, hogy a világ megfigyelése probléma nélkül és egyenesen leleplezi annak természetét előttünk. A konstrukcionizmus *problematizálja* „a nyilvánvalót”, a „valósat”, és főleg a „bizonyosat”. Megkérdőjelezi azt a szemléletet, mely szerint a konvencionális tudás az elfogulatlan megfigyelésen alapul, és ennek folytán könnyedén szétválaszthatjuk a szubjektumot és az objektumot, a megfigyeltet és a valóságot. Ezért ez a megközelítés nagy mértékben bizalmatlan a hagyományos tudomány pozitívizmusa és empirizmusa iránt, és megkérdőjelezi azt a feltételezést, hogy a világ természete pusztán megfigyeléssel felfedhető; és bizonyosan létezik, amit mi létezni látunk. A konstrukcionizmus óv minket attól, hogy biztosra vegyük feltételezéseinket a világ milyenségéről, és bízunk a kategóriákban, amelyeket szétválasztásukra és értelmezésükre használunk.

Másodsor: az ilyen kategóriák és koncepciók történetileg és kulturálisan meghatározottak, ezért a helytől és időtől függően különböznek. A tudás meghatározott formái nemcsak a történelem és a kultúra termékei, tehát mesterségesen létrehozottak, hanem a tudás számtalan formája áll rendelkezésünkre. Nem tételezhetjük fel, hogy a mi megértési módunk szükségszerűen ugyanaz, mint másoké, és hogy közelebb van az igazsághoz.

Harmadszor: a világról szóló tudás az emberek mindennapi *interakcióiban* jön létre, és ezért leginkább azokkal a *társadalmi folyamatokkal* kell foglalkoznunk, amelynek során ez létrejön és változik. É *tárgyalásos* megértés különböző formákat ölthet, és ezek révén így különböző cselekvésekhez vezethet. A világ konstrukciói bizonyos cselekvésmintákat fenn-

tartanak, másokat kizárnak. Így ahelyett, hogy feltételeznénk a tudás és a cselekvés szétválaszthatóságát, látnunk kell bensőséges egymásra hatásukat.

Negyedszer: ha a társadalmi világ – magunkat, embereket is beleértve – társadalmi folyamatok terméke, akkor ebből az következik, hogy nem lehetséges a világnak semmiféle adott, meghatározott természete „ott kint”. Nincs lényegiség a dolgok vagy emberek belsejében, ami rejtett lenne, és ami azzá teszi őket, amik. A konstrukcionizmus nem pusztán azt mondja, hogy a kultúránk hatással van a természetünkre, és azt sem, hogy természetünk a környezet vagy a társadalmi kontextus terméke. Ez nem egyszerűen a természet vagy a nevelés (nature or nurture) kérdése, mivel mindkettő úgy tekint az emberre, mint meghatározott és felfedezhető lényeggel rendelkezőre – és ez nem konzisztens a konstrukcionizmussal.

Jan Hacking (1999) egy újabb tanulmányában azt írja, hogy miközben sokféle megközelítése és formája van a társadalmi konstrukcionizmusnak, vannak bizonyos központi előfeltevések, melyek mindegyikben közősek. A konstrukcionista, ha szemügyre vesznek egy dolgot – nevezük x-nek, ami lehet egy probléma, egy kategória, egy gond, vagy bármi más –, akkor a következőképpen szemlélik: 1. A jelen helyzetben x kézenfekvőnek, tehát elkerülhetetlennek látszik; de 2. x nem szükségszerűen létezik, vagy nem szükségszerűen az, ami, ez nem a dolgok természetéből következik, és emiatt nem is elkerülhetetlen; továbbá 3. x meglehetősen rossz, úgy, ahogy van; és ezért 4. sokkal jobban állnánk, ha x-et megszüntetnénk, vagy legalább alapvetően megváltoztatnánk. Bár nem elkerülhetetlenül következik az 1. pont elfogadásából a 2., 3., 4. pont elfogadása, mégis azt gondoljuk, hogy a problematizálásnak és a kritikának a változás és átalakítás irányába kell mutatnia, és ez a szociális munka kulcsfontosságú jellemzője. A társadalmi konstrukcionizmus Hacking által vázolt, négy alapvető feltevését ezért központi jelentőségűnek tekintjük a konstruktív szociális munka szempontjából.

Fordította: Kozma Judit

Hivatkozások

- Adams R., Dominelli L. and Payne M. (eds.) (1998): *Social Work: Themes, Issues and Critical Debates*. London, Macmillan.
- Aldridge M. (1996): 'Dragged to Market: Being a profession in the postmodern world', *British Journal of Social Work*, 26(2) 177–194.
- Anderson T. (1987): 'The reflecting team: dialogue and meta-dialogue in clinical work', *Family Process*, 26, 415–428.
- Atherton C. R. (1993): 'Empiricists versus Social Constructionists: Time for a Case-fire', in *Families in Society: Journal on Contemporary Human Services*, Dec, 617–624.
- Bailey R. and Brake M. (eds.) (1975): *Radical Social Work*. London, Edward Arnold.
- Baudrillard J. (1990): *Fatal Strategies*. London, Semiotext/Pluto.
- Bauman Z. (1992): *Intimations of Postmodernity*. London, Routledge.
- Bauman Z. (1993): *Postmodern Ethics*. Cambridge, Polity Press.

- Becker H. (1963): *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York, Free Press.
- Becker H. (1964): *The Other Side: Perspectives on Deviance*. New York, Free Press.
- Berger P. and Luckman T. (1997): *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York, Doubleday. Magyarul: Berger P. – Luckman T. (1998): A valóság társadalmi felépítése. Budapest, József Kiadó.
- Biestek F. (1961): *The Casework Relationship*. London, Allen and Unwin.
- Billig M. (1987): *Arguing and Thinking: A Rhetorical Approach to Social Psychology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Blumer H. (1971): 'Social Problems as Collective Behaviour', *Social Problems*, 18(3) 310–326.
- Brandon D. and Jordan B. (eds.) (1979): *Creative Social Work*. Oxford, Blackwell.
- Burr V. (1995): *An Introduction to Social Constructionism*. London, Routledge.
- Butler J. and Scott J. W. (eds.) (1992): *Feminists Theorise the Political*. London, Routledge.
- Clarke J. (ed.) (1993): *A Crisis in Care? Challenges to Social Work*. London, Sage.
- Dean R. (1993): 'Constructivism: An Approach to Clinical Practice', *Smith College Studies in Social Work*, 63(2), 127–146.
- Dominelli L. (1996): 'Deprofessionalising social work: Anti-oppressive practice, competencies and post-modernism', *British Journal of Social Work*, 26(2), 153–175.
- England H. (1986): *Social Work as Art: Making Sense of Good Practice*. London, Allen and Unwin.
- Featherstone B. and Fawcett B. (1995): 'Oh No! Not More Isms: Feminism, Postmodernism, Poststructuralism and Social Work Education', *Social Work Education*, 14(3), pp.25–43.
- Featherstone M. (1988): 'In pursuit of the postmodern: an introduction', *Theory, Culture and Society*, 5(2–3), 195–216.
- Fisher M. (ed.) (1983): *Speaking of Clients*. Social Services Monographs: Research in Practice. University of Sheffield, Joint Unit for Social Services Research/Community Care.
- Flaskas, C. (1997): 'Reclaiming the idea of truth: some thoughts on theory in response to practice', *Journal of Family Therapy*, 19(1), 1–20.
- Franklin C. (1995): 'Expanding the Vision of the Social Constructionist Debates: Creating Relevance for Practitioners', *Families in Society: Journal of Contemporary Human Services*, September, 395–407.
- Fuller R. C. and Myers R. D. (1941): 'The Natural History of a Social Problem', 6(6), 318–328.
- Goffman E. (1968a): *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. London, Harmondsworth Penguin.
- Goffman E. (1968b): *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. London, Harmondsworth Penguin.
- Goffman E. (1971): *The Presentation of the Self in Everyday Life*. London, Harmondsworth Penguin.
- Good J. and Velody I. (eds.) (1998): *The Politics of Postmodernity*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gorman J. (1993): 'Postmodernism and the Conduct of Inquiry in Social Work', *Affilia*, 8(3), 247–264.
- Hacking I. (1999): *The Social Construction of What?* London and Cambridge, Mass, Harvard University Press.
- Hall C. (1997): *Social Work as Narrative: Storytelling and Persuasion in Professional Texts*. Aldershot, Ashgate.
- Healy K. (1999): *Social Work Practices: Contemporary Perspectives on Change*. London, Sage.

SZOCIÁLIS MUNKA

- Hoffman L. (1993): *Exchanging Voices: A Collaborative Approach to Family Therapy*. New York and London, Karnac.
- Hollis M. (1985): 'On masks and men', in M. Carrithers, S. Collins and S. Lukes (eds.) *The Category of the Person: Anthropology, Philosophy, History*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Holstein J. A. and Miller G. (eds.) (1993): *Reconsidering Social Construction: Debates in Social Problems Theory*. New York, Aldine de Gruyter.
- Holstein J. A. and Miller G. (eds.) (1997): *Social Problems in Everyday Life: Studies of Social Problems Work*. Greenwich, Jai Press.
- Horne M. (1987): *Values in Social Work*. London, Wildwood House.
- Howe D. (1992): 'Child Abuse and the Bureaucratization of Social Work', *The Sociological Review*, 40(3), 491–508.
- Howe D. (1993): *On Being a Client: Understanding the Process of Counselling and Psychotherapy*. London, Sage.
- Howe D. (1994): 'Modernity, Postmodernity and Social Work', *British Journal of Social Work*, 24(5), 513–532.
- Howe D. (1995): *Attachment Theory for Social Work Practice*. London, Macmillan.
- Howe D. (1996): 'Surface and Depth in Social Work Practice', in N. Parton (ed.) *Social Theory, Social Change and Social Work*. London, Routledge.
- Howe D. (1998): 'Relationship-based thinking and practice in social work', *Journal of Social Work Practice*, 12(1), 45–56.
- Howe D., Brandon M., Hinings D. and Schofield D. (1999): *Attachment Theory, Child Maltreatment and Family Support: a practice and assessment model*. London, Macmillan.
- Howe D. and Hinings D. (1995): 'Reason and Emotion in Social Work Practice: Managing relationships with difficult clients' *Journal of Social Work Practice*, 9(3), 5–14.
- Husserl E. (1975): *Ideas*. New York, Macmillan.
- Jokinen A, Juhila K. and Pösö T. (eds.) (1999): *Constructing Social Work Practices*. Aldershot, Ashgate.
- Jordan W. (1970): *Client Worker Transactions*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Jordan W. (1972): *The Social Worker in Family Situations*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Jordan B. (1979): *Helping in Social Work*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Karvinen S, Pösö T. and Satka M. (eds.) (1999): *Reconstructing Social Work Research*. Finland, SoPhi, University of Jyväskylä.
- Laing R. D. (1965): *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*.
- Laing R. D. (1971, 2nd ed): *Self and Others*. London, Harmondsworth Penguin.
- Laing R. D. and Esterson A. (1970): *Sanity, Madness and the Family*. London, Harmondsworth Penguin.
- Laird J. (ed.) (1993): *Revisioning Social Work Education: A Social Constructionist Approach*. New York, The Haworth Press. Published simultaneously as the *Journal of Teaching in Social Work*, 8(1/2).
- Leonard P. (1994): 'Knowledge/Power and Postmodernism: Implications for the Practice of a Critical Social Work education', *Canadian Social Work Review*, 11(1) 11–26.
- Leonard P. (1995): 'Postmodernism, Socialism and Social Welfare', *Journal of Progressive Human Services*, 6(2), 3–19.
- Leonard P. (1996): 'Three Discourses on Practice: A Postmodern Re-appraisal', *Journal of Sociology and Social Welfare*, 23(2), 7–26.
- Leonard P. (1997): *Postmodern Welfare*. London, Sage.
- Lewis G. (1996): 'Situated Voices: Black Women's Experience and Social Work', *Feminist Review*, 53(Summer), pp.24–56.

- Lloyd L. (1998): 'The Post- and the Ante-: Analysing Change and Changing Analyses in Social Work', *British Journal of Social Work*, 28(5), pp.709–727.
- Lynch M. (1998): 'Towards a constructivist genealogy of social constructionism', in I. Velody and R. Williams (eds.) *The Politics of Constructionism*. London, Sage.
- Lyotard J. (1984): *The Postmodern Condition*. Minneapolis, University of Minnesota Press. Magyarul: Lyotard, Jean-Francois (1993): A posztmodern állapot. In: Habermas, Jürgen – Lyotard, Jean-Francois – Rorty, Richard: A posztmodern állapot. Budapest, Századvég Kiadó, 7–145.o.
- McBeath G. B. and Webb S. A. (1991): 'Social Work, Modernity and Postmodernity', *Sociological Review*, 39/4, 171–92.
- Miller G. and Holstein J. A. (eds.) (1993): *Constructionist Controversies: Issues in Social Problems Theory*. Hawthorne, NY, Aldine de Gruyter.
- Pardeck J. T., Murphy J. W. and Choi J. M. (1994): 'Some implications of postmodernism for social work practice', *Social Work*, 39(4), 243–6.
- Parton N. (1985): *The Politics of Child Abuse*. London, Macmillan.
- Parton N. (1994a): 'The Nature of Social Work under Conditions of (Post)Modernity', *Social Work and Social Sciences Review*, 5(2), 93–112.
- Parton N. (ed.) (1996): *Social Theory, Social Change and Social Work*. London, Routledge.
- Parton N. (1998a): 'Advanced Liberalism, (Post)Modernity and Social Work: Some Emerging Social Configurations', *Social Thought*, 18(3), 71–88. Reprinted in Meinert R. G., Pardeck J. T. and Murphy J. W. (1998): *Postmodernism, Religion and the Future of Social Work*. New York, The Haworth Press.
- Parton N, Thorpe D. and Wattam C. (1997): *Child Protection: risk and the Moral Order*. London, Macmillan.
- Payne M. (1997): *Modern Social Work Theory*. 2nd ed. London, Macmillan.
- Pietroni M. (1995): 'The nature and aims of professional education for social workers: a postmodern perspective', in M. Yelloly and M. Henkel (eds.) *Learning and Teaching in Social Work: Towards Reflective Practice*. London, Jessica Kingsley.
- Pithouse A. (1998, 2nd edition): *Social Work: The Social Organisation of an Invisible Trade*. Aldershot, Ashgate.
- Potter J. and Wetherell (1987): *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*. London, Sage.
- Pozatek E. (1994): 'The Problem of Certainty: Clinical social work in the postmodern era', *Social Work*, 39(4), 396–403.
- Rees S. and Wallace A. (1982): *Verdicts on Social Work*. London, Edward Arnold.
- Rodwell M. K. (1990): 'Person/Environment Construct: Positivist versus Naturalist; dilemma or opportunity for health social work research and practice?', *Social Science and Medicine*, 31(1), 27–34.
- Rodwell M. K. (1998): *Social Work Constructivist Research*. New York and London, Garland Publishing Inc.
- Rodwell M. K. and Wood D. (1994): 'Constructivist Evaluation: The Policy/Practice Context', in E. Sherman and W. J. Reid (eds.) *Qualitative Research in Social Work*. New York, Columbia University Press.
- Rojek C, Peacock G. and Collins S. (1988): *Social Work and Received Ideas*. London, Routledge.
- Rorty R. (1979): *Philosophy and the Mirror or Nature*. Princeton NJ, Princeton University Press.
- Rosenau P. M. (1992): *Post-Modernism and the Social Sciences: Insights, Inroads and Intrusions*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Sands R. G. and Nuccio K. (1992): 'Postmodern Feminist Theory and Social Work', *Social Work*, 37(6), 489–94.
- Sarbin T. R. and Kitsuse J. I. (1994): 'A Prologue to Constructing the Social', in T. R. Sarbin and J. I. Kitsuse (eds.) *Constructing the Social*. London, Sage.

SZOCIÁLIS MUNKA

- Schutz A. (1962–6): *Collected Papers*, 3 vols. The Hague, Martinus Nijhoff.
- Seligman M. E. P. (1995): 'The effectiveness of psychotherapy: the consumer reports study', *American Psychologist*, 50, 965–974.
- Shotter J. (1993): *Conversational Realities: Constructing Life through Language*. London, Sage.
- Smart B. (1999): *Facing Modernity: Ambivalence, Reflexivity and Morality*. London, Sage.
- Spector M. and Kitsuse J. I. (1973): 'Towards a Sociology of Social Problems: Social Conditions, Value Judgements and Social Problems', *Social Problems*, 20(4), 380–395.
- Stevenson O. (1998a): 'It was more difficult than we thought: a reflection on 50 years of child welfare practice', *Child and Family Social Work*, 3(3), 153–161.
- Stevenson O. (1998b): 'Social work with children and families', in O. Stevenson (ed.) *Child Welfare in the UK*. Oxford, Blackwell Science.
- Timms N. (1968): *The Language of Social Casework*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Turner B. S. (1990): *Theories of Modernity and Postmodernity*. London, Sage.
- Waller W. (1936): 'Social Problems and Mores', *American Sociological Review*, 1, 922–33.
- Wilkes R. (1981): *Social Work with Undervalued Groups*. London, Tavistock.
- Williams F. (1996): 'Postmodernism, Feminism and the Question of Difference', in N. Parton (ed.) *Social Theory, Social Change and Social Work*. London, Routledge.
- Witkin S. L. (1991): 'The Implications of Social Constructionism for Social Work', *Journal of Teaching in Social Work*, 4(1), 37–48.
- Wittgenstein L. (1963): *Philosophical Investigations*. Oxford, Blackwell.

BUGARSZKI ZSOLT

A közösségi pszichiátriai ellátásról

Néhány gondolat egy új szolgáltatáshoz

Az alábbi gondolatok közzétételét az motiválta, hogy habár a szociális törvény 2003. január 31-től minden települési önkormányzat részére kötelezően előírja, mégis csak napjainkban kezdenek formálódni a *közösségi pszichiátriai ellátásként* nevesített szolgáltatások.

Írásomban néhány, a szolgáltatások kapcsán jellemzően felmerülő kérdést járok körbe, illetve az általam gyakran tapasztalt félreértések némelyikét szeretném eloszlatni, reményeim szerint némi fogódzót nyújtva ezzel a most induló szociális szolgáltatásoknak, melyek a pszichiátriai problémával

Mi is a közösségi pszichiátriai ellátás?

A szociális törvény az ún. speciális alapellátási feladatok között nevesíti a szolgáltatást, a következő szakmai tartalommal:

„65/B §

(...)

(2) A közösségi pszichiátriai ellátás keretében a pszichiátriai beteg részére lakókörnyezetében komplex segítséget kell nyújtani mindennapi életvitelében, továbbá lehetőség szerint biztosítani szükséges a meglévő képességeinek megtartását, illetve fejlesztését. A pszichiátriai beteg állapotának figyelemmel kísérése érdekében a szociális ellátást végző személy kapcsolatot tart fenn az ellátott személy háziorvosával, illetve pszichiátriai szakorvosával, valamint családjával. A pszichiátriai beteg számára segítséget kell nyújtani

- a) egészségi és pszichés állapota javításában,
- b) a mindennapi életében adódó konfliktusok feloldásában és problémái megoldásában,
- c) a szociális és mentális gondozásában,
- d) az egészségügyi ellátáshoz való hozzájuttatásában.”

(1993. évi III. törvény)

Bár ez a meghatározás nem túl részletező, mégis egyértelmű üzenetet hordoz számunkra, és tág kereteket ad ahhoz, hogy a meghatározáson belül a helyi sajátosságokhoz lehessen igazítani a részleteket.

Magyarországon kevés szociális szakember hallott ill. tanult a közösségi pszichiátria intézményrendszeréről vagy a pszicho-szociális rehabilitáció módszeréről. Talán ennek is köszönhető, hogy újra és újra bizonytalan, olykor kétkedésekkel teli kérdések merülnek fel a mibenlétével kapcsolatban. Ezeket a jellemzően felmerülő kérdéseket szeretném most körbejárni.

Hogyan lehet egészségügyi szakértelem nélkül pszichiátriai betegekkel dolgozni?

Talán érthető a kérdésben rejlő bizonytalanság, hiszen évtizedekig fel sem merült, hogy a mentális problémával küzdő emberekhez az egészségügyi ellátórendszeren kívül lévőknek is lehet köze. A szociális munkások, gondozók többnyire nem ismerik az alapvető diagnosztikus kategóriákat, az adekvát kezelési módokat, a gyógyszereket stb.

Ezen nincs mit csodálkozni ott, ahol az ellátórendszer egy olyan ideológia hatása alatt formálódott, amelyben legalább akkora hangsúllyal jelent meg annak igénye, hogy a problémákat a többségi társadalom előtt láthatatlanná tegyék, mint azé, hogyan kezeljék. A hazai pszichiátriai ellátás évtizedekig zárt falak között folyt, valahol a mindennapi életünkől nagyon távol.

Kevesen emlékeznek arra, hogy a két világháború között Magyarországon a mai napig korszerűnek tekinthető családi ápolási szolgáltatás működött a pszichiátriai betegek részére, és hogy az újonnan bevezetett módszereknek komoly hagyományaik vannak.

A közösségi pszichiátriai ellátás szociális szolgáltatás. Ahogyan azt a jogszabály rögzíti: a mindennapi életvitelben nyújtott komplex segítségről van szó. Jőmagam ezt így szoktam fogalmazni: annak ellenére, hogy valakinek pszichiátriai zavarai, tünetei, gyógyszerei vannak, van egy élete is. Lakik valahol, él valamiből, él valakivel, vagy éppen rá sem nyitják az ajtót, érez valahogy, vágyai vannak, tervei vannak, szükségletei vannak. Ezek pedig olyan dimenziók, amelyekben inkább szociális szakemberek mozognak. Orvosokat, ápolók sok esetben arról panaszkodnak, hogy betegeknek akár az 50 százaléka is lehet olyan, aki valójában szociális indikációval foglal el kórházi férőhelyeket, vesz igénybe medikális szolgáltatást.

A nemzetközi irodalomban a hazánkban közösségi pszichiátriai ellátásnak nevezett szolgáltatást rendszerint eszménymentként (case management) említik. Ennek egyik legismertebb úttörője Leonard Stein volt, aki ACT (assertive community treatment) néven hozta létre mára klasszikusnak számító programját az Egyesült Államokban. Habár Stein pszichiáter professzor, programja az élet legalapvetőbb elemeire koncentrált (Stein, 1998). Amikor néhány évvel ezelőtt hazánkban járt, elmondta, hogy pszichiáter szakemberként gyakran olyan kérdésekkel foglalkozott, mint a bevásárlás körüli nehézségek vagy a városban való közlekedés. A megközelítés háttérében az először Zubin és Spring szerzőpáros által 1977-ben publikált, ún. vulnerabilitás stressz-elméletek állnak. Ezek értelmében a mentális problémában érintett emberekre jellemző egyfajta

érzékenység, vulnerabilitás. Az angol vagy a német nyelv előszeretettel használja a „vékonybőrű” kifejezést, amelynek sajátossága, hogy az ilyen ember nehezen küzd meg a hétköznapi élet mások számára egyébként szinte semmilyen problémát nem jelentő kihívásaival (Zubin & Spring, 1977). Ezeket Zubinék stressz-tényezőkként tartják számon, és valóban, életünk tele van olyan eseményekkel és olyan kihívásokkal, amelyek rendre próbára tesznek bennünket. Értelemszerűen azok, akik érzékenyebbek, akiknek alacsonyabb az ún. stressztűrő képességük, nehezebben bírkóznak meg az ilyen helyzetekkel.

Stein megközelítésében a legnagyobb felismerés talán az volt, hogy észrevették: a pszichotikus krízisek apró élethelyzetekből állnak össze. Meglátásuk szerint a relapszusokhoz (visszaesésekhez) nagyban hozzájárulnak a hétköznapi felgyülemelő stresszhelyzetek, és az azok mentén kialakuló folyamatos kudarcélmények, feszültségek. Ha ezeket el tudjuk kerülni, vagy legalább ritkítani tudjuk őket, akkor sikerrel megelőzhetők a visszaesések, és megakaszthatjuk az otthon és a kórház közötti ördögi körforgást, amit a magyar szakirodalom jellemzően forgóajtó-modellként ír le. Azt hiszem, gyakorlatilag erről szól a hazai közösségi pszichiátriai ellátás is. Elsősorban azt célozza meg, hogy az érintettek képesek legyenek az általuk választott közegben élni anélkül, hogy mindennapi nehézségeik miatt rendre visszakerülnének a kórházba.

Hogy ezeket a fent említett stresszhelyzeteket elkerülhessük, vagy ami még ennél is jobb, felül tudjunk kerekedni rajtuk, a legtöbb esetben nem medikális ellátásra van szükség. A bevásárlás, az adóhatóság felkeresése, az állásinterjú, vagy az első munkanap a munkahelyen, a családi civakodások, a közeli ismerős elvesztéséből fakadó gyász nem egészségügyi problémák. Élethelyzetek ezek, pillanatok, amelyekben jelen kell lennünk, hogy megértsük őket, és hogy segíteni tudjunk a megoldásukban.

A bevásárlás példája talán a leginkább alkalmas annak érzékeltetésére, hogy milyen hétköznapi helyzetekről van szó. A most már szinte mindenütt megtalálható nagy diszkontáruházakban, bevásárlóközpontban mindannyian gyakran járunk. Talán mások is észrevették már, hogy ezek az áruházak időközönként átrendezik a polcaikat, s felbontják a teljes, korábbi struktúráját. Ennek nagyon egyszerű oka van: ki akarnak zökkeníteni bennünket a rutinszerűen bejárt útvonalunkból. Ha csak tejet, kenyeret és a legszükségesebb élelmiszereket akarunk vásárolni, akkor ugyebár nem szükséges elsétálni a kerékpárok felé. Tudjuk, hol van, amit keresünk, és csak afelé megyünk. Gyakran így nem hat ránk a sok, egyéb csábító áru, hiába a leárazás, az akció, a színek orgiája, a biciklik csillogása.

Ha viszont rendre átrendezik az áruház szerkezetét, akkor be kell járjunk az egészet, hogy megtaláljuk, amit keresünk, és felfedező túránk alkalmával szemünk elé kerül cipő, kabát, mosópor és ezernyi más dolog, amit eredetileg eszünk ágában sem volt megvásárolni, ám most mégis a kosarunkba tesszük.

Vannak emberek közöttünk, akiket nagy szorongással tölt el, hogy kimenjenek az utcára, tülekedjenek a bevásárlókocsiért, vagy pusztán az, hogy idegen emberek között legyenek. Amúgy is szorongató élmény elmenni egy ilyen hatalmas bevásárlóközpontba, és ha a dolgokat nem ott

találjuk, ahol korábban voltak, az csak növeli a szorongást. Nem egyszerű megszólítani egy folyton sietve szaladgáló dolgozót, nehéz a kapcsolat-teremtés is. Lehet, hogy az egész annyira macerás és megterhelő, hogy jobb neki se vágni. Akkor viszont hogyan lesz kenyér otthon?

A példa talán további magyarázat nélkül megmutatta, mennyire nem medikális problémáról van szó. Még akkor sem, ha a szorongás háttérében valamilyen pszichiátriai diagnózis áll.

Mit tehet a közösségi pszichiátriai gondozó az ilyen emberek segítésére? Mit jelent az, hogy a hétköznapi életvitel segítése?

A pszicho-szociális rehabilitációban általában több módszer együttes alkalmazásáról van szó, a probléma jellegétől és a teamekben részt vevő szakemberek végzettségétől függően. Én itt alapvetően két megközelítést, a szupportív és az edukatív segítségnyújtási formákat szeretném kiemelni.

Azok az emberek, akik még közelebb vannak a megelőző pszichotikus krízishez, vagy éppen egy közelgő krízishez vannak közel, inkább igénylik a *szupportív* technikákat (a latin *supporto* = alátesz szóból). Hétköznapi nyelven fogalmazva ez azt jelenti, hogy jelen kell lennünk ezeknek az embereknek az életében, és amikor nehezebb időszakokat élnek át, mindent meg kell tennünk azért, hogy csökkenjenek a stressz-tényezőként számon tartott terhek. A szupportív technika direkt támogatást jelent, amelyet nyújthat a közösségi pszichiátriai gondozó, de bárki más is, akit az érintett bizalmába fogadott.

Ezekkel a támogató technikákkal kapcsolatban azonban tapasztalható egy jellemző félreértés. Talán mert a jogszabály (szerintem elhibázott módon) a gondozási központokhoz delegálja a közösségi pszichiátriai ellátást, sok helyen az idősellátásban meghonosodott gondozási feladatokat látják el pszichiátriai betegekkel kapcsolatban is.

Az idősellátás gondozási feladatai sok esetben a fizikális gondozás körül alakulnak. A közösségi pszichiátriai gondozónak ennél szélesebb horizontra kell kitekintenie. Véleményem szerint komoly gondokat fog még okozni, hogy összesen már három különböző jelentése van a gondozó szónak. Gondozók dolgoznak az idősellátásban, gondozókat találunk a pszichiátriai gondozókban, és most gondozók állnak munkába a közösségi pszichiátriai ellátásban. Mindhárom különböző jelentéssel bír, mások a munkakörök. Szerencsésebb lett volna a nemzetközi irodalomban meghonosodott eszményes kifejezés használata, mely talán jobban utal a szolgáltatás valódi tartalmára. Ám nem ez került be a jogszabályba, így most meg kell küzdenünk az egyes kifejezések átfedéseivel.

Sajnos nagy a csábítás arra, hogy a közösségi pszichiátriai gondozó mindössze a túlterhelt gondozási központ stábját egészítse ki, átvéve az ottani módszereket. Habár minden munkába álló közösségi pszichiátriai gondozónak és koordinátornak kötelező egy tanfolyamot elvégeznie, a gondozási központok szellemisége – érthető módon – nagyban áthatja az új szolgáltatást.

A közösségi pszichiátriai gondozó automatikus beépítése az idősellátás stábjába azért sem szerencsés, mert ez a munka sok elemében más kereteket kíván. Hadd mondjak egy példát. Vannak gondozási központok, melyekben minden esetben a vezető látogatja meg először a szolgáltatás jövőbeni igénybevevőjét. Ő méri fel az igényeket, vele történik az első interjú, gyakorlatilag rajta keresztül folyik a kapcsolatfelvétel. Amikor ő úgymond „képbe kerül”, és tudja már, hogy mire van szükség, instruálja a kollégáit, akik ennek megfelelően ellátják a gondozási feladatokat.

Ez a gyakorlat működésképtelen a pszichiátriai problémával küzdő emberek esetében. Itt a kapcsolat felvétele, maguknak az igényeknek, a valós szükségleteknek a felmérése, de különösen a már ezekhez is szükséges bizalom kiépítése sok esetben hónapokat vesz igénybe. Ha mindezt a vezető teszi, akkor komoly zavart okoz a kapcsolatban egy esetleges váltás.

Tehát hiába, hogy a szupportív technikák a gondozási központok munkájához sok esetben nagyon hasonló, konkrét segítségnyújtási formákat is jelenthetnek – a közösségi pszichiátriai ellátás más megközelítést kíván. Az alábbi példa a Soteria Alapítvány Labirintus Munkacsoportjának eseteirészeiből származik (az adatok megváltoztatásával közölve):

István 29 éves fiatalember. A diagnózis szerint skizofréniával kezelték, az eltelt, mintegy 10 évben. Kisebb-nagyobb megszakításokkal szinte folyamatosan kórházi kezelésre szorult. Munkatársainkkal a család vette fel a kapcsolatot, egy újabb kórházi kezelés idején. A kapcsolatfelvétel már az osztályon létrejött, a folyamatos látogatások sokat segítettek István bizalmának elnyeréséhez. Ezek a találkozók nem szóltak semmi másról, mint az ismerkedésről és István szükségleteinek felméréséről.

Ez a folyamat gyakran – főként ha a szakember jelenlétét eleve bizalmatlanság övezi – akár hónapokig is eltarthat.

A kórházból való kikerülést egy igen intenzív együttléti időszak követte. István akár napi ötször is hívta telefonon eszményét, a legapróbb bizonytalanság esetén is. Volt nap, hogy háromszor kellett kimenni hozzá, vagy találkozni vele a városban. Hosszú beszélgetések, közös bevásárlások, séták, a szülőkkel történő egyeztetés, hivatali ügyintézők és mindeközben rengeteg együtt töltött idő jellemezte ezt az időszakot.

Bizonyos szempontból mondhatjuk azt, hogy a közösségi pszichiátriai ellátás irígylésre méltó szolgáltatás. Mindannyian örömmel vennénk, ha nehezebb időszakokban lenne valaki, aki mellettünk van, segít elmenni a hivatalba, közvetít a konfliktusainkban, leül velünk, és megbeszéljük a dolgainkat. A szupportív technikák ezt a jelenlétet testesítik meg.

Az intenzív időszak már hosszú napok óta tartott. A stábban kétségek merültek fel, hogy vajon meddig mehet ez így, hiszen István nem foglalhat le az idők végezetéig egy stábtagot, szinte teljes mértékben.

A szupportív megközelítésekkel kapcsolatban sokszor felmerül az a kritika, hogy függőséget váltanak ki. Mert igaz: amikor valakivel intenzíven dolgozunk, és szinte részévé válunk az életének, akkor felmerül a kétség, hogy ezt abba lehet-e majd hagyni valamikor. Olyan ez, mint amikor az ember a gyermekével van otthon. Mindenki tudja, hogy kb. hároméves korig nagyon erős a gyerek kötődése, és ilyenkor azt gondoljuk: ennek talán sosem lesz vége. Ám néhány év, és azt tapasztaljuk: már úgy kell utánuk szaladni, hogy legalább egy pusztit kapjunk tőle. Tehát nem szabad félnünk az effajta függőségtől, s hinnünk kell abban, hogy klienseink idővel a saját lábukra állnak. Az angol „recovery” kifejezés (melyet talán „felépülésnek” fordíthatnánk), magában hordozza azt a lényeges momentumot, hogy ez egy út, amit az érintett maga jár végig. Mi nem tudunk „felépíteni” valakit, a legtöbb, amit tehetünk, hogy kísérik ezen az úton, vigyázva a lépéseire. De mennie neki kell, és hihetünk benne, hogy menni fog.

A vitának maga István vetett véget. Kicsit több mint egy hét elteltével már napi egy találkozás is elég volt, azután ez is ritkult, s két hónap múlva István már csak hetente, kéthetente akart konzultálni, néha telefonon, néha személyesen. Szó sem volt már a korábbi függőségről.

Az edukatív technikák arra készítene fel, hogy mi magunk legyünk képesek legyütni a nehézségeinket. Sok esetben a szó szoros értelmében oktatásról, tréningekről van szó, amelyek jelentősége abban is megmutatkozik, hogy ez a megközelítés sikeresen megbontja az orvos–beteg, szakember–beteg szerepet, és oktató–hallgató szerepre váltja azt. De itt nem a poroszos általános iskolák tanár–diák szerepeire gondolok, sokkal inkább mondjuk a nyelviskolák vagy a különböző piaci tréningek jellemző viszonyaira. Az edukatív technikákat az is vonzóvá teheti, hogy a hétköznapi ember számára ismerős keretek között alkalmazzuk őket. És valóban: sok esetben olyan módszerekről van szó, melyeket például az üzleti életben is gyakran megtalálunk. Kommunikációs tréningek, problémamegoldó, konfliktuskezelő tréningek, álláskereső tréningek rendszerek a nagy cégeknél, vagy a piaci alapon működő munkaközvetítőknél is. Ezek többnyire azt a célt tűzik ki, hogy a résztvevők képesek legyenek jobban megbirkózni problémás helyzetekkel. Ugyanez az alapgondolata a pszichiátriai betegeket megcélzó edukatív módszereknek is. Némileg sarkosan fogalmazva: a szupportív módszerek a világot teszik élhetőbbé az érintettek számára, míg az edukatív megközelítések inkább az érintetteket teszik képessé arra, hogy megfeleljenek a világ kihívásainak.

Összefoglalás

A fentiekből talán kiderül, hogy a közösségi pszichiátriai ellátás olyan szolgáltatás, amely hangsúlyosan „szociális”. Nem gyógyít meg senkit, nem a meglévő medikális ellátási formák alternatívájaként jelent meg, hanem minden elemében arra irányul, hogy a meglévő nehézségek ellenére élhetőbbé tegye az érintettek életét.

Eredményességét is leginkább ebben a dimenzióban mérhetjük. A szolgáltatástól azt várhatjuk, hogy az érintettek ritkábban kerüljenek krízishelyzetbe, és ezek következményeként kórházi osztályra, ill. hogy a többi, kiegészítő közösségi alapú szolgáltatásnak köszönhetően javuljon az érintettek helyzete, állapota az olyan, életminőséget meghatározó dimenziókban, mint amilyen a társas kapcsolatok mennyisége és minősége, a lakhatás, a munkaerő-piaci helyzet, a jövedelmi helyzet. Csak reménykedni tudok abban, hogy az elkövetkező években mind a közösségi pszichiátriai ellátás, mind pedig a további, nevesített közösségi alapú szolgáltatások intézményei országszerte létrejönnek, s a fent említett pozitív változások nem üres ígéretek maradnak csupán.

Hivatkozások

- L. Stein Alberto, B. Santos (1998): *Assertive Community Treatment of Persons with Severe Mental Illness* New York & London: W. W. Norton & Co. 1998.
- Zubin, J., & Spring, B. (1977): Vulnerability: A new view of schizophrenia. *Journal of Abnormal Psychology*, 86, 103–126.
1993. évi III. tv.

GOLDMANN TAMÁS – VARGA VERONIKA

Rendhagyó esettanulmány a támogatott foglalkoztatás tárgyköréből

2003 októberében nyílt meg Pécsen a „Fogd a kezem” Alapítvány Dolgozz Velem Irodája, azt a célt tűzve maga elé, hogy értelmileg akadályozott embereket a támogatott foglalkoztatás munkamódszerével helyezzen el a nyílt munkaerőpiacon.

Az alábbi, párhuzamos esettanulmánnyal két feladatot tűztünk ki. Egyrészt szeretnénk bemutatni a támogatott foglalkoztatást mint szociális segítő tevékenységet, másrészt szeretnénk az

„Munkamódszerünk a *Támogatott Foglalkoztatás*, mely egy speciális munkaerő-piaci szolgáltatás. Ez a személyre szóló és átfogó segítség arra irányul, hogy az értelmi sérült személyek – személyre szabott segítség mellett – normál munkahelyen, az elvégzett munkaért járó normál fizetésért dolgozhassanak.” (Dávid–Móricz 2000)

A Támogatott Foglalkoztatás lépéseit a Salva Vita Alapítvány által kiadott *Támogatott Foglalkoztatás* című kézikönyv alapján rendszereztük, bemutatni pedig két ügyfelünk elhelyezésén keresztül fogjuk. Két ügyfelünk markánsan eltérő képességekkel és szociális háttérrel rendelkezik.

Csaba 37 éves, erős testalkatú, hosszú hajú, első benyomásra félelmet keltő roma fiatalember.

Emőke 22 éves, vékony, kellemes megjelenésű, ápolat fiatal lány. Mindketten munkanélküliek, bár Csaba rendelkezik munkatapasztalattal, de egy állást sem tudott hosszú távon megtartani. Emőke még nem dolgozott, a speciális szakiskola befejezését követően került hozzánk.

A TF egy nyolc lépcsőből álló program, melynek lépései egymásra épülnek. A kliensek egyéni képességei és előzetes ismeretei – vagy azok hiánya – a lépésekre fektetett hangsúlyokat nagy mértékben befolyásolhatják.

A TF első eleme a *Kapcsolatfelvétel-tájékoztatás*. Újonnan alakuló szolgáltatásunknál komoly problémát jelentett a beilleszkedésünk a város szociális ellátó rendszerébe, a kliens elérése. Első dolgunk volt tehát felkeresni a város különböző szociális szervezeteit, akik kapcsolatban lehetnek potenciális ügyfeleinkkel (pl: családsegítő szolgálatok, ÉNO-k, iskolák stb). Nagy könnyebbség volt, hogy 10 éve működő alapítványunk erkölcsi és szakmai tőkét használni tudtuk az indulásnál.

Csaba az Esztergár Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat közreműködésével került hozzánk. A családgondozója jelentkezett telefonon. Ő ismerte szolgáltatásunkat, célcsoportunkat, így rövid megbeszélés után egyeztetettünk időpontot a személyes találkozóra.

Emőke a Csokonai Speciális Szakiskolában hallott rólunk, és tanulmányai befejeztével személyesen keresett fel minket. Így sikerült egy időpontot megbeszélni az első találkozásra.

A második elem az *első beszélgetés*, amikor minden esetben személyesen találkozunk a jelentkezőkkel, akiket gyakran családtagjaik is elkísérnek. A személyes találkozás alkalmával a szolgáltatást részletesen ismertetjük.

Csaba egyedül érkezett, a megbeszélt időpont előtt 10 perccel. Amikor ismertettük a programot és röviden felmértük, hogy jól érti-e a tájékoztatást, feltűnt, hogy a „zord külső” egy nagyon kedves, figyelmes, jámbor személyiséget takar.

Emőke édesapja kísértében érkezett. A program ismertetése alatt az édesapa folyamatosan kérdésekkel bombázott minket, és nehezebbé esett végighallgatni a válaszokat. Emőke eközben hallgatott, nem mutatott különösebb érdeklődést a téma iránt. A neki feltett kérdésekre zömében az apa válaszolt. Ennek ellenére meggyőződtem arról, hogy megértette a programot. Miután nem volt kérdés, hogy Emőke képes-e az önálló közlekedésre, abban állapodtunk meg, hogy a következő alkalomra kíséret nélkül érkezik.

A harmadik elem, a *felmérés*, több összetevőből áll. Vizsgálat alá vontuk az egyéni készségeket, képességeket, a szociális, kapcsolati háttérrel. A cél, hogy minél jobban megismerjük az ügyfelet és környezetét, többféle technika alkalmazásával érhető el.

Minden ügyféllel készítünk *első interjút*, amelyből az életút mellett már sokat megtudunk a családról, a család érzelmi viszonyairól és a lehetséges segítő háttérrel is.

Ezt több *kérdőíves* vizsgálat is kiegészíti. A kérdőíves vizsgálatok egy része a személyes adatokra, kapcsolatokra vonatkozik, másik részük a személyes készségeket, képességeket (pl. MAWI-teszt) méri.

A TF szolgáltató szervezetek közösen dolgoztak ki egy speciális *környezettanulmányt*, mely szerkezetileg az angol HOME TEST mintájára készült. A teszt átdolgozása hozzásegít az átlagos környezettanulmányokon túli, speciális információk – az értelmi akadályoztatottság megjelenéséből fakadó családi struktúra módosulás; a család munkához való viszonya; az ügyfél önállósága – megszerzéséhez.

Ebben a szakaszban vizsgáljuk – gyógypedagógus és pszichológus bevonásával – a kliens munka- és pályaalakmassági készségeit, több módszer segítségével.

A felmérés szakaszában fontos szerepet játszik a *konkrét élethelyzetben végzett megfigyelés* (postai ügyintézés, közös teázás stb.). Ennek egyik része a *munkapróba*, melynek segítségével információhoz jutunk arról, hogy milyen a kliens általános munkához való hozzáállása, illetve hogy a munkakeresés során majd milyen munkaterületek kerülhetnek szóba.

SZOCIÁLIS MUNKA

Csaba édesanyjával él a belváros egyik, belső udvarról nyíló lakásában. Iskolai tanulmányait sikeresen végezte el az Éltes Mátyás Általános Iskolában. Továbbtanulásra akkor állítólag nem volt lehetősége, de munkát akkorig könnyen talált. Éveket dolgozott a Zsolnay Gyárban, majd 8 évet az egészségügyben. Mind a két helyen takarító volt.

Családjával való kapcsolata jónak mondható. Édesanyja, akiről nagy szeretettel beszél, háztartásbeli. Kapcsolatuk meleg és bensőséges. Ő az, aki mindenkitől megvédi, szereti, segíti. Ugyanakkor Csaba látja el anyukája elintéznivalóit, mivel az anya nehezen mozdul ki a betegsége miatt. A ház körüli munkákban sokat kell segítenie, de ezt szívesen teszi, mert szeret segíteni az anyukáján.

Édesapja hideg és korlátozó volt. Sosem éltek együtt. Maszakként dolgozik már évek óta. „Valami illegalitásokat.”

Testvérével nem különösebben szeretik egymást, de Csaba szerint azért számíthatnak egymásra.

Kiterjedt rokoni kapcsolatai vannak, egyesekkel szinte napi szinten találkoznak, mivel kivétel nélkül munkanélküliek.

Sok barátja van, elsősorban a házbeliek.

Volt egy felesége, akit azonban valaki prostituálnak adott el. Csaba erről hosszasan és fájdalommal mesél, bár a feleségét is hibáztatja.

A Pécs belvárosában lévő lakásukban édesanyja mellett mindig jelen van az életükben egy lakó, akinek a személye változik. Általában az utcán vagy a szélesebb családban összeszedett hajléktalan tölti be ezt a szerepet.

A lakás 2 szobából, konyhából, és fürdőszobának kialakított helyiségből áll. Víz csak az udvaron van, a lakásban nincsen. A szobák egymásba nyílnak. Legbelül lakik Csaba, a középsőben az édesanyja (ez a legnagyobb szoba), és a konyhában az aktuális lakó. A ház állapota leromlott, felújítása azért nem várható, mert lerombolásra ítéltetett.

A szobák szedett-vedett berendezésűek, a szegényes bútort az egyhangúságát sikeresen ellensúlyozzák a díszítések. Az udvar zsúfolt és rendezetlen. Csaba tisztában van az értelmi korlátaival, elfogadja – így szerették meg, ez a vezérelv. A családból többen is jártak az Éltesbe.

Dolgozni szeretne, hogy pénzt keressen és segíteni tudjon az anyukáján, mert a nyugdíja kevés a megélhetéshez.

Benyomásaim szerint Csaba nagyon kellemes modorú, a társaságba jól beilleszkedni képes ember.

Csaba IQ-ját nem kellett megmérnünk, mivel az általa behozott anyagokból ez ismerhető volt (egy előző vizsgálatban – MAWI-36, ami közép súlyos értelmi sérültséget jelez).

Többször voltunk együtt bevásárolni és a postán, jól látszik, hogy otthonosan mozog ezeken a területeken.

Munkapróbán először egy óvodában voltunk, ahol egy idős bácsival kellett az udvart rendbe tennie. Nagy igyekezettel és ügyesen dolgozott, hamar kiderült, milyen jó kooperációs képessége van. Második munkapróbája nyomdai kiegészítő munka volt. A finom motorikája nem volt jó, ezért szenvedett a feladattól. Persze itt is igyekezett és jól kijött a társakkal, de a végén azt mondta:

„Értsd meg, Tamáska, nekem valami rendes, levegős munka kellene.”

Emőke a Csokonai Vitéz Mihály Általános Iskola és Szakiskolában végzett, gyorsétkeztetői eladóként, az idén. Jelenleg munkanélküli. Szüleiével és öccsével él Pécsen, egy egyetemvárosi háromszobás lakásban.

Szülei közül édesapjával jobb a kapcsolata, édesanyjával viszonylag sok a konfliktusa, a házimunka miatt. Öccsével, aki tizenhat éves, mindennap veszekszik.

Kevés barátja van, főleg fiúk.

Kedves, jó kommunikatív készségekkel rendelkezik. A számolással problémája van.

Elmondása alapján otthon minden rendben, a szüleiével nem felhőtlen, de normális a kapcsolata.

Édesapja 50 százalékos rokkantnyugdíjas, nem dolgozik, ő vezeti a háztartást. Édesanyja szakmunkásként dolgozik. Együtt is szoktak programokat csinálni, főleg a strandra mennek, mert édesanyjának folyamatosan gyógyfürdőbe kell járnia a lába miatt.

A házimunkából Emőke is kiveszi a részét, de a kritikát nem tűri, inkább elmenekül. Teljesítményét általában zsebpénzzel értékeli.

Az iskolában kedvenc tárgya a kommunikáció volt, szeret beszélgetni az emberekkel.

Iskolai gyakorlatát a Mc'Donaldsban töltötte, onnan sosem késett, a határidőket mindig betartotta.

Az asztmájára és szívzörejére gyógyszert szed és folyamatosan jár kardiológushoz.

MAWI eredménye 51-es, mérsékelt mentális retardációt mutat, performációs készsége a verbálisnál jelentősen jobb.

Próbamunkán voltunk egy panzióban takarítani, illetve egy étteremben mosogatni. Az elvégzendő munka mind a két próbamunkahelyen túl nehéznek bizonyult a számára.

Rendkívül lassú és önállótlan, úgy dolgozik, mintha soha nem végzett volna még csak hasonló jellegű munkát sem.

Hasonlókat tapasztaltam a konyhalányi tevékenységében vele töltött, néhány óra alkalmával. Jóformán azt sem tudta, hogyan fogja meg a kést, hogy összeaprítsa vele a krumplit. Bár néhány óra elteltével jelentősen javult „krumpli-daraboló technikája”, még mindig roppant lassú volt.

Ugyanakkor mindenkivel udvarias, jól kijön a munkatársakkal, és ha nem tud valamit, kérdez.

Miután megismertük a fejlesztendő területeket, akkor következik a felkészítés a munkavállalásra. Ennek a lépésnek a feladata a speciális, egyénre szabott gyakorlati felkészítés a nyílt munkaerő-piaci munkavállaláshoz.

A felkészítés egyéni stratégia kialakításával kezdődik. A tervben rögzítjük, hogy melyek azok a területek, amelyekben javítani kell a kliens készségeit, s hogy mindehhez milyen segítségre és mennyi időre van szükség. Mivel a változás általában az egész családot érinti, a tervbe bevonjuk a kliens számára fontos családtagokat, személyeket.

Az anyuka betegsége miatt Csaba esetében a stratégiai megbeszélés az ő lakásukon zajlott. Fejlesztendő területnek a személyes higiénié javítását céloztuk meg, melyben Csaba mellett édesanyjának is fontos szerep jutott. Második

SZOCIÁLIS MUNKA

célként a folyamatos pozitív visszajelzés igényéről történő lemondást tűztük ki, melyben szintén fontos szerep hárult az édesanyára. Több beszélgetés, családlátogatás előzte meg a stratégiai megbeszélést, a téma kényes volta miatt.

Emőke esetében a legfontosabb fejlesztendő terület a munkatempójának felgyorsításán túl az otthoni munkákban való reális és aktív részvétel ösztönzése volt. Lassúságának oka valószínűleg az, hogy a konyhai munkában és a takarításban otthon sem veszi ki úgy a részét, hogy ebben kellő tapasztalatokra tehetett volna szert.

Hogy ebben változást érzünk el, összehívtam a családot, és arra a megegyezésre jutottunk, hogy Emőke otthon több feladatot kap, illetve szülei mérik az időt, mialatt Emőke a feladatokat végzi, ezzel ösztönözve őt arra, hogy tartson egy megadott tempót, illetve idővel gyorsuljon.

A folyamat a munkavállaláshoz szükséges iratok, és egészségi állapottal kapcsolatos információk, adatok beszerzésével, esetleges pótlásával folytatódik. Ezt követően önéletrajzot készítünk, közösen a klienssel.

Ebben a szakaszban el kell érni, hogy az ügyfél kellő önismeretre alapozott önbizalommal a megfelelő öltözködési és viselkedési szabályok betartásával induljon a nyílt munkaerőpiacra.

Csaba regisztrált munkanélküli volt, és édesanyjának hála, az összes irata egyhelyben volt megtalálható – az élete során kapott összes bérjegyzék is. Innen tudjuk, hogy 67 százalékos a munkaképesség-csökkenése, A próbamunka ebben a szakaszban a kliens számára azt a segítséget nyújtja, hogy kipróbálhatja a neki tetsző munkaterületeket. Ennek során azt is kondicionáltuk, hogy mikor szabad egy munkahelyen beszélgetni, és hogy csak a nap végén kérdezze meg, hogy jól dolgozott-e. Miután a munkaterület, ahol dolgozni szeretne, adott volt, Csaba ügyesen és szorgalmasan dolgozott a próbamunkán.

Emőke regisztrált munkanélküli az iskola befejezése óta.

Eddig még nem volt leszálékolt, és nem is szeretne lenni.

A munkapróbán azt tapasztaltam, hogy szívesen beszélget, de ez hátráltatja az egyébként is lassú munkavégzését.

Arra kellett hát koncentrálni, hogy ne a beszélgetésen, hanem a munkán, illetve annak gyorsabb elvégzésén legyen a hangsúly.

Egyébként Emőke nagyon alaposan és precízen végezte munkáját, minden próbamunka alkalmával.

A családgondozás a TF egész folyamatán át tartó tevékenység. Fontossága nem hangsúlyozható eléggé, hiszen az értelmi sérültség megjele-
nése a családban általában sajátos családmodell kialakulásához vezet. A családgondozás során rendszerszemléletben gondolkodunk, hiszen a hosszú távú elhelyezést általában meg kell, hogy előzze a családban történő másodrendű változás.

Csaba egy roma család legfiatalabb tagja. Rajta kívül két édestestvére, az édesapja révén három féltestvére van. Édesapja az ő születése után két évvel

hagyta el a családot, azóta csak nagyon ritkán találkoznak, sokszor éves kihagyásokkal.

Édesanyjával, Máriával szimbiotikus kapcsolatban vannak. Mária a már említett szobabeosztásnak köszönhetően jól átlátja a családtagok mozgását, és a lehetőségeihez képest – ami nem lebecsülendő –, manipulálja azt.

Csaba megpróbál megfelelni édesanyja elvárásának, ami röviden úgy foglalható össze: „mindig légy kész a segítségemre”.

Bár Mária – a szavak szintjén legalábbis – nagyon szeretné, ha Csaba dolgozna, ugyanakkor minden létező eszközzel (rosszullétek, betegségek, új intéznievalók) nehezíti Csaba munkavállalását. Később azzal is próbálkozott, hogy elhitesse: ez vagy az a munka nem Csabának való. Mert fizikailag nagyon megterhelő. Kezdetben engem is kvázi ellenfelének tekintett, mert én voltam, aki el akarja venni a kisfiát. Ennek annyi alapja volt is, hogy (és ebben az iroda szakemberei is megegyeztek) Csaba elsősorban nekem akart megfelelni a munkavállalással. Hosszas családi konzultációknak köszönhetően azonban ez a feszültség oldódott, és az anyát, ha nem is támogatóvá, de legalább elfogadóvá sikerült változtatnom.

Kezdetben Csaba a családi konzultációkon kívül heti rendszerességgel találkozást igényelt. Fél év után sikerült ritkítani ezeket a találkozásokat. Ma egy hónapban csak egyszer találkozunk az irodánk által szervezett, úgynevezett dolgozói csoportban.

Emőke családjában az apai és anyai szerepek felcserélődni látszottak. Hosszú évek óta az apa tölti otthon a legtöbb időt, ő vezeti a háztartást, míg az anya felmondási idejét tölti a gyárban, ahol 14 éve dolgozik és biztonsági őri tanfolyamra jár.

Emőke 16 éves fiú testvére szintén a speciális szakiskolában tanul. A családhoz tartozik még egy nagytestű keverék kutya, és egy macska. Az állatokat rajongással veszik körül.

Emőke önállótlansága mögött feltételezhetően az áll, hogy korához és képességeihez képest meglehetősen kevés elvárást támasztanak felé a szülei.

Életvitel egy általános iskolás lányéhoz hasonlít: szabadidejét tévé nézéssel, zenehallgatással, kutyasétáltatással és a családtagjaival, illetve kevés számú barátjával tölti. Este nyolcra minden esetben otthon van.

A háztartás vezetésében minimális szerepet vállal, ami a legegyszerűbb munkafolyamatokra korlátozódik (pl. krumpli-pucolás, de darabolás már nem). A tűzhelynek még a közelébe sem került. Vagy egy másik példa: a mosógépbe bepakol, de a gépet nem kezeli, és teregetni sem szokott.

Igy fordulhatott elő az a helyzet, hogy konyhai (és takarítói) próbamunkán – bár gyorsétkeztetői eladó szakot végzett – az olyan egyszerű, és képességét nem meghaladó feladatok elvégzése, melyek csupán gyakorlatot igényelnek, komoly problémát jelentettek számára, amit kudarcként élt meg.

Ahhoz tehát, hogy Emőke a nyílt munkaerőpiacon eséllyel indulhasson, komoly változtatásokra volt szükség, a szülők részéről is.

Ennek érdekében jött létre a családi találkozó, ahol ezt a problémát a szülőknek elővezettük, és amellyel kapcsolatban megállapodás született arról, hogy Emőke a háztartási munkákban reális és aktív szerepet vállal.

Munkahelyfeltárás

Az ügyfelünk számára megfelelő munkalehetőségek feltérképezése

Csaba esetében szerencsém volt. Éppen hogy végeztünk a felkészítéssel, amikor telefonáltak az egyik nyomdából – ahol előzőleg személyesen mutattam be a programunkat –, hogy udvaros-mindenest keresnek. Még aznap kimentünk. Úgy állapodtunk meg, hogy két napot maradunk, amíg megnézik, lát-nak-e fantáziát Csabában, és utána döntenek. Az első napi munka után jelezték, hogy szeretnék, ha Csaba náluk dolgozna.

Emőke negyedik munkapróbás helye alapítványunk lakóotthona volt. Itt a közös helyiségek takarítása volt a feladat. Ezzel a próbamunkával az is cél volt, hogy Emőke megtanuljon takarítani, vagyis ez is a részét képezte a felkészítésnek.

Két hétig tanultuk, mit hogyan kell csinálni, hogy melyik helyiséggel mennyi idő alatt kell végezni ahhoz, hogy 4 óra alatt a munka végére érjünk. Eközben a lakóotthon vezetőjének lehetősége nyílt egy 4 órás takarítói munkaerő megfizetésére. Mivel ezalatt az idő alatt Emőkét megismerték és megszerették a lakók és a dolgozók, az tűnt a legegyszerűbbnek, hogy őt alkalmazzák. Belevágtunk tehát a betanításba.

Betanítás a munkahelyen

Cél, hogy ügyfelünk a munkaköréhez tartozó feladatokat a kívánt minőségben és tempóban tudja ellátni, és hogy munkatársai elfogadják. Ennek fázisai:

- a munkafolyamat betanítása
- a beilleszkedés elősegítése
- az önálló közlekedés begyakoroltatása.

Csabával két hétig folyt a betanítás. Nagyon könnyű dolgom volt, mivel Csaba nagy munkatapasztalattal rendelkezett, így maga a takarítás nem okozott gondot. Az ő feladata volt a nyomdai gépek mellett keletkezett hulladék összegyűjtése, zsákolása és lemérése is. Itt segítségére kellett sietnem, mert ezt a munkaműveletet nehezen tudta megoldani. Sokat segített, hogy sorrendben és részletesen leírtam a különféle munkafázisokat, s ez után már sikeresen oldotta meg önállóan a feladatot.

Csaba beilleszkedését segítette, hogy közvetlen, barátkozó ember, ráadásul segítségemre volt egy régi kliensem, aki szintén takarítóként dolgozott a nyomdában.

A gyárban dolgozik egy középvezető, aki Csabához hasonlóan roma származású. Ő volt az egyetlen, aki az első időkben nem szívelte a kliensemét. Mint később elmondta, attól félt, hogy Csaba rossz munkaerő lesz, és a többiek az ő személye alapján ítélik majd meg a romákat. Az első néhány héten naponta beszélgettünk – amikor már nem voltam ott, akkor telefonon –, hogy minden rendben van-e. Félelme napról napra csökkent, ma már kifejezetten szereti Csabát.

A nyomda tulajdonosa szerint Csaba az egyik legkedveltebb ember ma a munkahelyen.

Emőke betanítását megkönnyítette az azt megelőző kéthetes munkapróba. Nehézségek azonban így is adódtak. A lakóotthon takarítása sok részfeladatból áll, melyeket meghatározott sorrendben kell elvégezni. Még a betanítás második felében is előfordult, hogy elfelejtett valamit megcsinálni. Erre mindig felhívtam a figyelmét, így ezeket meg is csinálta utólag, és mivel egyre kevesebb hibát találtam, s ezek az apróbb feladatokat érintették, nem is tartottam komoly problémának.

Utókövetés

Célja a hosszútávon is sikeres alkalmazás támogatása.

Ennek részei:

- követés a munkavállaló részére, egyénileg és csoportosan
- a munkavállaló családja részére utókövetés
- a munkaadó részére utókövetés

Csaba kezdetben – mint azt a családgondozás fázisában írtam – heti szinten igényelte a találkozást. Ennek fő oka az volt, hogy Csaba „nekem dolgozott”. Ahogy javult a kapcsolat az édesanyjával, olyan mértékben sikerült leválasztanom Csabát, így mára oda jutottunk, hogy az iroda által szervezett dolgozók klubján kívül csak rendkívüli esetekben – ez eddig két alkalommal fordult elő – igényel személyes találkozást.

A munkahelyen szintén havi egy alkalommal látogatom meg, amire megítélem szerint azért van szükség, hogy megmaradjon az iroda és a nyomda jó kapcsolata.

Miután Emőkét „magára hagytam” a munkahelyén, szembesültem néhány problémával. A munkáltató ügyfelem felületességére panaszkodott. Ez első hallásra hihetetlennek tűnt, hiszen az összes eddigi tapasztalatom szerint épp a precíz munkavégzés volt az oka lassúságának, aminek leküzdéséhez annyi gyakorlásra volt szükség. Többszöri meglátogatása alkalmával azonban észre kellett vennem, hogy a panasz jogos. Emőke nagyszerűen és precízen végzi munkáját, egészen addig, míg ezt valaki végigcsinálja vele, vagy végignézi, hogyan csinálja ő. De kontroll nélküli helyzetben ez az attitűd eltűnik. Felületes, nemtörődöm lesz, és újra felülkerekedik benne az önállótlanlansága.

Pécsett 2005 áprilisáig 67 klienssel kerültünk kapcsolatba, ebből 14 értelmileg akadályozott fiatal sikerült elhelyeznünk a nyílt munkaerőpiacon. Az eddig elhelyezettek közül két esetben tartott a munkaviszony 2 hónapnál rövidebb ideig, tízen most is dolgoznak.

Irodalom

Dávid Andrea – Móricz Rita (2000): *Támogatott foglalkoztatás, Kézikönyv, Salva Vita Alapítvány.*

TAKÁCS ISTVÁN GÁBOR

Tudományos drogmítoszok

Interjú Peter Cohennel

Peter D. A. Cohen, PhD, az első Amszterdami Droghutató Program vezetője, az Amszterdami Egyetemen a droghasználat, drogpolitika és drogepidemiológia kutatója. 1996 óta a CEDRO, a Droghutató Központ igazgatója. A Társaság a Szabadságjogokért munkatársának abban az élményben volt része, hogy kutatási eredményeiről, a függőség és az integrált droghasználat jelentéséről, valamint a droghutató és politika kapcsolatáról beszélgethetett vele.

– *Mi az Ön kutatási területe?*

– Munkám során a droghasználóknak arról a 95 százalékról próbálok meg tudást és információt szerezni, akik furcsa módon soha nem képezik megfigyelés tárgyát. A drogokra csak a deviancia nézőpontjából tekintünk, felnagyítjuk ezt a képet és nem vesszük észre a többi droghasználót, de még szavaink sincsenek rájuk. Szerintem a drogpolitika számára az igazán jelentős terület nem a klinikai, vagy úgynevezett „problémás droghasználóké”. Rájuk, drogpolitikáink legszélsőségesebb áldozataira már irányul bizonyos figyelem. Igaz, nem tesznek értük túl sokat, sőt, a szervezetek, amelyeket a segítségükre létrehoztak, a valóságban csak megnövelik kirekesztettségüket. Itt, Amszterdamban például sok szervezet jött létre abból a célból, hogy „foglalkozzanak” a leginkább marginalizálódott droghasználókkal, és *csak* ezek a szervezetek törődnek velük. Ha Önt arra kéri, hogy menjen el ehhez a szervezethez, az annyit jelent, hogy szociálisan Ön már nem létezik, nincs státusa. Pária. Az intenzív droghasználók fele anélkül változtatja meg viszonylag gyorsan droghasználati szokásait, hogy nem is használja ezeket a szervezeteket. Amikor a „kezelés iparosai” nyilatkoznak a holland TV-ben, elmondják, hogy milyen rettenetes ezekben a droghasználóknak az élete, implicite vagy explicite azt állítva, hogy ez a droghasználatuk miatt van így, ezzel fenn tartják a drogokról kialakult, rettenetes képet, ahelyett, hogy lerombolnák. A kutatást pedig gyakran ezek az emberek tervezik meg.

– *Ennek politikai okai vannak?*

– Nem. Az okait politikai és kulturális tényezőkben együtt kell keresnünk. Kultúránk csak a „problémás droghasználók” kis csoportjáról fogad el, és teremt új tudást és mitológiát.

A finanszírozási irodáink tele vannak „kezelésiparosokkal”, akik nem is tudnak arról, hogy másféle droghasználók is léteznek, mint amelyeket ők általában látnak. A tudás tehát nem a droghasználat egyéb min-

tázatairól születik meg, ezzel pedig tovább erősödik a „kezelő” szervezetek kulturális és politikai pozíciója.

– Akkor viszont mi a megoldás azok számára, akiknek valóban problémáik vannak?

– Sokféle szervezetünk van erre a célra. Persze ez országtól is függ, de ha tegyük fel, Önnek házassági, vagy egyéb életproblémája van, nálunk elmehet egy szociális munkát végző intézményhez, és segítenek Önnek. Nem kérdezik, hogy „többet keres havi ötszáz eurónál?” „Nem? Akkor nem segíthetünk!” Vagy „alkoholt iszik?” „Akkor nem segíünk!” „Ön homoszexuális? Nem segíthetünk!” Ha ez megtörténne, az emberek felkiáltának „de hiszen ez diszkrimináció!” De ha ezt kérdezik: „Ön drogfüggő?” – bármit is jelentsen ez, azt fogják válaszolni, hogy „akkor nem segíthetünk!” „Menjen el a saját páriaszervezetéhez!”. Én mindig is azt kértem, hogy ezeket a szolgáltatásokat integrálják az általános intézményekbe. Ám sokkal könnyebb ezt mondani, mint megtenni, mert nagyon mélyen gyökerezik a kultúránkban az, hogy elkülönítsük őket, a kezelés apartheid-rendszerébe.

– Mit jelentett Önnél a kontrollált droghasználat kifejezés?

– Korábban használtam a „kontrollált droghasználat” kifejezést, de nem teszem többé, most már *integrált* droghasználatról beszélek. Az emberek igen sokféleképpen élnek. Van, aki tanul, mások dolgoznak, egyesek ambiciózusak, mások egyáltalán nem. Attól függően, hogy Ön milyen személyiség, milyen kulturális és szociális közegben él, a droghasználat lehet funkcionális vagy nem funkcionális. Ha csak egy napot akar dolgozni a héten, a többi napokon elmehet a diszkóba, késő éjszakáig fennmaradhat, és sokáig alhat, vagyis a mód, ahogy az alkoholt vagy más drogokat használja, teljesen más lehet, mint ha rendkívül ambiciózus, minden nap korán reggeltől éjszakáig dolgozik, és nem nagyon iszik, nem megy el vacsorázni vagy moziba. A droghasználat funkcionalitása jelentős mértékben az emberek életmódján múlik, és ameddig a droghasználat integrált, egy életformába ágyazva tölt be egy adott funkciót, addig rendben van. Ha az utcán él és koldul, a droghasználatának funkciója teljesen eltér majd attól, mintha a doktori disszertációjára készülne. Bármilyen droghasználatról is van szó, figyelembe kell venni az életformát, amelyben funkcionál. Az emberek nincsenek folyton ugyanabban a szociális körben és környezetben, ami azt is jelenti, hogy a droghasználatuk funkciója akár a hét során is változhat. Ezt látni Svédországban, ahol az emberek keményen dolgoznak egész héten, de amikor eljön a péntek hat óra, szájukhoz emelik a poharat, és egész hétvégén részegek. A svédeknek van egy kifejezésük arra, amikor egy pohár bort isznak a vacsorához. „Európai ivásnak” nevezik, nem mulatságos? És a kutatások arról számolnak be, hogy egyre több „európai ivást” tapasztalnak Svédországban, ami azt jelenti, hogy nem áznak el teljesen, ha elkezdnek inni. Amíg a droghasználati mintázatoknak van egy funkciójuk, szerepük az életformán belül, addig én ezt integrált droghasználatnak nevezem. A „kontrollált droghasználat” sokkal inkább ideológiai jellegű, a kálvinista önkontroll ideológiájából ered, csakúgy, mint a kontroll elvesztésének koncepciója. Ez nem egy tudományos fogalom.

INTERJÚ, RIPORT

– Mégis nagy szerepet játszik a tudományban, vagy abban, amit tudomány-nak látunk, nem igaz?

– Igen. Amit tudománynak látunk, az többnyire moralizálás. Egy magasabb szintű morális párbeszéd, de nem tudomány. A „függőséggel”, vagy a kontrollvesztésnek nevezett nonszenszrel kapcsolatban a kedvenc példám a londoni közlekedésé. Az emberek, akik Londonba utaznak, általában nincsenek hozzászokva a bal oldali közlekedéshez, ezért amikor odaérnek az úthoz, balra néznek, hiszen ezt szokták meg Budapesten vagy Párizsban. Ám itt elgázolja őket az autó, mert jobbra kellett volna nézniük. Odaérnek a járda széléhez, át akarnak kelni, és ez előhív egy sor ritualizált és habituálódott viselkedésformát. Ők pedig ragaszkodnak ezekhez, még abban az esetben is, amikor igen kellemetlenné válhatnak a számukra. Ám ezt soha nem neveznénk függőségnek. Én a droghasználati mintákat, még az intenzív mintákat is tanult, ritualizált viselkedésformáknak tekintem, egy egyedi funkcióval az életformán belül. Az emberek dohányozni is megtanulnak. Amikor elkezdtem foglalkozni a dohányzással és a nikotinnal, megértettem, hogy a nikotin-mitológiánk egy kicsit hasonlít a heroin-mitológiánkhoz. A dohányzásra nem úgy tekintünk, mint egy tanult viselkedésre, ami az identitásunk részévé válik. Nem, egy kémiai anyagra adott reakciónak gondoljuk, mondván, az emberek nem azért dohányoznak, mert megtanították magukat rá, hogy bizonyos helyzetekben így tegyenek, hanem azért dohányoznak, mert nikotint használnak, és függővé válnak ettől a vegyülettől.

– Ezen az alapon veszélyesebbnek tartunk bizonyos illegális anyagokat, mondván, hogy farmakológiai hatásaik sokkal erősebbek, ezért könnyebben okoznak függőséget.

– Ez nonszensz. Ha elég nikotint adsz az embereknek, akkor is dohányoznak. Az orvosi beállítottságú kollegáink, akik többségben vannak ezen a területen, azt mondják erre, „adunk nekik nikotint és mégis dohányoznak? Valami pszichés zavaruk lehet, biztos depressziósok, kezeljük hát őket!”. Ezen a területen tudományos párbeszéd helyett hatalmi párbeszéd folyik. Arról, hogy melyik csoport, melyik kritérium és definíciórendszer határozza meg a tudományt.

– Beszéljünk hát a tudomány és politika kapcsolatáról. Mit gondol például a NIDA¹-ről?

– Ahogy létezik a tudás létrehozása, úgy létezik a tudás létrehozásának politikája is. A NIDA-t az *Addikció Tudomány Szent Irodájának* szoktam nevezni. Gondoskodnak róla, hogy ne szülessen olyan tudás, amely ellentétes lenne az amerikai drogpolitikai érdekekkel. Kimondottan ügyesek ebben. A kutatási tervek értékelését a tudományos semlegesség légköre lengi be, aztán a csúcson döntenek arról, melyiket is támogassák. Úgy tűnik, mintha a döntés tudományos igényű lenne, és néha így is van. De például ahhoz, hogy támogatást szerezzünk tőlük az egyik kutatásunk amerikai részéhez, Reinermannal és német kollégáimmal *nidául* kellett beszélünk. Úgy kellett megfogalmaznunk a kérdést, ahogyan ők

¹ National Institute of Drug Abuse. Az USA Nemzeti Drogabúzus Intézete, amely saját leírása szerint a „drogabúzus és függőség egészségügyi vonatkozásaival” foglalkozó kutatások 85 százalékát finanszírozza világszerte.

az *eredményt elvárták*, vagyis úgy, hogy összehasonlítva az amerikai és holland droghasználókat, mivel Hollandia megengedőbb és könnyebb a drogokhoz hozzáférni, a holland droghasználóknak sokkal több problémájuk van.

– *És ez lesz az eredmény?*

– Nem. És akkor az eredmények a süllyesztőbe kerülnek. A NIDA sosem hivatkozna olyan eredményekre, amelyek ellentétesek azzal, amit szerintük az eredményeknek *mutatniuk kell*. Ezt nevezem én Galilei-komplexusnak. Galilei nézhetett a Napra és a Holdra, csinálhatott, amit akart, a katolikus egyház soha nem ismerte volna el, hogy az adatai helytállóak. Négy száz év telt el, mire az egyház beismerte, hogy Galileinek igaza volt. Így működnek az egyházak. Adatállóak. Dogmaalapúak. Ha a tudományos szervezet egy dogmaalapú rendszer része, nem tudományt hoz létre, hanem dogmaalapú felnagyításokat.

– *Magyarországon éppen nemrég tartott két neves neurológus előadást a televízióban a drogokról és használatukról, tisztán biológiai redukcionista elméleteket bemutatva.*

– A neurológusoknak fogalmuk sincs a droghasználatról. De még az agyról sincs semmi fogalmuk. Az agyat különösen nehéz kutatni, az új felfedezéseket pedig mindössze a droghasználat egy korábbi értelmezéséhez illesztik hozzá. Nem segítenek megérteni a droghasználatot, egyszerűen új nyelvet teremtenek a régi tudásunkhoz. Jár nekem a NIDA Notes. Lássuk csak: *„Az agy glutamát-koncentrációja befolyásolja a kokainkeresést”*. Fogalmuk sincs az emberi droghasználatról. Itt pedig Volkov írja, az új igazgató: *„A serdülők droghasználatának oki vizsgálata”* – mintha megtalálnánk ezt az agyban. Ezeknek az embereknek nem létezik a világ, csak egy agy van. És vegyületek.

– *Ezt az ideológiát nagyon jól fel lehet használni a prohibíció indokaként. Mondván, hogy a „gonosz” maga a vegyület.*

– Igen, de ezt mindig is mondták. Annyi a különbség, hogy most már rendelkezésre állnak új, kvázi tudományos konstrukciók, a tiltás kvázi tudományos racionalizációjához. A szavak újak, a tartalom a régi. A drogokról és a függőségről kialakított felfogásuk viszont nagyon primitív. Egy csomó pénzt költenek arra, hogy ne járulhassunk hozzá információval ahhoz, hogy miről szól valójában a droghasználat. Álláspontuk szerint, ha az emberek túlesznek vagy túljátszanak vagy túlszexelnek, ez mind valamiképpen vegyületekkel kapcsolatos. Semmi köze a szenvedéshez vagy a szegénységhez. Azt sem tudják, mit jelent. Nekik az emberek agysejtek, nem szociális lények.

– *De létezik másmilyen tudományos ismeret is, ami megérthető, és aminek helye lenne a televízióban.*

– Igen, rendszeresen beszélek a televízióban, és reagálnak is rá az emberek, de az intézményeink nem változnak meg. Az olyan embereket, mint én, nem támogatják, mert olyan nyelvet beszélünk, és olyan kérdéseket teszünk fel, amelyek nem kezeléssipar-barátok, és nem ENSZ egyezmény-barátok. Ha benyújtok egy pályázatot egy kutatásra, és megkérem az Igazságügy Minisztériumot, hogy mutassa meg nekem az ecstasygyártásról szóló jelentésének forrását, azt a választ kapom, hogy nem lehet, mert az adatok titkosak. Azután kérném azt az ausztrál rendőrségi

jelentést, amiből idéznek, de nem lehet kiadni, mert szigorúan titkos dokumentum! Megkértem a holland kormányt, hogy kérdezze meg az amerikai kormánytól, mégis minek alapján állítják a DEA² web-oldalán, hogy Hollandia a világ legnagyobb ecstasy-gyártója. Megkértem, hogy kérdezzék meg, ki a második legnagyobb, és hogy honnan tudja ezt a DEA. Kérdezzék meg továbbá a DEA-t, hogy mégis mennyi ecstasyt gyártanak nálunk, és honnan tudják, hogy az amerikai ecstasy 80 százaléka innen származik. „Ilyen kérdést nem kérdezhettek meg, ez nem lenne udvarias”, érkezik a válasz. Persze hogy nem is tudják, ez csak ideológia. A holland televízióban a politikusok elmondják, hogy innen származik az ecstasy gyártás 80 százaléka, mire az emberek: „Úr Isten, hiszen ez rettenetes!” De honnan tudják? Honnan tudhatják? És senki nem kérdezi meg ezt, egyetlen újságíró sem. – Honnan származik a maradék 20 százalék? –, kérdezhetnék még, és mennyit gyártanak az USA-ban, és mennyit Thaiföldön? Ilyen egyszerű kérdéseket még csak fel sem tehet, mert ezek nem férnek össze az amerikai és európai drogpolitikai érdekekkel. Tehát a megfelelő kérdés nagyon fenyegető tud lenni, és ezért olyan fontos feltenni az ilyen kérdéseket. De ne gondolja, hogy támogatást nyer majd vele az Ön által érdekesnek és hasznosnak gondolt kutatások kivitelezéséhez.

– *Miért fontos a társadalomnak, hogy bizonyos drogokat és a használóikat „gonoszoknak” kiáltson ki?*

– Nemcsak a drogokkal van így. Voltak idők, amikor bizonyos emberi kapcsolatokat gonoszabbnak tartottak, mint másokat, például a homoszexuális kapcsolatok gonoszak voltak, a heteroszexuális kapcsolatok pedig jók. Bizonyos szexuális viselkedések rosszak voltak, mások rendben lévőek. Az ilyen különbségtétel szinte bármivel kapcsolatban megtehető. Vallások esetében gyakori, de a világi mozgalmaknál sem ritka jelenség. Bizonyos ételek jók, mások rosszak, bizonyos energiák jók, mások rosszak, mint mondjuk a nukleáris energia esetében, amit szintén egy egész mitológia vesz körül. Tehát nemcsak a drogok esetében látni ilyen, teljesen irracionális különbségtételeket. Az emberek pedig megteremtik ezeket a különbségtételeket, hogy a jó és a rossz fogalma köré szervezhessék az életüket. Ezen csak néhány tudós tud fölülemelkedni, a legtöbben ragaszkodnak valamelyik oldalhoz. Egyes tudósok azt mondják, hogy a droghasználat jó, mások azt, hogy rossz. És csak néhányan képesek megjegyezni, hogy „nézd már, ezek a tudósok jó és rossz drogokról vitatkoznak, hát nem mulatságos? Vagy jó és rossz szexről, nem vicces?” Aztán az ilyen ideológiák alapján az embereket feloszthatod jókra és rosszakra, ami néha nagyon messzire vezet. Egyszer csak felhatalmazást nyersz, hogy meggyilkold a rossz embereket. A végén olyan politikai rendszerben találsz magad, ami nagyon veszélyes. Ezért olyan fontos az emberi jogok védelme a mi területünkön. Az emberi jogi nézőpont alapján ez a különbségtétel jó és rossz között addig fogadható el, ameddig nem sérti az emberi jogaidat, de legtöbbször bizony sérti. Amint rossznak kategorizálnak, megszűnnek az emberi jogaid.

² Drug Enforcement Administration, Szövetségi Kábítószerellenes Ügynökség

– Beszélne nekiünk a kutatási eredményeiről? Például a San Franciscóban és Amszterdamban elvégzett vizsgálatról.

– A San Franciscó-i és amszterdami kannabisz használati mintákat hasonlítottunk össze, és nem találtunk nagy különbséget. A következtetésünk az, hogy a kannabisz-használat funkcionalitása majdnem ugyanaz a két országban. És az ezt körülvevő drogpolitika irreleváns.

– Irreleváns, az epidemiológiát³ tekintve.

– Igen.

– Irreleváns a droghasználattal kapcsolatos problémákat tekintve is?

– Nem. Ha állandóan letartóztatnak a droghasználatodért, ez tönkreteti az életed. A drogpolitika lehet a különbség egy szétrombolt élet és egy teljesen normális élet között. Ha Angliában élnél 1927 és 65 között, fenntartanának heroinon és kokainon, ameddig akarod, és teljesen normális életet élhetnél, integrált életstílusod lehetne. Onnantól kezdve, hogy marginalizálódasz, a marginalizálódás szintje teremti a problémákat, ám ez a legtöbb droghasználót nem érinti, még az USA-ban sem, ahol pedig rengeteg marihuána-használót tartóztatnak le. A legtöbb marihuána-használót viszont soha nem tartóztatják le, és az emberek igen könnyen szívnak, még Amerikában is. Soha nem tapasztaltam, hogy az embereknek nehézséget jelentene kannabiszt szívni, vagy szippantani egy csík kokaint. Bár a tiltás nagyon veszélyes, nem veszélyes annyira, hogy megszüntesse a használatot. Csak akkor lennél igazán bajban, ha titkosrendőrséget hoznának létre a droghasználat ellen. És ilyen messzire az amerikaiak nem mentek.

– Mit nevez Ön „ártalom-elutasításnak”?

– Kolumbiában beszéltem az „ártalom-elutasításáról” és „ártalom-elfogadásról”, mert amit ott művel az amerikai és a kolumbiai elit, az minden képzeletet felülmúl. Földek hektárjainak millióit és millióit teszik tönkre, amiben a gazdag kolumbiaiak örömmel részt vesznek, mert fatermelésre akarják használni a területeket, és akik korábban ott éltek, azok útban vannak. Az amerikaiak elüldözik őket, és ennek mérhetetlen hatása van az emberekre és a városokra nézve. Láttam kisvárosokat, ahol elüldözött emberek százazrei éltek rettenetes körülmények között, a város peremén. Mindent tönkretesznek a földeken, és az emberek vagy egyre beljebb húzódnak a dzsungelbe a túlélésért, vagy betelepülnek a városba. Ez egy olyan típusú ártalom, amit elvből el kell utasítani. Nem akarunk olyan politikát, amely a vietnámi szlogent harsogja: „el kell pusztítanunk ezt a falut, hogy megmenthessük”. Ugyanígy az ártalom elfogadása. Elfogadjuk az ártalmat, amit a közlekedés, az ipar vagy az alkohol okoz. Azt mondjuk, igen, ez életünk része, együtt kell élnünk vele. Az ártalom-visszautasítás és az ártalom-elfogadás igazából játék a szavakkal. Természetesen nem vagyok az ártalom-csökkentés ellen, de úgy látom, hogy nagyon gyakran egyfajta kibúvó az alól, hogy többet is tegyünk. Egy picit túl soványka nekem. A drogpolitika által elkövetett ártalmak esetében nem létezhet ártalom-csökkentés, csak ártalom-elutasítás.

INTERJÚ, RIPORT

– Utolsó kérdésem az lenne hogy hallott-e a Polgári Engedelmességi Mozgalomról, ami épp most zajlik Magyarországon.⁴

– Igen, azt gondolom, segíthet és hasznos lehet egy adott politikai kontextusban. Az embereknek használniuk kell az eszközt, hogy újításokkal lépjenek elő, mert ez más szintre helyezheti az erről az úgynevezett problémáról szóló diskurzust és előrelépést jelenthet. Úgy gondolom, jó dolog, amit tesznek.

⁴ Az interjú 2005 májusában készült

KELEMEN GÁBOR

Reflexív gondolkodás a szociális munkában

Christine Oliver: *Reflexive Inquiry – A Framework for Consultancy Practice*
Karnac, London, 2005. 129 oldal.

A reflexió és reflektivitás fogalma az 1980-as évektől terjedt el a társadalomtudományban és a menedzserképzésben. Donald Schön *Reflektív szakember* című, 1983-ban megjelent könyve abból indul ki, hogy a sokféle professziót létrehozó, modern társadalomban, melyben a családhoz képest megnőtt a hivatás identitást nyújtó jelentősége, a technikai racionalitás nem elég a hatékony működéshez. A nem csupán foglalkozást, hanem hivatást gyakorló szakembereknek az egyedi és kiszámíthatatlan helyzetekkel való megbirkózáshoz spontaneitásra van szüksége. A reflektív szakember arra is képes, hogy nézőpontot váltó, intuitív megoldásait kritikus vizsgálat révén tegye tanulási tapasztalattá. Schön Mannheim Károly *Ideológia és utópia* (1929) című tanulmányát tekinti a reflektív gondolkodás egyik inspiráló művének. Mannheim szerint sem az újonnan felbukkanó problémák lerázása az utópipisztikus illúziók jegyében, sem a behúzódas a múlt biztonságos ideológiákkal védett sáncai mögé nem vezet a válságos szituációk leküzdéséhez. Ehelyett új, a gondolkodás társas hatásoktól való függésére *reflektáló* látásmódra kell szertennünk és fokozatosan bővíteni, mélyíteni az új látásmódot.

Soros György *A pénz alkímiája – a piac gondolataiban olvasva* című, 1987-ben megjelent könyvében fogalmazta meg először saját *reflexív gazdaságtan* elméletét. A reflexivitás-elmélet szerint a valóság és a gondolkodás között kétoldali összeköttetés létezik; a piac résztvevőinek (tökéletlen) nézetei befolyásolják az események menetét, az események pedig befolyásolják a résztvevők nézeteit. Soros hasonló, reflexív viszonyt tételez fel a szerep és a valódi személyiség közt. Az egyéb vonatkozásban popperianusnak tekinthető Soros Popperrel ellentétben nem osztja a tudományos módszer egységességének elvét. Véleménye szerint a társadalomtudomány által vizsgált események főszereplői gondolkodó egyének, ami olyan módszertani problémákat vet fel, melyeknek nincs megfelelője a természettudományban.

Malcolm Ashmore *Reflexív tézis – szociológiamíves tudományos tudás* című, 1989-ben publikált kötete az egzisztenciális feltételektől függetlenített, ugyanakkor a másik ember szempontját az én-te kapcsolat tükrében meglátó, reflexív gondolkodásmód meghonosítását tekinti a társadalomtudomány aktuális feladatának. Az ismertséget biztosító rutin lerombolása ugyan aláássa a bizonyosságot, s ezáltal félelmet kelt, de tudományos *destrukció* nélkül (amennyiben a Joseph Shumpeter-i értelemben vett produktív destrukcióról, vagy a heideggeri hermeneutikai destrukcióról van szó) nincs társadalomtudományi fejlődés.

Pierre Bourdieu Ashmore-ral egyidőben kezdte el kidolgozni a *reflexív szociológia* gondolatkörét. A reflexív gondolkodás alkalmat ad a társadalmi valóság észlelésében a struktúrát a cselekvővel, a kollektívet az egyénnel szembeállító módszertani monizmus meghaladására. A tudományos kutatók elméleteiben legalább háromféle elfogultság érhető tetten: a származásukból (osztály, etnikum, nem) adódó, a hivatásukkal és szakmai pozíciójukkal összefüggő, s a világnézetükkel kapcsolatos részrehajlás. A gyakorlati tudás és az általános elmélet közti szakadékot áthidaló reflexió Bourdieu számára mindenekelőtt nyitottságot, intellektuális bátorságot, időt és fáradságot követelő – nem „gyorsolvasó” – kritikai gondolkodás.

Az etnográfus Barbara Myerhoff *Megemlékezett életek* című, 1992-ben közreadott könyvében különbséget tesz reflexivitás és reflektivitás között. (A két fogalmat egyébként a szakirodalomban szinonimaként használják, az amerikaiak inkább a reflektív, az angolok pedig a reflexív szóhasználatot alkalmazzák szívesebben.) Myerhoff úgy véli, hogy létezik nem végigvitt, csupán nárcisztikus elkülönüléshez és elidegenedéshez vezető értelmezés, illetve jelentéskeresés. Ezt nevezi reflektivitásnak, hozzátéve, hogy a mai társadalom kevés intézményes alkalmat (pl. társadalmi rendet megújító beavatási rítust) teremt az emberek számára arra, hogy végigvigyék a reflexió folyamatát.

Szakolczai Árpád szerint a modern világ mintegy beleragadt a nem végigvitt átalakulás folyamatába, ami a „permanens liminalitás” állapotát eredményezte. A szociológia feladata, hogy radikálisan megváltoztassa azt a módot, ahogyan az emberek önmagukat és a körülöttük lévő világot szemlélik. *Reflexív történeti szociológia* (2000) című, angol nyelven megjelent könyvében, Zygmunt Baumannal egyetértve, a szociológia reflexív fordulatáról beszél, Max Weber, Michel Foucault, Norbert Elias és Lewis Mumford egy-egy művével fémjelvezve ezt a fordulatot.

Carolyn Taylor és Susan White *Gyakorlati reflexivitás az egészségügyben és a szociális jóléti szférában* (2001) című művükben amellet érvelnek, hogy a leírást és a reduktív magyarázatot meghaladó reflexív értelmezés elsősorban a kvalitatív kutatások (pl. etnometodológia, konverzáció-elemzés, akciókutatás) közvetítése révén hozhat megújulást a professzionális gyakorlat számára. Rámutatnak arra, hogy a reflexív módszer egyre nagyobb jelentőséget kap a politikai, üzleti és katonai érdekcsoportok részére elemzést, ajánlást adó multidiszciplináris szellemi műhelyek, a *think tank*-ek tevékenységében. Linda Finley és Brenda Gough *Reflexivitás – Gyakorlati útmutató az egészség- és társadalomtudomány kutatói számára* című, 2003-ban kiadott könyvükben a reflexivitás öt formáját nevezték meg. Ezek a következők: önvizsgálat, személyközi reflexió, kölcsönös együttműködés, társadalomkritika, ironikus távolságtartás.

A filozófus Barry Sandywell *Preszokratikus reflexivitás* (1996) című könyvében azt igazolja, hogy a reflexív gondolkodás nemcsak az abszolút bizonyosság terhétől megszabaduló, szekularizált nyugati gondolkodásmód ismérve, de gyökerei már a mester nézeteinek megkérdőjelezését megengedő preszokratikus hagyományban is megtalálhatók. A reflexió fogalma a felvilágosodás több filozófusának gondolkodásában volt kulcsfontosságú. John Locke a *reflexiót* a belső világ tapasztalataként állította

szembe a külvilágot megtapasztaló érzékeléssel. Immanuel Kant az egyes és általános egységét képező különösből kiinduló, az általános meglelésére irányuló esztétikai képességet nevezte *reflektáló ítélőerő*nek. Hegel szerint a *reflexió meghatározás* a másra vonatkozó, önmagát meghaladó, a lényeg és a jelenség elválaszthatatlan összetartozását megragadó, a mennyiség és minőség egységét észlelő képesség.

Christine Oliver könyvének egyik fő kérdése az, hogy mit nyerhet a szociális munka és a szociálpolitika a reflexív elemzésből és gyakorlatból. A szerző a reflexiót a szociális szakember olyan stratégiai képességének tekinti, mely koherenciát teremt a jövőre irányuló, érzelmekkel telített *képzelőerő*, az értelmet adó *tervezés* és az aktív *cselekvés* közt. A szemléleti koherencia különösen fontos a szakmai „kalapjait” a feladattól függően, időről időre váltogató – konzultáns, szervező, szószóló, nevelő, mediátor szerepben egyaránt megjelenő – szociális munkások esetében. A felfoghatóság, a kezelhetőség és a jelentőség érzését magában foglaló koherencia nélkül az identitás túlterheltté válik, ami kedvezőtlen a fejlődés, a kíváncsiság, az esélyek észrevétele és kiaknázása szempontjából. A *Kensington Consultation Centre* munkatársaként elsősorban szervezetfejlesztéssel foglalkozó, szociálpolitikus végzettségű szerzőnk szerint a reflexív kérdezés és beszélgetés a kommunikáció összehangolásának dialogikus eszköze.

Oliver négy részre osztja a könyvét. Az első részben először saját reflexív gyakorlatának alapelveit veszi sorra. A *rendszer szemléleti* perspektíva az ismétlődő minták és körfolyamatok felismerését, s azok nagyobb rendszerekbe való beillesztettségének meglátását segíti. A kliensek és szakemberek közti viszonyt, a munkatársak egymás közötti interakcióit befolyásolja az intézményi kultúra, annak története, vezetési stílusa, kapcsolatrendszere. A *konstrukcionista* elv szerint a „valóság”-ot a minket körülvevő világ jelenségeinek kölcsönös és áthagyományozódó értelmezési folyamatában hozzuk létre. A kliens és szakember kommunikációja egy új, a korábbinál kevésbé korlátozó, esélyt és távlatot mutató valóság közös teremtésére, *ko-kreációjára* kínál alkalmat. A szerző által gyakorolt *kritikai attitűd* sem a társadalmi igazságtalanság és kizsákmányolás magyarázatát saját személyükön kívüli mechanizmusokban leleplező kritikai hagyománnyal, sem a cáfolhatóságot a tudomány megkülönböztető ismérvének tekintő kritikai racionalizmussal nem azonos. Olivernél a kritikus hozzáállás mindenekelőtt önnön elfogultságaink, előítéleteink felismerését, s a saját cselekedeteinkért való felelősségvállalást jelenti. A szociális munkás nem beletörődő, lázadásra szító kritikai hozzáállása hatékonyabb akkor, ha azt is számba veszi, hogy saját maga mennyiben járul hozzá az igazságtalanság és egyenlőtlenség újratermelődéséhez. A *méltató viszonyulás* koncepcióját David Cooperrider fogalmazta meg, az 1990-es évek végén. Cooperrider szerint a szociális munka tradicionális problémamegoldó megközelítése vádló, hibáztató, ítélkező, hiányosságokra koncentrálnak hozzáállást foglal magában, ami nem tanulásra, hanem védekezésre készíti az érintetteket. A „problémabeszéd” helyett Cooperrider az erőforrásokra, érdemekre összpontosító, méltató, megbecsülést kifejező viszonyulás követését javasolja. Oliver nem ért egyet a méltató viszonyulás egyoldalú alkalmazásával, amennyiben azt a prob-

lénamegoldó hozzáállás kiegészítőjének, és nem a helyettesítőjének tekint. (Ez a felfogás, habár a szerző nem említi, közel áll Paulo Freire „problematizálás” fogalmához. Az együttes problematizálás során a szakember nem szakértői kívülállásra, hanem a kliens hatalommal való felruházására törekszik.) A *komplexitás* elve az emberi élet kiszámíthatatlan bonyolultságára, a jelen pontos megismerhetőségének lehetetlenségére utal. A jelen most keletkezik, amit a jelenből megismerünk, azt egyúttal meg is változtatjuk. A jellel és jövővel kapcsolatos bizonyosság-hiány nem küszöbölhető ki, az viszont tőlünk függ, hogy a kaotikusság határán, egyfajta korlátozott instabilitásban élünk-e, vagy pedig teljesen elmerülünk a káoszban. A váratlan szituációkra felkészítő reflexivitás gyakorlásához egyfajta mentális komfort, higgadság, nyugalom és biztonság szükséges, amelyre napjainkban – nagyrészt a termelékenység növekedésével kapcsolatos élettémpó felgyorsulása miatt – kevés lehetőséget találnak az emberek.

A szerző szerint az érzések, értelmezések és cselekvések közti körkörös kapcsolatokban gyakorta keletkezik zavar, elakadás vagy polarizálódás. A reflexió feladata a diszfunkcionális kapcsolat – Oliver elnevezésével: *idegenszerű hurok* – megszüntetése, a zavar elhárítása. A másik ember szempontjait tekintetbe vevő, a másik gondolkodását fürkésző reflexív gyakorlat során a szakembernek fel kell ismernie, hogy az adott esetben melyik kontextus hatása a legerősebb. A gyermekjóléti tevékenység példáján mutatja be azt, hogy miként lehet az intézményi kultúra, a személyközi kapcsolat, az egyéni történet vagy valamilyen epizodikus minta a fő zavarkeltő tartomány.

A könyv második részében a szerző esettanulmányok fényében mutatja be, hogy miképpen vezethetnek a reflexív kérdések a ki nem mondott dilemmák kimondásához, s hallgatólagos tudáselemek kifejezéséhez. A reflexió átrendezi és újrakeretezi az intézményi valóságot. A reflexív gondolkodás kitüntetett tartománya a „határterület”, pl. az aktív és passzív közti átmenet. A *korlátozott instabilitás* határterülete kedvező az áramló, kreatív, a szokások és előírások követésének kényszerétől ironikus távolságot tartó, reflexív gondolkodás számára.

A harmadik részben a szerző a reflexív gondolkodás kutatástervezésben és a kutatási terv megvalósításában való hasznát igyekszik igazolni. Elsősorban a kritikus, önálló gondolkodás serkentésében, az alternatívák észrevételében, a perspektíva-váltásban, pl. a tudományos metaforák által kijelölt keretekből való kilépésben, s a koherencia-teremtésben segíthet.

A könyv negyedik része már kevés újat nyújt, inkább a szerzői üzenet összegzésének tekinthető. A reflexív gondolkodás Oliver véleménye szerint egyfajta szellemi *niché*-t biztosít a tisztábban látásra, a szempontváltásra, a tartalom, a folyamat, a kontextus és a célok érintkezésének, kölcsönhatásának és egységének megtalálására.

A reflexív gondolkodásról szóló könyv maga is reflexióra késztet. Azt nem tudjuk, hogy a kötet a szociális munka új fejlődési irányt nyitó korszakának egyik előhírnöke-e, vagy csupán szakmai „divattervező” vállalkozásáról van szó. Mindenesetre alkalmas arra, hogy kedvet kapjunk a témában való további tájékozódáshoz és ismeretszerzéshez.

Az *Esély* repertórium 1989–2005

Alább a több mint 15 év közleményeit részben tartalmi, részben műfaji, egységes címszó-, illetve rovatcím-rendszerben találja meg az olvasó. E címek alatt a publikációk ábécérendben, egyazon szerző több műve esetében pedig időrendben követik egymást, *évszám/folyóirat-szám/oldalszám* megjelöléssel.

AZ ESÉLY CÉLJAI ÉS TEVÉKENYSÉGE

Lévai Katalin: Beköszöntő 1989/1/3
Esély-est a hajléktalanságról 1991/2/108
Esély-est a nonprofit tematikus számról 1991/4/164
Lévai Katalin: Az Esély-estről 1992/1/99
Lévai Katalin–Székely György: Esély-est a túlélésről 1992/4/121–124
Lévai Katalin: Ötéves az Esély 1994/6/10–11
Lévai Katalin: Tíz esztendő az Esély 2000/1/3–4
14 év Esély. Interjú Lévai Katalinnal, az Esély alapító főszerkesztőjével.
Aki kérdez: Ferge Zsuzsa 2004/2/3–10
Nyilas Mihály: Beköszöntő 2004/4/3

TANULMÁNYOK I.

Andor László: A bürokratikus modernizáció vége 2002/3/3–16
Babusik Ferenc–Papp Géza: A cigányság egészségi állapota. Szociális, gazdasági és egészségügyi helyzet Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 2002/6/37–66
Bagó József: A fiatalok foglalkoztatásának helyzete, munkanélküliségük csökkentésének lehetőségei 1997/1/18–29
Bagó József: A hazai foglalkoztatáspolitikát közelítse az európai normákhoz 2000/3/24–44
Bányai Emőke: A családokat támogató szolgáltatások integrációja 2003/5/15–26
Bényi Mária: A cigánytelepek közegészségügyi helyzetében bekövetkezett változások 1997 óta 2003/4/23–30
Bíró Béla: Fogalmak és indulatok 2002/1/21–43
Bíró Gyula–Vadász Anikó: A hajléktalan személyek sérelmére elkövetett bűncselekmények egyes kérdései 2003/4/31–55
Boda Zsolt: A méltányos kereskedelem elvei 2001/4/14–34
Czike Klára: Önkéntesség – számokban 2001/6/18–46
Csaba Iván: Magánbiztosítás és társadalombiztosítás 1990/6/21–37
Csaba Iván: Az alkalmazott közgazdaságtanon innen és túl (Vázlatok a jóléti rendszer és a szociálpolitika elméletétörténetéhez) 1996/4/3–19
Csáki György–Orosz Éva: Az államháztartás reformja: csak az elosztás? 1995/3/26–43
Csapodi Tamás: Metszéspontok 1990/2/3–8
Csoba Judit: A tartós munkanélküliség hatása a családok anyagi helyzetének alakulására 1994/6/3–18
Csoba Judit: „Esély vagy utópia”? 2000/3/45–66
Csuday Balázs: Félúton a kedvezménytörvény elfogadása és életbe lépése között 2002/1/44–52
Csürke József: Társadalmi támogatottság mentén kialakuló konfliktusok az öngyilkosság megelőzésében 2001/6/47–57
Darvas Agnes–Mózer Péter: Kit támogassunk? 2004/6/64–99
Diósi Pál: Kirekesztésről és a továbbtanulás kívánatos támogatásáról 2003/6/23–38
Dögei Ilona: A létminimum alatt élők problémái 1999/5/14–34

REPERTÓRIUM

- Dögei Ilona–Ferge Zsuzsa: A szubjektív szegénység és néhány társadalmi érték megítélése – az állam szerepe 2002/4/40–72
- Ferge Zsuzsa: Kinek az érdeke? 1989/1/4–14
- Ferge Zsuzsa: Variációk a társadalmi integráció témájára 1990/1/3–17
- Ferge Zsuzsa: Társadalmi struktúra és szociálpolitika 1991/2/3–18
- Ferge Zsuzsa: A szociális polgáriság feltámasztásának nehézségei 1993/6/3–28
- Ferge Zsuzsa: Szabadság és biztonság 1994/5/3–24
- Ferge Zsuzsa: Az átmenet társadalmi 1995/4/3–18
- Ferge Zsuzsa: A magyar segélyezési rendszer reformja I. 1995/6/43–62
- Ferge Zsuzsa: A magyar segélyezési rendszer reformja II. 1996/1/25–42
- Ferge Zsuzsa: A magyar segélyezési rendszer reformja III. 1996/2/3–36
- Ferge Zsuzsa: Szociális törvénykezés a rendszerváltás óta 1998/3/3–23
- Ferge Zsuzsa: Reálisan a nyugdíjasok helyzetéről 1999/6/34–49
- Ferge Zsuzsa: Ellenálló egyenlőtlenségek 2005/4/3–41
- Fernezelyi Bori–Légmán Anna: A skizofrénia társadalmi narratívái 2003/6/39–57
- Gerencsér László: A társadalombiztosítás korszerűsítéséről 119/2/19–33
- Gerevich József–Veér András: Az addiktológia megosztottsága 2000/4/21–38
- Gosztonyi Géza: Hatóság + Szolgálat 1993/4/14–35
- Gosztonyi Géza: Ki fizeti a részt? 1997/3/51–66
- Gyekiczky Tamás: Illúzióvesztés 1997/3/32–50
- Györgyi Zoltán: Tanulás felnőttkorban 2003/3/34–67
- Gyukits György: A palliatív ellátás társadalmi és kulturális háttere 2002/5/30–35
- Hablicsek László–Pákozdi Ildikó: Az előregedő társadalom szociális kihívásai 2004/3/87–119
- Havasi Éva: A transzferjövendelmek szerepe a szegénység csökkentésében 2005/4/66–86
- Hegyesi Gábor: Integrációs modellek és nonprofit szektor 1991/1/4–10
- Héthelyi László–Juhász Gábor: Jogállami megpróbáltatások: egyetemi oktatók a munkaügyi bíróság előtt 1999/4/59–72
- Juhász Gábor: A szociális biztonsághoz való jog alkotmányos újraszabályozása elé 1995/3/3–25
- Juhász Gábor: Az alkotmányeszmé mostohagyermek: néhány gondolat a szociális biztonsághoz való jog természetéről és szabályozásáról 1996/3/29–47
- Kardos Gábor: Kinek van joga a fejlődéshez? 1990/5/3–5
- Katona Tamás: Helyzetkép a kormányzati ciklusról a választások előtt 2002/2/25–57
- Katona Tamás: Helyzetkép. 2001. I. negyedév 2002/4/30–39
- Katona Tamás: Helyzetkép. 2002. I. félév 2002/5/3–12
- Kelen András: Purgatórium vagy regula – A Bokros-csomag és a reformpolitika 1996/2/37–44
- Kertesi Gábor: Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után 1995/4/19–65
- Kertesi Gábor: Gazdasági ösztönzők hatása a népesség földrajzi mobilitására 1990 és 1994 között 1997/2/3–32
- Kiss Károly: A brit konzervatívok jóléti politikájának elméleti alapjai 1990/4/15–24
- Komáromi Róbert: Megváltozott munkaképességű és fogyatékos munkavállalók munkaerő-piaci integrációjáról 2003/5/27–59
- Kósa Eszter: A nyugdíjreform nyilvánossága 2002/5/18–29
- Kozma Judit: A szegénység pszichológiai vonatkozásai 2003/2/15–30
- Kozma Judit: Napszámok 2004/6/37–63
- Köllő János: A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon 1997/2/33–61
- Laki László: Egy lemaradó kistérség társadalmi a rendszerváltás után tíz évvel 2001/3/17–38
- Lengyel György–Jankó Béla: A szubjektív jólét társadalmi feltételei 2003/1/3–25
- Magyar Zsófia: A magyarországi kórházi szociális munka helyzete egy országos kutatás tükrében 2004/4/44–70

- Medgyesi Márton–Sági Matild–Szivós Péter: Az idősök jövedelmi helyzetéről 1999/6/3–33
- Mészáros Zoltán: Szakértői szemmel a prevencióról 2005/6/64–82
- Mózer Péter: Adótudatosság, fiskális illúziók és a jóléti állam szükségessége 1998/4/50–65
- Nagy Júlia: A több biztosítóra épülő egészségügyi modell hatásai 1999/4/32–58
- Neményi Mária–Takács Judit: Befogadás és ideiglenesség Európában és Magyarországon 2005/5/24–52
- Németh György: A nyugdíjreform makroökonómiája 1998/6/19–43
- Németh György: Bokrostól Bokrosig 1999/4/3–31
- Ohnsorge-Szabó László: A közvélemény tényleg nem létezik 1998/4/19–49
- Semjén András: Lehet-e, ami kell? 1989/2/3–17
- Semjén András: Gondolatok a közgazdaságtanról és a valóságról (Korreferátum Csaba Iván cikkéhez) 1996/4/20–24
- Simonyi Ágnes: Jóléti politika a munkahelyeken és a munkaadók társadalmi felelőssége 2004/1/26–37
- Sipos Balázs: A bürokratikus modernizáció és a szabadság 2002/5/13–17
- Szakál Gyula: A társadalmi tőkéről röviden 2003/2/31–47
- Szalai Júlia: A jóléti fogda I. 2004/6/19–36
- Szalai Júlia: A jóléti fogda II. 2005/1/3–32
- Széman Zsuzsa: A banki szektor munkaerőpolitikája és az idősök 1995/1/3–10
- Szöllősi Gábor: Hogy fogalmunk legyen róla... 2000/4/39–71
- Tamási Erzsébet: Egy férfinyire a hajléktalanságtól 2004/3/26–57
- Tóth András: Minimálbér 2000: Ugrás a jövőbe vagy ugrás a gödörbe? 2001/1/3–20
- Udvarvölgyi Zsolt: Az ún. státustörvényről 2002/1/53–58
- Útravaló (Programvázlat a gondoskodó típusú létszámleépítéshez) 2003/4/56–62
- Vajda Zsuzsanna: Az iskola, a társadalom és a társadalmi hátrányok 2003/3/18–33
- Wéber Attila: Szerepek és stratégiák 2002/6/77–103
- Zágoni Miklós: Feminizmus és ökológia 2001/2/38–50

TANULMÁNYOK II.

- Astier, Isabelle: A beilleszkedés próbája 1993/3/64–78
- Atkinson, Anthony B.: A szociális biztonsági háló 1992/2/3–28
- Atkinson, Tony: Társadalmi kirekesztődés, szegénység, munkanélküliség 1998/4/3–18
- Barbetta, Paolo: A nonprofit szektor gazdasági szerepe 1991/1/11–22
- Barr, Nicholas (szerk.): Munkaerőpiac és szociálpolitika Közép- és Kelet-Európában. Az átalakuláson innen és túl I. 1995/1/11–31
- Barr, Nicholas (szerk.): Munkaerőpiac és szociálpolitika Közép- és Kelet-Európában. Az átalakuláson innen és túl II. 1995/2/21–46
- Bäcker, Gerhard–Steffen, Johannes: Gazdagság Nyugaton – szegénység Keleten 1993/5/3–26
- Berend T. Iván: Átalakulás a világgazdaság perifériáin 1995/5/24–41
- Berszán Lídia: A fogyatékos személyek védelme Romániában 2005/5/53–78
- Bourdieu, Pierre: A neoliberalizmus lényege 1998/6/3–8
- Bujalos István: Igazságosság Amerikában 2005/3/3–28
- Castel, Robert: A nélkülözéstől a kivetettségig – a „kiilleszkedés” pokoljárása 1993/3/3–23
- Castel, Robert: A szociális kérdés alakváltozásai (Előszó) 1995/6/3–15
- Castel, Robert: A tulajdon társadalmasítása I. 1995/6/16–42
- Castel, Robert: A tulajdon társadalmasítása II. 1996/1/3–24
- Castel, Robert: A bérmunka társadalma [I.] 1996/3/3–28
- Castel, Robert: A bérmunka társadalma [II.] 1996/5/3–34
- Castel, Robert: Az új szociális kérdés [I.] 1997/4/3–32
- Castel, Robert: Az új szociális kérdés [II.] 1998/2/3–19

REPERTÓRIUM

- Castel, Robert: A társadalmi biztonság elvesztése I. 2005/4/42–65
Castel, Robert: A társadalmi biztonság elvesztése II. 2005/5/3–23
Castel, Robert: A társadalmi biztonság elvesztése III. 2005/6/3–22
Christie, Nils: Drogkontroll – út a totalitárius viszonyok felé 1998/6/9–18
Culyer, A. J.: Egészségügyi szolgáltatások a vegyes gazdaságban 1991/3/37–48
Csanády Dániel: Helyi önkormányzatok és civil szervezetek együttműködése Skóciában 2002/4/73–84
Deacon, Bob: A nemzetek fölötti és globális szervezetek hatása a közép-európai nemzeti szociálpolitikára 1992/6/3–24
Donnison, David: Szociálpolitika egalitáriánus megközelítésben 1990/4/3–14
Dunkel, Joan–Hatfield, Shellie: A viszontindulat-áttétel kérdései az AIDS-betegekkel foglalkozó személyek esetében 1992/6/25–33
Fekete Bernadett: A társadalom és a humanitás válsága: a fülöp-szigeteki utcagyerekekről 2002/2/58–83
Freeman, Richard B.: Miért követ el sok fiatal amerikai férfi bűncselekményt, és mit lehetne tenni ez ellen? 1997/6/28–40
Gans, Herbert J.: Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? – avagy a legalsó osztály szerepe Amerikában 1992/3/3–17
Gans, Herbert J.: A szegénység felszámolásának programja helyett: háború a szegények ellen 1994/2/3–10
Glennerster, Howard: A vegyes finanszírozás típusai 1991/3/27–36
Gough, Ian–Alcock, Pete: Kollektívizmus, demokrácia és emberi szükségletek 1990/2/16–27
Halden, Gunilla: A gyermek mint terv és a gyermek mint létező – a szülők elképzelései mint vonatkoztatási keretek 1992/6/34–47
Heinen, Jacqueline: Foglalkoztatáspolitikai és a női munkaerő Lengyelországban: tegnap és ma 1994/1/21–30
Holzmann, Robert: A kiegészítő nyugdíjrendszerek: célok, formák, kényszerek 1992/5/3–17
Jallade, Jean-Pierre: A nyugat-európai társadalombiztosítási rendszerek előtt álló problémák 1990/6/3–20
Jarvis, Sarah V.–Micklewright, John: A családi pótlék célzottsága és célzása Magyarországon 1994/2/11–31
Jordan, Bill: „Kemény szeretet” – szociális munka, társadalmi kirekesztés és a „harmadik út” 2003/4/3–22
Kena, John: „Sajtószabadság” az 1990-es években 1989/2/18–34
Kochanowicz, Jacek: Új szolidaritás? – Piaci változás és társadalmi kohézió, történelmi nézőpontból 1996/5/35–50
Kovács Ilona: Az egészség ára az Egyesült Államokban 1993/2/3–27
Kovács Ilona: Jövedelemelosztás és jövedelem-egyenlőtlenség az Egyesült Államokban 1994/3/19–37
Kritzer, Barbara E.: A társadalombiztosítás privatizációja – chilei tapasztalatok 1997/4/33–42
Ksiezopolski, Miroslaw: A szociálpolitika fejlődésének kilátásai Lengyelországban a következő években 1992/4/3–17
Kuron, Jacek: Válaszúton 1994/3/3–18
Kvist, Jon: A bővítéssel lefelé nivellálási verseny kezdődik? 2005/1/33–56
Lafore, Robert: Az RMI – hármas kihívás 1993/3/24–49
Le Bras, Hervé: Nyugdíjkorhatár és biológiai életkor 1992/2/29–46
Lesemann, Frédéric: Privatizálás, választás, demokrácia 1989/1/15–23
Lévai Katalin: Jóléti politika Keleten és Nyugaton 1993/4/3–13
Lévai Katalin–Kiss Róbert: Merre tart a szociálpolitika? 1999/5/3–13
Littlewood, Michael: A nyugdíjpolitika megjavításáról 2003/1/26–33
Meidner, Rudolf: Elképzeléseink a harmadik útról 1990/1/18–35
Myles, John: Hanyatlás vagy holtpon? 1994/4/3–27
Nadelmann, Ethan A.: Józan drogpolitika 1998/3/24–39
Nyilas Mihály: A svéd nyugdíjrendszer példája 1992/5/18–33

- Nyilas Mihály: Mi történt a svéd modellel? 1995/6/63–83
- Paugam, Serge: Milyen nehézségekkel kell szembenézniük az RMI-ellátásban részesülőknek? 1993/3/50–63
- Piven, Frances F.–Cloward, Richard A.: Jóléti állami politika az Egyesült Államokban 1990/5/6–21
- Potucek, Martin: Quo vadis, szociálpolitika, Csehszlovákiában? 1994/1/3–9
- Potucek, Martin: A cseh szociálpolitika elmélete és gyakorlata 1997/5/3–18
- Sen, Amartya: Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség 1992/1/3–18
- Sen, Amartya: A relatív szegény 1999/2–3/3–16
- Sen, Amartya: Kirekesztés és beillesztés 2003/2/3–14
- Sen, Amartya: Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat I. 2003/6/3–22
- Sen, Amartya: Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat II. 2004/1/3–25
- Sinfield, Adrian: Társadalmi védelem kontra adótámogatás 1999/1/3–25
- Sirovátka, Tomáš: Mennyire megfelelő a szociális juttatások színvonala a Cseh Köztársaságban? 2005/2/3–24
- Somlai Péter: Bizonytalanul (A családok helyzete Kelet-Közép-Európában) 1995/2/47–58
- Standing, Guy: Szerkezetátalakítás az igazságos elosztásért Kelet-Európában 1993/1/3–21
- Starr, Paul: A privatizáció jelentése 1991/3/5–26
- Taylor-Gobby, Peter: A posztmodernizmus és a szociálpolitika: Nagy ugrás visszafelé? 1995/2/3–20
- Taylor-Gooby, Peter: Piacok és mozgatóerők: Következményeik a jóléti rendszerekre 1997/6/3–27
- Tomes, Igor: Szociálpolitika és védelem Csehszlovákiában 1989 novembere óta 1994/1/10–20
- Tomka Béla: Az európai szociális modell múltja és jelene – kelet-közép-európai perspektívák 2004/5/32–53
- Townsend, Peter: A szegénység Kelet-Európában – a világméretű polarizáció legutóbbi megnyilvánulása 1995/5/3–23
- Vobruba, Georg: Kapitalizmus és demokrácia. A rendszerváltás szociális előfeltételei Kelet-Európában 1992/4/18–23
- Vobruba, Georg: A jóléti szakadékok fogalma és szociális dinamizmusa 1997/1/3–17
- Vobruba, Georg: Ellensége-e a globalizáció az európai szociális modellnek? 2004/6/3–18
- Walker, A.: „Öregedés Európában – kihívások és következmények” 1999/6/50–52
- Wallerstein, Immanuel: A társadalomtudomány és a mai társadalom – a racionalitás eltűnő garanciái 1996/6/3–19
- Whiteford, Peter–Mendelson, Michael–Millar, Jane: Adókedvezmények és jövedelemváltozásokra adható válaszok 2004/4/5–43

AZ EURÓPAI UNIÓRÓL

- Adler, Michael: Az egymással versengő elvek összehajthatóságáról 2002/1/3–6
- Albert Levente–Gyulavári Tamás: Mit tesz az EU a nők és férfiak közötti esélyegyenlőségért? 2001/2/15–29
- A polgári és szociális jogok Európájáért (A Bölcsök Tanácsának jelentése) 1999/különszám/103–112
- Az Európai Szociális Charta 1991/2/74–91
- Bagó József: Az Európai Unió foglalkoztatáspolitikai intézményrendszere 2001/5/3–11
- Bagó József: A foglalkoztatáspolitikai nemzetközi normái 2002/4/18–29
- Bakos Anita: Az egészségügyi ellátással kapcsolatos panaszok kivizsgálása az Egyesült Királyságban 2001/1/77–90

REPERTÓRIUM

- Balázs Péter: A szolidaritás határai Európában 2002/2/3–16
- Balogh András: Páriákból politikai entitás? 2001/6/3–17
- Berghman, Jos: Szociális védelem és szociális minőség Európában
1999/különszám/30–39
- Borsody Gyöngyi: Feminista gondolatok az új Európai Közösségről 2003/5/3–14
- Deakin, Nicholas: A szegénységről és a szegények társadalmi integrációjáról
2002/1/15–20
- Dubiel, Helmut: A szociálpolitika mint politikai modernizációs tényező
1991/6/11–13
- Duncan, Simon: Az esélyegyenlőség politikájának gátjai az Európai Unióban
1998/1/3–26
- Egyed Mária–Gyulavári Tamás: Szociális biztonság az Európai Unióban
1998/4/66–74
- Európai Szociálpolitikai Menetrend 2001/5/92–109
- Ferge Zsuzsa: Mennyire fontos az egyesült Európa társadalmainak minősége?
1999/különszám/3–12
- Ferge Zsuzsa: Az EU és a kirekesztés 2002/6/3–13
- Ferge Zsuzsa: Új tagságunk az Európai Unióban – reményeink, kételyeink
2004/2/11–22
- Fodor Edit: Európai jóléti államok a globalizáció és a gazdasági és monetáris
integráció keresztútjában 2002/6/14–36
- Gábos András: Egy egységes családpolitika kialakulásának esélye az Európai
Unióban 2004/5/3–31
- Galló Béla: Túléljük-e a globalizációt? 2001/2/8–14
- Gould, Arthur: A jóléti állam eróziója 2004/2/35–46
- Gyulavári Tamás: Az Európai Közösséghez való csatlakozás hatása a spanyol
szociális védelem rendszerére 1997/3/3–31
- Gyulavári Tamás: A fogyatékos személyek jogai az Európai Unióban 1998/5/3–20
- Gyulavári Tamás: A nemek közötti esélyegyenlőség az Európai Unióban
1999/különszám/74–90
- Gyulavári Tamás–Peszlen Zoltán: Egy „Ünnepélyes Deklaráció”: a Közösségi
Charta 1998/1/27–34
- Gyulavári Tamás–Krémér Balázs: Európai szociális modell? 2004/3/3–25
- Hámor Szilvia: A szolidaritás világától a szép új világig? 2000/3/3–23
- Hegyí Gyula: A „szociális Európa” strasbourgi műhelye 1999/6/53–58
- Hills, John–Lelkes Orsolya: Társadalombiztosítás, kiválasztó univerzalizmus
és toldozó-foldozó, hézagos újraelosztás 2000/4/3–20
- Jelentés a szociálpolitika jövőjéről az Európa Tanács közgyűlése számára
1999/különszám/113–125
- Juhász Gábor: A szociális védelem megújítása az Európai Unió szociálpolitikai
programjában 2004/2/62–83
- Juhász Gábor–Taller Ágnes: A társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem az EU
új tagállamaiban 2005/6/23–63
- Kardos Gábor: A szociális jogok az EU-ban, különös tekintettel a magyar
csatlakozásra 2004/2/84–106
- Kéglér Ádám: Lobbizás az Európai Unióban 2002/4/3–17
- Kéglér Ádám: Az Európai Parlament – választások és kampányok 2003/2/48–65
- Korazim-Körössy, Yossi: Szociális munka, szervezeti szinten 2001/4/51–68
- Könczei György: Az Európai Szociális Charta – Európa lelkiismerete?
1999/különszám/40–73
- Könczei György: Az Európai Unió szociális dimenziója 2005/2/115–119
- Körösi-Korazim, Yossi: Amit a szociális munkásoknak a közösségi szociális
munkáról meg kell tanulniuk a neokonzervativizmus korszakában 1994/5/76–89
- Közösségi Charta a dolgozók alapvető szociális jogairól 1998/1/35–41
- Lukács Éva: „Morzsák” a személyek szabad mozgása témaköréből
1999/különszám/91–102
- Lévai Katalin: Szociális integráció az új Európában 1991/6/14–22

- Leibfried, Stephan: Európa mint szociális állam? 1992/1/19–31
Lorenz, Walter: Szociális munka Európában – áttekintés és jövőbeni fejlődési irányok 2003/3/3–17
Lovász László: A jelnyelv, európai szemmel 2005/3/64–72
Lukács Éva: Munkavállalók és családtagjaik juttatásainak uniós szabályozása 2004/3/58–86
Máté János: Szociális biztonság az Európai Közösségben 1991/5/25–31
Pieters, Danny: Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába 1991/6/39–47
Quesada, Jimena, Luis–Szilágyi István: Szociális jogok Európában: az Európai Szociális Charta 1996/2/66–79
Sinfield, Adrian: Az egyenlőség számít – tanulnivalók egy nagy társadalomról 2002/1/7–14
Soós Edit: A Strukturális Alapok szabályozásáról 2000/1/5–41
Streeck, Wolfgang: Neovoluntarizmus: új európai szociálpolitikai rendszer? 1999/különszám/13–29
Széman Zsuzsa: A szociálpolitika decentralizációja és problémái 1991/6/23–32
Sziklai István–Szikra Dorottya: A Strukturális Alapok forrásainak felhasználási lehetőségei a társadalmi befogadási stratégia végrehajtásában 2004/2/107–132
Szociális törvények Európában és az Amerikai Egyesült Államokban (Összehasonlító tanulmány) 1992/6/72–104
Tálos, Emmerich–Badelt, Christoph: Az osztrák szociálpolitika és az EU 2004/2/47–61
Timonen, Virpi: Veszélyben a szociális biztonság? 2004/2/23–34
Toma Krisztina: Az Osnabrücker Szociális Chartáról 1999/különszám/126–133
Vobruba, Georg: Korszerűség, modernizáció, szociálpolitika 1991/6/3–10
Vobruba, Georg: Valutaunió és szociálpolitika 2000/5/3–17
Vobruba, Georg: Szembenézés drasztikus társadalmi változásokkal – amerikai és európai összehasonlításban 2001/3/3–16
Vobruba, Georg: Az Európai Unió bővítése körül kialakult válság 2002/2/17–24

EURÓPAI TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁSI KÖRKÉP

- Pieters, Danny: Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába: Belgium 1991/6/39
Pieters, Danny: Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába: Dánia 1992/1/32–41
Pieters, Danny: Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába: A Német Szövetségi Köztársaság 1992/2/47–57
Pieters, Danny: Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába: Franciaország 1992/3/18–31
Pieters, Danny: Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába: Luxemburgi Nagyhercegség 1992/4/24–34
Pieters, Danny: Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába: Nagy-Britannia 1992/5/34–44
Pieters, Danny: Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába: Görögország 1992/6/48–60
Pieters, Danny: Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába: Írország 1993/1/22–32
Pieters, Danny: Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába: Olaszország 1993/2/28–37
Pieters, Danny: Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába: Hollandia 1993/3/78–88
Pieters, Danny: Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába: Portugália 1993/4/36–47
Pieters, Danny: Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába: Spanyolország 1993/5/27–38

REPERTÓRIUM

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

- Bíró Albin–Bíró A. Zoltán: Elszegényedési jelenségek a Csíki-medencében 1995/6/93–104
- Csaba Iván: A jóléti állam privatizációja Nagy-Britanniában 1991/3/83–98
- Egyenjogúsági törvény Finnországban 1998/3/94–106
- Gács Endre: A társadalmi alapjövendelmek 1991/2/61–73
- Gáthy Vera: Hajléktalanság Oroszországban 1999/2–3/17–30
- Gáthy Vera: Civil kezdeményezés egy orosz kisvárosban 1999/4/97–104
- Knapp, Martin–Saxon-Harrold, Susan: Az öntevékeny szektor Nagy-Britanniában 1991/1/35–47
- Marosán György: „Mcdonaldizáció” – az ezredvég rém/vágy álma 2001/1/91–100
- O’ Connel, Brian–Hodgkinson, Virginia A.: A nonprofit szektor felépítése és problémái az Egyesült Államokban 1991/23–35
- Orosz Éva: Az egészségügy finanszírozásának néhány nemzetközi tapasztalata 1991/3/99–114
- Seibel, Wolfgang: A kormány és a nonprofit szektor közötti kapcsolat nemzetközi összehasonlításban: Franciaország és az NSZK 1991/1/48–60

A SZOCIÁLPOLITIKA TÖRTÉNETÉBŐL

- Balipap Ferenc: Ismerjük meg a settlementet 1989/1/53–54
- Balipap Ferenc: A magyarországi settlement története I. 1989/2/60–71
- Balipap Ferenc: A magyarországi settlement története II. 1990/1/58–64
- Balipap Ferenc: Fejezetek a szociális és szociálpolitikai képzés történetéből I. 1990/5/32–43
- Balipap Ferenc: Fejezetek a szociális és szociálpolitikai képzés történetéből II. 1990/6/56–66
- Borsos Endre: A magyar lakásügy a háború kezdetétől (Részletek) 1990/2/58–74
- Győri Péter–Gábor László: Ipi-apacs enyém a lakás! 1990/6/67–86
- Hitchins, Keith: Önszegélyező egyletek Magyarországon 1830 és 1941 között 1995/3/89–110
- Léderer Pál: Nyomás az óvodákon 1991/2/92–104
- Léderer Pál: Teher alatt nő a pálma... 1992/3/104–119
- Mattéi, Bruno: Fogadjuk el természetesként a munkahelyi baleseteket – avagy a szakmai kockázat fogalmának feltalálása 1997/5/81–93
- Márai Sándor: A szegények iskolája (Részlet) 1992/6/127
- Molnár Margit: Töredékek a szociális gondoskodás ókori történetéből 1992/3/93–103
- Oross Jolán: Fejezetek a koldulás jogi szabályozásának történetéből 1996/5/89–103
- Óry Csaba: A magyar óvodaügy történetéhez 1990/4/44–53
- Pomogyi László: A polgári kori szegényügyi igazgatás alapintézménye: a községi illetőség I. 1992/4/98–106
- Pomogyi László: A polgári kori szegényügyi igazgatás alapintézménye: a községi illetőség II. 1992/5/117–128
- Ulicska László: A munka mint büntetés 1997/3/86–91
- Vági Gábor: Derekek vagyunk...? 1990/6/87–91
- Van der Linden, Marcel: A munkás önszegélyező egyletek: történeti áttekintés 1994/5/90

HILSCHER REZSŐ SZOCIÁLPOLITIKAI ÍRÁSAIBÓL

(Válogatta és szerkesztette Lombos Antal)

- A kommunális szociálpolitika 1990/3/62–66
- A munkanélküli 1990/3/54–56
- A néphivatalok szerepe a szociális védelemben 1990/3/74–75
- A settlement-mozgalom 1989/1/55–64
- A settlement szociális munkája 1990/3/71–73

- A szegényügy és jótékonyosság 1990/3/45–47
A szociális biztosítás 1990/3/52–53
A szociálpolitika lényege, feladata és irányai 1990/3/40–44
A szociálpolitika útja 1990/3/67–70
A tőke és a munka békéje 1990/3/57–61
Az északi népfőiskola 1990/3/79–81
Egy szociális munkás emlékiratai 1990/3/82–97
Hilscher Rezső fontosabb publikációi 1990/3/37–39
Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület Alapszabálya 1990/3/31–36
Jövedelmeknek a szükségletekkel való arányosítása 1990/3/50–51
Lakásügy 1990/3/48–49
Népművelés és szociálpolitika 1990/3/76–78

HILSCHER REZSŐRŐL

- Ferge Zsuzsa: Hilscher Rezső aktualitása 1990/3/13–17
Gayer Gyuláné: Találkozásom Hilscher Rezső életművével 1990/3/18–20
Hegyesi Gábor: Hilscher Rezső (1980–1957) 1989/1/50–52
Hegyesi Gábor: Egy szociálpolitikus életműve 1990/3/21–30
Lombos Antal: Tények, adatok Hilscher Rezső életéből 1990/3/3–12

MAGYAR VALÓSÁG

- Ádám Szilvia–Győrffy Zsuzsa: Orvosnők az anyaságról 2003/3/86–92
Ágostonné Alpár Vera: Törési és kitörési pontok keresése hajléktalanoknál 1998/4/75–85
Albert József–Leveleki Magdolna: Falusi romák egy ipari város vonzáskörzetében 1998/5/43–52
Andorka Rudolf–Spéder Zsolt: A szegénység Magyarországon 1992–1995 1996/4/25–52
A Népjóléti Minisztérium előterjesztése a kormányprogramból adódó szociálpolitikai feladatokról 1994/6/41–61
Antal Z. László: Önszolgáltató csoportok az egészségügyben 1991/3/115–128
Babusik Ferenc: Hozzáférési különbségek az egészségügyi alapellátásban I. 2004/4/71–99
Babusik Ferenc: Hozzáférési különbségek az egészségügyi alapellátásban II. 2004/5/54–82
Babusik Ferenc: Roma vállalkozások, vállalkozó romák 2005/5/79–112
Bagó József: Az aktív munkaerő-piaci politika esélye Magyarországon 1991/2/40–46
Bagó József: Kormányzati aktivitások a hátrányos helyzetű munkaerő-piaci rétegek támogatása érdekében 1994/5/25–36
Bagó József: A foglalkoztatáspolitikai tanításának módszere 2003/1/57–66
Bajner Mária: Nemi elítélések a nyelvben 1998/4/86–91
Bánfalvy Csaba: Civil kezdeményezés a munkanélküliek között (A Munkanélküliek és Álláskereső Egyesületeinek Országos Szövetsége – egy interjú tükrében) 1992/3/79–92
Bánfalvy Csaba: A felnőtt értelmi fogyatékosok munkavégzési jellemzőiről 1997/4/43–52
Bényei Zoltán–Gurály Zoltán–Győri Péter–Mezei György: Tíz év után. Gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról 1999. 2000/1/62–95
Betlen Anna: Érdekvédelem, vállalkozás, nagypolitika 1993/4/48–63
Betlen Anna: Kísérlet a munkaerőpiacon 1994/6/29–40
Bódi Ferenc: A szociális ellátórendszer öröklött hiánya a falvakban 2001/4/35–50
Bödey János–Spitzer Tibor: „Nem szabad kerületi pénzből nyomoranyagot létrehozni” 2000/3/104–111
Böhm Antal: Depressziós zónák helyi társadalmi 1992/2/58–71
Breitner Péter: A hajléktalanná válás lépcsőfokai 1999/1/84–108

REPERTÓRIUM

- Bugarszki Zsolt: A szociális szolgáltatások újjászületése Magyarországon 2004/4/100–110
- Czikora Györgyi: Az epilepszia szociológiája 1997/4/53–67
- Cselekvési program. Kormányzati intézkedések és kezdeményezések a társadalmi bűnmegelőzés ösztönzésére 004/4/111–118
- Csoba Judit: A munkanélküliek kapcsolatainak alakulása a munkanélküliség ideje alatt 1993/4/64–73
- Dávid Beáta–Gál Zoltán–Vályi Réka: Három év, három pillanattfelvétel 100 budapesti hajléktalan ember körében, 1998 és 2000 között 2005/4/87–107
- Diósi Ágnes: A cigány családsegítés kérdőjelei 1992/2/81–86
- Diósi Ágnes: Identitásválság és etnikai újraazonosulás kisebbséghez tartozó állami gondozott gyerekek és nevelőszülők körében 1995/4/64–76
- Diósi Ágnes: Értelmiségi roma nők I. 1998/5/53–59
- Diósi Ágnes: Értelmiségi roma nők II. 1998/6/98–102
- Diósi Ágnes: Értelmiségi roma nők III. 1999/1/109–113
- Diósi Ágnes: Értelmiségi roma nők IV. 1999/4/82–87
- Diósi Ágnes: Értelmiségi roma nők V. 1999/5/93–98
- Diósi Ágnes: „Folyton laknának” 2000/3/89–103
- Diósi Pál: A nyugdíjasok helyzete és a nyugdíjasház 1994/3/38–60
- Diósi Pál: A tőltesen innen, a városon túl 1996/5/51–77
- Diósi Pál: A magyar fiatalok külföldi tanulási és munkavállalási szándékai, illetve tapasztalatai 1998/2/57–65
- Diósi Pál: Legénytoll a láthatáron I. 1999/6/62–82
- Diósi Pál: Legénytoll a láthatáron II. 2000/2/41–74
- Diósi Pál: Fészekrakás 2002/3/75–104
- Diósi Pál: Törésvonalak 2003/1/34–45
- Dőgei Ilona: Segítő ágensek szerepe a városi, gyermekes családok életében 2003/3/68–85
- Egyed Mária: Cigányok az igazságszolgáltatásban 1996/5/78–88
- Farkas Anna–Nemes Gusztáv: Szezonon kívül és belül 1998/1/42–73
- Farkas E. János–Vajda Ágnes: A statisztika(i) adatok) „megbízhatóságáról” 1989/2/35–49
- Fábián Gergely: A természetes védőháló és működésének néhány sajátossága Nyíregyházán 1997/3/67–75
- Ferge Zsuzsa: Megjegyzések a szociális törvény koncepciójához 1992/3/46–59
- Ferge Zsuzsa: A generációk közti és a társadalmi szolidaritásról 1996/4/53–61
- Frey Mária–Gere Ilona: A munkanélküliség szociális hatásai 1992/3/74–78
- Frey Mária: Kutatási tapasztalatok a közhasznú foglalkoztatásról 1994/4/28–47
- Gaál János: A hajléktalanok visszavezetése a társadalomba 2004/1/54–60
- Gazsi Adrienn: A koldulás korlátozása jogi és szociális szempontú megközelítésben 2005/3/73–99
- Gádos Júlia: Az orvos–beteg kommunikáció az orvoslás válságának tükrében 1992/1/64–75
- Gere Ilona: A cigány nők vállalkozási esélyei 1997/2/62–74
- Gervai Gábor: Az AIDS-ről a mentális problémák tükrében 1994/1/45–52
- Gönczöl Katalin: Bűnözés és bűnmegelőzés Magyarországon a rendszerváltás időszakában 1992/1/42–55
- Gulyás Péter: A munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához való jog az Alkotmánybíróság gyakorlatában 2002/5/36–45
- Gurály Zoltán–Győri Péter–Mezei György–Pelle József: A margó szélén 2002/3/30–54
- Gyekiczky Tamás–Széman Zsuzsa: Nyugdíjasok munka nélkül 1989/2/49–59
- Gyekiczky Tamás: Az Aktív Munkaerő-piaci Politika néhány társadalmi-szociológiai problémája 1990/4/25–43
- Gyekiczky Tamás: Adalékok a vállalati munkaerő- és szociálpolitikák új fejezetéhez 1994/5/37–48

- Győri Péter: Eladósodott társadalom. Fővárosi díjhátralékok 1984–1994. I. 1995/1/32–45
- Győri Péter: Eladósodott társadalom. Fővárosi díjhátralékok 1984–1994. II. 1995/2/59–70
- Győri Péter: A Hajléktalanok Menhelye Egylet 1998/5/21–42
- Győri Péter: Szemben az árral... 2005/2/73–94
- Győri Pirooska–Madár Csaba: Szezonális munkaeerőpiacon Pest megye déli részében 1998/3/52–74
- Gyukits György: Betegjogi képvislet a kórházban 2001/6/58–81
- Gyukits György: Nem félünk a tbc-től 2002/3/55–74
- Haris Csaba–Jáki Zsolt: Ami a veszprémi mozgássérültek esélyegyenlőségéről egy szakmai napon elhangzott 2001/1/70–76
- Hegyesi Gábor: A jóléti pluralizmus első jelei Magyarországon 1989/1/39–49
- Héra Gábor–Ligeti György: Igények és hiányok – informatika a szociális szférában 2005/6/106–120
- Honti Henriett: A gyermekvédelmi törvény a nemzetközi jog és gyakorlat tükrében 1998/1/60–69
- Horváth Lajos: Menedékesek Nagyatádon 1995/3/56–73
- Horváth Zsuzsa: Női sorsok Budapest egyik munkáskerületében 1993/5/39–72
- Juhász Gábor: A szezonális foglalkoztatás szabályozásáról 1998/3/40–51
- Kassai Melinda: A gyermekkorban elszenvedett, családon belüli erőszak szerepe az életút későbbi alakulásában 1995/4/77–91
- Kaszás Iván: Politika – szociálpolitika – lakáspolitiká... na de mi lesz a bérlakásokkal? 1992/2/72–80
- Katona László–Szabó Judit: „Temetés, tüzelő, napközi...” 1990/1/52–57
- Kemény István: Válság után: Szegények, munkanélküliek, cigányok, versenyképtelenek 2003/2/66–74
- Kemény István–Janky Béla: A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól 2003/6/58–73
- Kerezi Klára: Láthatatlan elkövetők és kézzelfogható börtönök, avagy kell-e Magyarországnak börtönépítési program? 2000/5/41–53
- Kertesi Gábor: Megaláztatottak és megszorítottak 1996/3/48–61
- Kessides, Ch.–Davey, K.–Micklewright, J.–Smith, A.–Hinayon, C.: Szociálpolitika és az elosztási rendszer 1991/3/47–60
- Király Klára: Mai Mátyás király – álruha nélkül 1999/5/56–81
- Koncz Katalin: A társadalmi kirekesztettség és a szegénységkockázat nemek szerinti különbségei 2002/1/59–86
- Kovács Katalin: A kényszerítés kényszere (Az alkoholizmus kezelése Nagyfán és Nagyfa nélkül) 1990/5/22–31
- Kónig Éva: A gazdátlan házak avagy a nyugdíjasok házainak jelenlegi helyzete 1990/3/41–50
- Kónig Éva: Mire elegendő a szociális normatíva? 1998/6/44–59
- Kónig Éva: A segélyezés Bermuda-háromszöge 2004/1/38–53
- Körtvélyes Zsuzsanna: Fűben-fában történelem rejlik 2001/5/35–39
- Krémer Balázs: Van-e ma Magyarországon szegénység? 1993/3/89–108
- Krémer Balázs: Cigányutak a vállalkozások kalandos világában 1995/1/46–61
- Krémer Balázs: Az NGO kultuszáról 1996/2/45–65
- Kuti Éva–Marschall Miklós: A nonprofit szektor fogalma. Egy definíciós vita és ami mögötte van 1991/1/61–69
- Laki László: Munkanélküliség és bűnözés (Egy esettanulmány tanulságai) 1992/5/45–62
- Laki László: A fiatal munkanélküliek helyzetének néhány jellemzője (Beszámoló egy empirikus kutatásról) 1992/6/105–115
- Laki László: Ingázás külföldre 1997/1/30–50
- Lakner Zoltán: Versengő célok, versengő elvek. Lakáspolitikai és politikai motivációk 1990–2003 2003/6/73–100
- Lakner Zoltán: A szociálpolitikai kommunikáció éve 2005/1/88–110

REPERTÓRIUM

- Lányi András: Fogy a hitel 1990/6/38–41
Lengyel Imre: Adósságaink és hiteleink 1992/3/32–46
Lévai Miklós: A kábítószer-probléma és büntetőjogi kontrollja Magyarországon 1992/1/56–63
Ligeti György: Értékek helyett érdekek 2000/4/72–81
Ligeti György: Hasadékok: valóság és jogszerűség a középiskolákban 2001/3/39–60
Ligeti György: Hátrányos helyzetűek az egyetemen 2001/6/82–88
Ligeti György–Márton Izabella: A szülők és az iskola 2003/1/46–56
Lóránt Károly: A privatizáció társadalmi hatásai 1991/2/32–39
Madlena Erzsébet–Zolnay János: „Lakáspolitiká” és közösségi szociális munka 1992/4/85–92
Monostori Judit: Kinek kiszámítható a segélyezés? 1998/1/74–106
Monostori Judit: Lakásfenntartási támogatás a városokban 2000/3/67–88
Murányi István: Drogfogyasztás a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei középiskolások körében 1994/3/61–85
Murányi István: Tizenévesek előítéletessége Sopronban és Salgótarjánban 1999/5/35–55
Murányi István–Jenei Ilona: A tájékoztatás szerepe az orvos–beteg kapcsolatban 1995/6/84–92
Nagy Gyula–Neumann László: Támogatott foglalkoztatási formák Magyarországon és Ausztriában 1991/1/70–76
Nagy László Tibor: A szkinhedek és a büntetőjogi megítélésük 1994/1/53–63
Neményi Mária: Terhesség, szülés, gyermekgondozás (Cigány anyák az egészségügy kapcsolatrendszerében) 1998/2/20–56
Németh Ferenc: Időmetszetek egy tanyaközpont életéből 2003/2/96–102
Nyilas András: Üdülés – egyenlő esélyekkel 1991/1/77–81
Oraveczné Bodor Éva: Többgyermekes családok lakásépítési programja Kiskunhalason 1998/4/92–105
Oraveczné Bodor Piroska: „Lakni kell!” 2005/4/108–126
Oross Jolán: „A szabadság rád fagy”. Hajléktalan emberek egészsége, hajléktalan emberek halála 1995/5/81–98
Oross Jolán–Kocsis B. Mihály: A hajléktalanellátás intézményrendszere és a szállásokat igénybe vevő hajléktalan emberek a 90-es évek Magyarországon 1994/4/48–57
Orosz Anette: Menekültek és menedékesek 1997/5/39–55
Pik Katalin: Kik a hajléktalanok, és mit tehetünk értük? 1995/5/60–98
Pik Katalin: Egy századeleji vita margójára 1998/5/60–64
Rácz József–Hoyer Mária: Fiatalkori devianciák és kortárs csoportok 1995/3/44–55
Révész Piroska: A helyettes szülői szolgáltatás 1999/2–3/59–78
Semjén András: Oktatáspolitiká – az első száz nap mérlege 1990/6/42–46
Semjén András: A magyar felsőoktatás fejlesztése és finanszírozása: egy reformelképzelés 1992/6/116–127
Sinkó Eszter: Az irányított betegellátás hazai tapasztalatai 2005/2/52–72
Soltész Iván: Hatékonysági vizsgálat a munkaerő-piaci képzésben 1994/6/19–28
Spéder Zsolt: A piaci termelés, az állami ellátás és a háztartási önellátás kapcsolódásai a „jóléttermelésben” 1991/3/129–138
Spitzer Tibor: Az állami gondoskodásból kikerült fiatalok családépítési kísérletei 1994/4/58–62
Sulyok László: Élet helyett aluljáró 1998/6/70–84
Sulyok László: Munkások és munkalehetőségek a háború előtt, alatt és után 1999/2–3/31–58
Sulyok László: Hajléktalanszállók Kőbányán 2000/6/42–63
Szabados Tünde: A fogvatartottak szociális kapcsolatrendszere 2005/6/83–105
Szabó András: Kapocs – nyár – munka. Kapocs Nyári Diákszolgálat, 1996 1997/1/51–59

- Szabó András: Pillanattfelvétel a fiatalok számára reálisan elérhető, egyszerűbb munkahelyekről 1998/2/66–79
- Szabó András: Kiszakadás vagy leszakadás 1999/4/73–81
- Szalai Júlia: Korai kivonulás a munkahelyről 1989/1/24–38
- Szarvák Tibor–Szoboszlai Zsolt: Családok pozíciói a városi résztársadalmakban 2000/5/71–85
- Szász Anna: Én csak egy anyuka vagyok... 1999/5/82–92
- Széman Zsuzsa: Gondolatok egy pályázat kapcsán 1990/2/37–40
- Széman Zsuzsa: Az ipari vállalatok munkaerőpolitikája és az idősök 1994/2/32–41
- Széman Zsuzsa–Gáthy Vera: Szükségletek, innováció és normák a III. kerület idősgondozásában 1997/5/19–38
- Szilvási Léna: Az örökbefogadásról, másképpen 1997/2/75–85
- Sziszik Erika–Klér Andrea: Akikért a törvény szól 2000/2/16–40
- Szoboszlai Zsolt: A szociális földprogram hatékonysága 1999/1/26–44
- Szóllósi Gábor: A gyermekvédelmi probléma mint társadalmi konstrukció 2003/2/75–95
- Tardos Katalin: A foglalkozási rehabilitáció működése Magyarországon 1990/1/36–51
- Tardos Katalin: Életutak... betegségekkel 1993/3/109–118
- Tardos Katalin: Tartós betegek kiszorulása a munkaerőpiacról 1995/2/71–81
- Tardos Katalin: Humánpolitika a dolgozó szegények munkahelyein 2000/5/54–70
- Tenczer Tamás: Veszélyeztetettség és kriminalitás a gyermek és ifjúkorban 1997/3/76–85
- Tóth István György: Egy liberális társadalmpolitika vázlata 1992/3/60–73
- Tóth László: Adalékok a homoszexualitás társadalmi problémájához 1994/1/31–44
- Urbanekné László Judit: Szociális munka a kórházakban 1992/1/76–83
- Vági Gábor: Amit érdemes tudni és amit nem 1990/2/28–36
- Vajda Júlia: „Mi a húst hússal szeretjük” – Háztartásgazdálkodás a városi munkásháztartásokban 1993/2/38–48
- Vidra Szabó Ferenc: „Soha többé nem megyek haza...!” 2001/5/12–34
- Zolnay János: Célzott önkény 1999/1/45–73

SZOCIÁLIS TÖRVÉNYHOZÁS, SZOCIÁLIS BIZTONSÁG

5401. sz. törvényjavaslat a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról 1992/4/35–56
6494. sz. törvényjavaslat a magzati élet védelméről 1993/1/33–43
- A Fidesz szociálpolitikai programvázlata 1993/6/109–129
- A Lakásbérlő Egyesületek, Lakóközösségi Szervezetek Országos Szövetsége állásfoglalása az 5401. sz. törvényjavaslattal kapcsolatban 1992/4/67–70
- Állásfoglalás a Kormány 6494. sz. „a magzati élet védelméről” szóló törvényjavaslatáról 1993/1/62–64
- A Magyar Közigazgatási Intézet szakértői véleménye az 5401. sz. törvényjavaslatról 1992/4/57–58
- A Magyar Nyugdíjas Egyesületek Országos Szövetségének állásfoglalása a lakáspolitikára és a lakásgazdálkodás reformjáról 1992/4/59–66
- „A társadalmi kohézió, az elszegényedés megállítása” Politikai vita az Országgyűlésben 2001/5/81–91
- Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése a rendszerváltás előtti lakáshitelek feltételeinek megváltoztatása miatt kialakult helyzetről – 1997. december 1998/2/91–105
- Az SZDSZ szociálpolitikai programtervezete 1994/2/95–111
- Beszámoló a kormány háromévi munkájáról 2002/1/103–115
- Csehák Judit: Szocialisták a szociálpolitikáról 1994/1/77–93
- Ferge Zsuzsa: A családi pótlékról 1991/5/32–34
- Gazsó Ferenc: A Magyar Szocialista Párt és a parlamenti választások tanulságai 1999/1/74–83

REPERTÓRIUM

- Hanák Katalin: Variációk egy témára (A gyermekvédelem megújítása)
1993/6/82–96
- Hegedüs József–Tosics Iván: Szakértői vélemény az 5401. sz. törvényjavaslatához: a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes jogszabályokról 1992/4/71–84
- Hoffman István–Krémer Balázs: Amit a SZOLID Projekt mutat 2005/3/29–63
Javaslat a Szociális Törvény főbb koncepcionális elemeire (Népjóléti Minisztérium)
1991/5/4–24
- Jelentés a Szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény módosítása folytán kialakult helyzet vizsgálatáról 1998/3/112–120
- Kende János–Wéber Attila: A Fidesz a célegyenes előtt – 2001. januártól decemberig 2002/3/17–29
- Könczei György–Kogon Mihály: Valami elindult... 2000/2/84–99
- Magzat a pártok ölen 2000/3/112–121
- Nagyszülő-gyes, alkonyattól felfüggesztve 2001/3/95–105
- Parlamenti figyelő 2000/1/96–109
- Részletek a 6494. sz. törvényjavaslat parlamenti vitájából 1993/1/44–61
- Ripp Zoltán: A Fidesz-ideológia és a történelem 2001/4/3–13
- Szóllósi Gábor: A szociális jogok érvényesülésének egyéni és kollektív jogi garanciái 2005/1/57–87
- Tervezet a társadalombiztosítási rendszer megújításának koncepciójáról
1991/6/33–38
- Vita a magánnyugdíjpénztárakról 2001/1/101–113
- Zolnay János: A lakástörvény és a tulajdonviszonyok 1993/6/97–108
- Zombor Ferenc: Szolidaritási reform – szociális törvényi szabályozás és adatvédelem 2005/2/25–39

ÖNKORMÁNYZATI MUNKA

- Andor Mihály: Egy fővárosi kerületi önkormányzat reflektív viszonya szociális problémáihoz és saját gyakorlatához 1996/1/88–103
- Csoba Judit: Stratégiai tervezés vagy válságmenedzselés (Egy kísérleti foglalkoztatási projekt Debrecenben) 1996/1/61–87
- Gáthy Vera–Széman Zsuzsa: A gondoskodó önkormányzat – visszaszorulóban
1997/1/88–94
- Gáthy Vera–Széman Zsuzsa: A gondoskodó önkormányzat és a voluntáris szektor
1997/2/86–92
- Gyulavári Tamás: Óvoda a határon. A komáromi óvodai innováció
1996/1/103–117
- Lévai Katalin: Az önkormányzatok és a nonprofit szektor közötti együttműködésről 1996/1/50–60
- Straussman, Jeffrey D.–Fábián Katalin: A szociális segély ügyintézésének dilemmái, helyi szinten 1996/1/43–49
- Széman Zsuzsa: Az önkormányzatok és a civil szervezetek feladatvállalása a vegyes „jóléti modellben”, 1995 végén 1996/4/88–102

JOGI KÉRDÉSEK

- A Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről Gönczöl Katalin bevezetőjével
2004/1/80–94
- Bóta Károly: Reprodukciós jogainkról 1996/2/80–100
- Dér Mária: Vitairat a fiatalok pártfogó felügyeletéről 1990/6/92–97
- Fazekas Mariann: Elgondolások a szociális járadék és segélyezési rendszer átalakulásáról 1989/1/71–83
- Fridli Judit–Pelle Andrea–Rác József: Kábítószerfogyasztás és büntetőpolitika
1994/3/86–105
- Gábos András: A magyar jóléti rendszer jogi szabályozásának változása
1990–1995 között 1996/3/62–117

- Gönczöl Katalin: Csökkenthető-e a börtönnépeség? (A magyar büntetőpolitika a 80-as években) 1990/5/66–84
Kardos Gábor: A szociális jogok jogi kikényszerítésének lehetőségei 1996/6/20–32
Kerezsi Klára: A pártfogás dilemmája: kontroll vagy segítő kapcsolat? 1990/5/53–65
Nagy Boldizsár: A jog barlangjai 1989/2/72–76
Szabó Gábor: Emberi jogok a kulturális különbségek tükrében 2003/3/93–100
Szűcs László: Apokrif dokumentumok 1990/1/85–91
Szűcs László: A társadalombiztosítás jogi szabályozásának kérdései 1990/2/82–91

ESÉLYEGYENLŐSÉG

- A vakok egyenlőségéért 2002/3/119–120
Az esélyegyenlőség programja 1997/4/123–131
Gáthy Vera: Jelnyelvi tolmácsok 2003/4/121–122
Marosán György: Az esélyek új korszaka 2004/5/83–100
Rövid helyzetkép a súlyosan-halmazottan sérült emberek magyarországi életlehetőségeiről 2003/6/102–108
Varsa Eszter: Pető Andrea (szerk.): Női esélyegyenlőség Európában. Nőtudományi tanulmányok és a munkaerőpiac kapcsolata Magyarországon 2003/5/119–120

MÉLTÓSÁGOT MINDENKINEK

- Babusik Ferenc: Kutatás a roma gyerekeket képző általános iskolák körében I. 2000/6/3–23
Babusik Ferenc: Kutatás a roma gyerekeket képző általános iskolák körében II. 2001/1/21–46
Ferge Zsuzsa: A társadalom pereme és az emberi méltóság 2000/1/42–48
Lévai Katalin: Feminizmustörténet I. 2000/1/49–61
Lévai Katalin: Feminizmustörténet II. 2000/2/3–15
Lévai Katalin: Feminizmustörténet III. 2000/5/18–40
Lévai Katalin: Szakmáról, képzésről, választásról. Ferge Zsuzsa születésnapjára köszöntése 2001/2/3–7
Pik Katalin: A cigány gyerekek és az óvoda esete I. 2000/6/24–41
Pik Katalin: A cigány gyerekek és az óvoda esete II. 2001/1/47–69

SZOCIÁLIS MUNKA

- Andok Ferenc–Tímár Szilvia: Dilemmák a szociális munkában 2002/4/85–98
A szociális munka és szociálpolitika egyetemi oktatása 1990/4/76–79
A szociális munkást képző iskolák színvonalának biztosítása az Egyesült Államokban 1990/4/54–58
Az általános szociális munkás képzés tantervi irányelvei 1990/4/62–75
B. Aczél Anna–Darvas Ágnes–Mányai Judit: Szociális munkás képzés a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán 1992/5/71–75
Bartók Péter: A filozofikus kisteve 2004/6/100–107
Bognár Mária: Gondolatok a tereptanár-képzésről 1993/4/109–117
Borbély Tibor Bors: Esetmunka, szervezet, diszfunkciók 2000/5/86–95
Budai István: Lépések az európai szellemiségű szociális képzés irányába 1995/3/74–88
Budai István: No, hol is tartunk...? 1999/2–3/94–103
Budai István: A szociálismunkás-képzés dilemmái a tanterv- és képzésfejlesztés tükrében I. 2001/2/51–71
Budai István: A szociálismunkás-képzés dilemmái a tanterv- és képzésfejlesztés tükrében II. 2001/4/69–102
Budai István: A szociálismunkás-képzés dilemmái a tanterv- és képzésfejlesztés tükrében III. 2001/5/40–68

REPERTÓRIUM

- Budai István: „...szakmai identitásban megerősödve lépjen ki a gyakorlatba...”
2004/1/61–79
- Budai István–Tordainé Véda Katalin: Szociális képzés Bázelen 1991/6/68–71
- Bugarszki Zsolt: A szociális munka új lehetőségei a pszichiátriai betegek ellátásában 2003/1/67–87
- Csáki Anikó–Mészáros Mercedes: Szociális munka a büntetés-végrehajtásban és az utógondozásban 2005/2/95–114
- Fónai Mihály–Kiss János–Fábián Gergely: Szociális munkás szakos hallgatók pályaképeinek néhány eleme 1999/1/114–134
- Fónai Mihály–Pattyán László–Szoboszlai Katalin: Szociális munkások pályaképeinek néhány eleme 2001/6/89–109
- Gábor László–Győri Péter: A köldökzsinór 1996/4/62–70
- Gáspár Pál: A társadalmi változások hatása a curriculumra 1999/2–3/79–93
- Gilbert, Neil: Szolgáltatásból társadalmi ellenőrzés: a jóléti reform hatásai a szociális munkások szakmai gyakorlatára az Egyesült Államokban 1998/6/85–97
- Győri Péter: Egy szakma születése – gyorsfénykép magunkról 1996/6/57–74
- Gyukits György: A haldokló betegek hospice szellemű ellátásának szociális dimenziói Angliában 1998/5/72–84
- Gyukits György–Keresztes Cecília: Szociális munka a hospice szellemű ellátásban 2000/6/64–86
- Hardi Emília: Mit tanuljon a szociális munkás? (Egy tizedik éve az önképzés útvessztőjében tévelygő gyakorlati ember szerint) 1992/5/95–97
- Hordós László Tibor: Dilemmák a szociális munka etikájának oktatásával kapcsolatban 1997/3/92–103
- Horváth Ágota–Lévai Katalin: Szociális munkások I. 1996/5/71–87
- Horváth Ágota–Lévai Katalin: Szociális munkások II. 1996/6/33–56
- Iskolán kívüli képzések 1990/4/80–82
- Jordan, Bill: Jótékony jó tanácsok 1992/3/120–129
- Jordan, Bill: Bölcs tanácsadás 1992/4/107–120
- Jordan, Bill: A háború utáni megújulás 1992/6/61–71
- Jordan, Bill: A szociális munka bemutatása I. 1993/2/68–87
- Jordan, Bill: A szociális munka bemutatása II. 1993/4/74–92
- Jordan, Bill: Szociális munka a posztindusztriális társadalomban 1994/1/64–76
- Jordan, Bill: Szociális munka a gyakorlatban 1994/2/66–94
- Kádár Sára: A jó szociális munkás ismérvei – szubjektív megközelítéssel 1994/3/116–123
- Kádár Sára: Az állami gondoskodásról 1996/6/75–96
- Kerezsi Klára: Szociális munkás-e a pártfogó felügyelő? 1992/5/98–110
- Kersting, Heinz J.–Riege, Marlo: A szociális munka és a szociálpedagógia professzionalizálása Németországban 1995/1/82–90
- Kertesi Gábor: Oktatási reformterv a tanulási problémákkal küszködő, hátrányos családi hátterű gyermekek megsegítésére az alapfokú oktatásban 2002/1/89–102
- Koltayné Billédi Katalin: Főiskolai hallgatók pályaszocializációs vizsgálata I. 2000/6/105–113
- Koltayné Billédi Katalin: Főiskolai hallgatók pályaszocializációs vizsgálata II. 2001/6/110–118
- Kozma Judit: „Minél többet dolgoztam az iskolában, annál jobban tiszteltem a tanárokat...” (Interjú Josephine Joelsonnal az iskolai szociális munkáról) 1992/2/100–110
- Kozma Judit: Milyen a jó szociális munkás? 1994/4/63–70
- Kozma Judit: Szürke minden teória 1996/2/101–116
- Kozma Judit: Szociális diagnózis 2001/3/61–94
- Körkérdés a szociális munkás képzésről, 1992. 1993/4/93–98
- Ligeti György–Báder József: Demokráciára nevelés a Collegium Martineumban 2000/2/75–83
- Nagy Zita: A Váltó-Ház történetéből. A női csoport 2002/6/104–113

- Ohly Éva: Vezérfonal az ELTE szociális munkás képzés 1992. őszi terepgyakorlatához 1992/5/76–94
- Pataki Éva: Reflexiók a terepen folyó szociális esetmunkához, az esetmegbeszélések tapasztalatai alapján 2002/5/45–56
- Pik Katalin: A szociális munkások képzéséről és lehetséges elhelyezkedésükről Nyugat-Berlinben 1990/1/78–84
- Pik Katalin: A szociális munka története Magyarországon (A pesti és budai Jóltévő Asszonyi Egyesület) 1998/2/80–90
- Pik Katalin: Az összekötő 1999/5/99–108
- Pik Katalin: A szociális munkások, munkahelyeik és szupervízoraik 2001/2/72–82
- Pikó Bettina–Piczil Márta: „És rajtunk ki segít...?” 2000/1/110–120
- Pócze Gábor: Szociális asszisztens képzés: tények, dilemmák, perspektívák 1990/2/75–81
- Pócze Gábor: Kell-e szociális munkás az iskolának? 1990/4/83–87
- Pócze Gábor: A személyiségfejlesztés szerepe a szociális szakemberképzésben 1993/4/99–108
- Szoboszlai Katalin: Helyzetkép a terepoktatásról a szociálismunkás-képzésben Magyarországon 1999/2–3/104–120
- Szöllősi Gábor: Tükör a Szekszárdon induló szociális munkás képzésről 1990/1/65–77
- Puli Edit–Galavits Noémi: Szerepek és kapcsolatok a szociális munkában 1999/4/88–96
- Rác József–Kastaly Ildikó: Az addiktológiai konzultáció és konzultánsképzés 1996/5/104–110
- S. Faragó Magdolna: A szociális képzésekről – oktatáspolitikai megközelítésben 1992/5/63–71
- Szalai József: Időskorúak bentlakásos ellátása – gondolatok a nyugat-európai tapasztalatok tükrében 1998/5/65–71
- Szilvási Léna: Csoportmunka egy anyaotthonban 1997/1/59–87
- Talyigás Katalin: Új szakma alakul Magyarországon 1989/1/65–70
- Talyigás Katalin–Hegyesi Gábor: Alapkő-letétel (Az 1990-es soproni konferencia) 1990/4/59–61
- Varsányi Erika: Önreflexió, személyesség és racionalitás a segítség gyakorlatában 1996/2/117–128
- Varsányi Erika: Időélmény a segítség gyakorlatában 2000/6/87–104
- Vizsolyi Ákos: A segítség útjai 1995/1/91–94
- Woods, Ronald: A szociális munka gyakorlatának oktatása 1990/5/44–52
- Zastrow, Charles: Mit tegyünk, hogy a szociális munka élvezetes hivatás legyen? I. 1995/1/62–81
- Zastrow, Charles: Mit tegyünk, hogy a szociális munka élvezetes hivatás legyen? II. 1995/5/42–59

MUNKAERŐPOLITIKA, MUNKANÉLKÜLISÉG

- Bánfalvy Csaba: A munkanélküliek szociális jellemzőiről 1991/4/97–108
- Ferge Zsuzsa: A foglalkoztatási törvény – amit megold és amit nyitva hagy 1991/4/120–127
- Krisztián Béla: A modernizáció szolgálatában – az aktív munkaerő-piaci politika 1991/6/48–50
- Ladó Mária–Tóth Ferenc: Leépített légiók 1991/4/108–119
- Standing, Guy: Munkanélküliség, bizonytalanság és rugalmas munkaformák Európában 1991/6/51–67

SZEGÉNYSÉG

- A KSH állásfoglalása a létminimum-számítások ügyében 1991/4/86–93
- Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa jelentésének összefoglalója a hajléktalanok egészségügyi ellátásáról 2001/2/91–96

REPERTÓRIUM

- Benda Gyula: A KSH társadalomstatistikai főosztályán folytatott szegénységvizsgálatról – 1975–1979 1991/4/3–11
Boócné Sáfár Gyöngyi: A csecsemőhalálozás társadalmi vonatkozásai 1991/4/40–49
Hanák Katalin: Állami gondozott csecsemők Pest megyében 1991/4/12–39
Harcsa István: Az anyagi viszonyok és a családok közötti támogatási szokások 1991/4/74
Létminimum- és szegénységsszámítások külföldön 1991/4/94–96
Matern Éva: A kilakoltatások ügymenete 1991/4/50–57
Salamin Pálné: A létminimum és akik alatta élnek 1991/4/58–73

GYERMEKVÉDELEM

- Herczog Mária: A nevelőszülő helye és szerepe a gyermekvédelemben 1995/2/82–100
Hevesi Katalin–Majoros Mária–Mészáros Lászlóné–Tardos Anna: Csecsemőotthonok és gyermekvédelem. Rövid tájékoztató a CSOSZ néhány vizsgálatáról 1993/1/81–87
Kálló Éva: A csecsemőotthonban nevelkedő gyerek találkozása saját múltjával 1993/1/70–75
Lévai Katalin: „...a gyerek érdekében nem történt semmi” (Beszélgetés a Pest Megyei Szociális Módszertani Központ munkatársaival) 1992/2/87–94
Majoros Mária: A csecsemőotthonban nevelkedő gyerek családba kerülésének előkészítése 1993/1/76–80
Máté János: Gyermekvédelem Hollandiában 1992/2/95–99
Pik Katalin: Gyermekvédelem és gyermekmunka – a két szempont első találkozása a századelőn 1998/1/107–119
Szöllősi Gábor: A gyámhatóságok szociális segítő tevékenységének empirikus vizsgálata 1995/2/101–123
Vincze Mária: Lehet-e otthon a csecsemőotthon? 1993/1/65–69

IDŐSKUTATÁS

- Lévai Katalin–Csoba Judit: A debreceni idősgondozás intézményrendszere 1997/4/106–122
Ombudsmani jelentések az időskorúakat ápoló-gondozó otthonokról 1999/6/58–61
Szász Anna: Öregnek lenni Magyarországon 1999/5/109–111
Széman Zsuzsa: Szükségletek, innováció és normák az egri idősgondozásban 1997/4/87–105
Talyigás Katalin–Hegyesi Gábor–Fekete Judit: Időskorúak szociális ellátórendszere Budapest XIII. kerületében 1997/4/68–86

MOZGÁSSÉRÜLTEK

- French, Sally: Ügyelj a szavaidra! 1991/5/106–109
Kogon Mihály: A csökkent mozgásképességű emberek és foglalkoztatási rehabilitációjuk 1991/5/63–77
Léderer Pál: Hol az a kurva kalapács?! 1991/5/110–114
Mozgássérült gyermekek a Rogers-iskolában (Interjú Farkas Gáborral) 1991/5/103–105
Rózsa Klára: Szociális gondoskodás a fogyatékosokról Svédországban 1991/5/35–43
Tardos Katalin: Mozgáshátrányban. (Társadalmi integráció, életforma és rehabilitáció a mozgássérültek körében) 1991/5/44–62
Tausz Katalin–Varjú Gabriella: „Neki is kell cukor?!” (Néhány gondolat a szociális intézményekről és a fogyatékos emberek helyzetéről) 1991/5/72–77
Bácskai Erika: A drogmegelőzés hatékonysága 1993/6/29–45

- Bácskai Erika–Gerevich József: Adalékok a magyarországi droghelyzet tisztázásához 1993/6/46–51
Elekes Zsuzsanna–Paksi Borbála: Adalékok a hazai drogprobléma jellegének elemzéséhez 1993/6/52–63
Seres Ildikó: Drogháború vagy normalizálás? 1993/6/64–79
Tóth Tamás: Találkozás Z.-vel 1993/6/80–81

VÁLSÁGKEZELÉS

- Ferge Zsuzsa–Szalai Júlia: Néhány adatsor a gyermekek helyzetéről 1991/4/149–157
Goddard, Maria K.: A gondozási hatékonyság vizsgálatának fontosságáról 1993/5/73–89
Semjén András: Olvasónapló 1991/4/128–133
Szalai Júlia: Néhány megfontolás egy válságkezelő szociálpolitikai program társadalombiztosítási vonatkozásaihoz 1991/4/134–148

A HALÁL MINT TÁRSADALMI PROBLÉMA

- A halál és az élet tényei. Pilling János tanatólógussal beszélget Lévai Katalin 1995/4/111–114
Barcsi Tamás: Az emberhez méltó halál lehetősége: az eutanázia és alternatívája 2004/5/101–113
Lakos Nóra: Az eutanázia mint a filozófia, a politika és a törvényhozás tárgya 2001/2/30–37
Léderer Pál előszava (A modern ember viszonya a halálhoz) 1994/6/62
Nógrádiné Várhalmi Judit–Urbanek Judit: „Én már csak meghalni szeretnék, édes fiam” 1998/3/75–93
Szikra Dorottya: Hit és AIDS 1994/6/83–90
Tenczer Tamás: A halál mint társadalmi probléma 1994/6/77–82
Ulicska László: A halál utolsó „nagy korszaka” 1994/6/63–67
Végh Katalin: A modern ember viszonya a halálhoz 1994/6/68–76

CIVIL VILÁG

2003. évi L. törvény a Nemzeti Civil Alapprogramról 2003/5/80–89
A Kormány 160/2003. (X. 7.) Korm.rendelete a Nemzeti Civil Alapprogramról szóló 2003. évi L. törvény végrehajtásáról 2003/5/90–98
Bánfalvy Csaba: Egy tanulságos segítőrendszer az Ökumenikus Szeretetszolgálatnál 1994/5/49–58
Béres Csaba: Halmozottan hátrányos helyzetben – fogyatékos gyermekeket nevelő családok a társadalomban 1997/6/65–76
Dávid Zoltán–Szász Anna: A Váltó-Ház 2002/1/116–130
Gyukits György–Millet Ilona–Afchain, Sandrine–Lemasson, Céline: Az APRAE – egy franciaországi civil szervezet, amely elősegíti az AIDS-betegek társadalmi integrációját 2000/4/82–106
Katus József: Fogyatékos gyermekek szülei önszerveződésének segítése Magyarországon: kutatás, tennivalók és a nemzetközi együttműködés kérdései 1997/6/43–50
Kotász Zoltán: „Az elveink miatt, saját döntéseink következtében kerülünk kisebbségi helyzetbe”. Beszélgetés egy polgári szolgálatossal 1994/2/42–51
Mojzesné Székely Katalin: Szülők és szakértők az átmenetben 1997/6/88–94
Nárai Márta: Civil szervezetek szerepvállalása a szociális ellátás, szolgáltatás területén 2005/1/111–133
Szász Anna: Pillantás a Szigetre (Pepsi Sziget '97) 1998/2/106–114
Szász Anna: A Félút Centrum 2000/1/126–134
Szász Anna: URH 98 MHz, avagy Civil Rádió, Budapest 2000/2/100–108
Szász Anna: Iskola a Zöld Kakashoz 2000/3/122–131

REPERTÓRIUM

- Szász Anna: Társaság a Szabadságjogokért 2000/5/96–104
Szász Anna: Az első lépcső 2001/1/114–123
Szász Anna: Az ESZTER-program 2001/2/83–90
Szász Anna: A bántalmazott nők életét, érdekeit védő szervezetek
2001/3/106–119
Szász Anna: Az Ashoka Magyarországon 2001/4/117–126
Szász Anna: A Magyar Helsinki Bizottság 2001/5/69–80
Szász Anna: A KESZ 2001/6/119–130
Szász Anna: A vánkós 2002/3/105–112
Szász Anna: Egy régi ügy 2002/4/122–132
Szász Anna: Az Európa Ház 2002/5/78–87
Szász Anna: A kormány civil stratégiája 2003/1/108–116
Szász Anna: MINők 2003/2/111–116
Szász Anna: Seed 2003/3/101–110
Szász Anna: Regionális Együttműködési Alapítvány 2003/4/107–114
Szász Anna: Sziget 2003. 2003/5/99–106
Szász Anna: Romaversitas 2003/6/109–116
Szász Anna: SM-klub a külvárosban 2004/1/95–101
Szász Anna: Esztertáska Alapítvány 2004/3/120–128
Szász Anna: Bent és kint 2004/5/114–126
Szász Anna: Szükség van szociális diagnózisra. Interjú Vecsei Miklóssal,
a hajléktalanügyek miniszteri biztosával 2004/6/108–121
Szász Anna: „Esély az életre” 2005/3/122–133
Tausz Katalin: A fogyatékos gyermekek helyzete és a civil társadalom az átmenet
időszakában 1997/6/77–87
Varsányi Erika: Variációk a változás témájára 1995/4/92–110
Vekerdy Zsuzsanna: A sérült gyermekek helyzete Magyarországon: küzdelem
a társadalmi elfogadásért 1997/6/51–64
Vekerdy Zsuzsanna–Tatus József: Előszó. Sérült gyermeket nevelő szülők
önszerveződése 1997/6/41–42
Wéber Attila: „Az ember csak akkor tud másokkal békében élni, ha önmagával
összhangba jut”. Beszélgetés Lányi Andrással a Fidesz Akadémia új
programjáról 1993/2/49–53
Zalabai Péterné: Önálló életvitel és személyi segítség 1997/5/56–70

ÖNSZERVEZŐDÉSEK, MOZGALMAK,

- A Mandel Center 1991/1/96
A társadalmi kirekesztés elleni közösségi akcióprogram 2002/2/90–97
Balázs Magdolna: Az alapítványi élet indulása Magyarországon 1991/1/82–91
Bemutatkozik a nonprofit kutatócsoport 1991/1/92–93
Feminista Hálózat – Alapító nyilatkozat 1990/6/98–100
Hajléktalanokért – Alapítólevél 1989/2/83–84
Horváth Gyula: Híradás a hazai ILCO klubok működéséről 1990/2/92–94
Illés Sándor: Az Országos Rehabilitációs Konzultatív Tanács tevékenységéről
1990/4/96–100
International Fellowship in Philanthropy 1991/1/97–98
Jöhetnek az öregek (Lévai Katalin interjúja Csorvási Sándornéval) 1990/2/95–98
Kék Lista Alapítólevél 1989/1/93–94
Másodrendű állampolgárok? (Lévai Katalin interjúja Zalabai Gáborral)
1990/4/90–95
Neményi Mária–Csepeli György: Önszervezés és szociálpolitika 1989/1/88–92
Pályázati felhívás. A John Hopkins Egyetem Szociálpolitikai Intézet nemzetközi
ösztöndíjat kínál 1990/1/99–100
Pik Katalin: Alternatív megoldások gyermekfelügyeletre az NSZK-ban
1989/2/85–92
Program on Nonprofit Organizations 1991/1/94–96

Schöfferné Dudás Piroska: Polgári Tanácsadó Szolgálat 1990/4/88–89
Tájékoztató a „TÁMASZ” Alapítványról 1990/1/98

ESETTANULMÁNYOK

- Blackmun, Harry: Többségi vélemény a Wyman kontra James ügyben 1993/2/54–60
Csató Zsuzsa: Fogyatékkal élő emberek önszolgáltató és őket segítő csoportjai Magyarországon 1994/2/57–65
Diósi Ágnes: Cigány sorsváltozatok, élettörténetek 1991/6/72–78
Diósi Ágnes: Esettanulmány a gyermekek mindenek felett álló érdekeiről 1998/4/106–112
Diósi György: Mi történik a kerepestarcjai cigányokkal? 1990/2/51–57
Durst Judit: „Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul” 2002/4/99–121
Gosztonyi Géza: a „XXII-es” csapdája avagy: Virágot utcán? 1994/1/94–101
Hanessné Dér Klára: „Egy asszony meg a lánya”. Esettanulmány 1994/2/52–56
Háberman Zoltán: „Ahhoz, hogy elviselje az ember a stresszt, kellett valami oldószer” 2003/4/63–85
Hámor Szilvia: „Életutak ’91/’92” – avagy az esélytelenek éve 1992/4/93–97
Kádár Sára: Esetleírás a családgondozás gyakorlatából 1993/2/61–67
Lakatos Elizabeth: Egy krízisbe került család és a Szolgálat segítségével 1994/1/108–115
Lévai Katalin: „Mindig minden a legnagyobb rendben volt” 1994/1/102–107
Lévai Katalin: A „mágikus” segítő 1994/5/71–75
Lőrincz Norbert: Szociális munkások az utcán, a prostituáltak között 1995/1/95–115
Mózer Péter: Ki teszi fel újra a léceket? 1997/2/93–103
Orsós Éva: Miről szólnak a SZEM panaszlevelei? 1989/1/95
Pénzes Eszter: Mira 1990–1994 1994/4/92–99
Pik Katalin: Szociális munka a hajléktalan ellátásban 1993/4/118
Slézia Gabriella: „Nyári tanár” voltam Várongon 1992/1/84–93
Széman Zsuzsa: Éheznek az idősek? Az idősek elszegényedése (1987–1989) 1990/6/47–55

INTERJÚ, RIPORT

- A 2000. év az egészségügyé? (Interjú Cser Ágnessel) 2000/1/121–125
A cigányság ügye a demokratikus ellenzék történetében – Interjú Havas Gáborral 1999/6/83–99
A civil társadalom felé – interjú Bíró Andrással 1991/1/102–105
Ágostonné Alpár Vera: Daganatos gyermekek két magyar intézményben 1995/5/99–104
Ahogy az állam viselkedik, úgy fog viselkedni a társadalom is. Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsmanal Gyulavári Tamás beszélget 2001/4/103–116
A szociálpolitika mérlege. Kovács Pál, Kiss Gyula és Lakner Zoltán politikusokkal beszélget Lévai Katalin 1994/4/71–78
Az egészségügy egy éve – Interjú Kökény Mihály népjóléti miniszterrel 1998/1/120–122
„Jóléti rendszerváltás”. Beszélgetés Medgyessy Péterrel, az MSZP miniszterelnök-jelöltjével (Lévai Katalin interjúja) 2001/5/110–114
Beszélgetés a szexualitásról. Lévai Katalin interjúja Hadas Miklóssal és Madarász Imrével 2002/2/84–89
Diósi Pál: Tessék mondani, lehet itt tíz percre szőrföt bérelni? [I.] 1994/4/79–91
Diósi Pál: Tessék mondani, lehet itt tíz percre szőrföt bérelni? [II.] 1994/5/57–70
Ferge Zsuzsa: „Nem reziduális jóléti államra van szükség...” (Beszélgetés Nicholas Barr-ral, a Világbank tanácsadójával) 1992/5/111–116
Finnország és a nők – a választójogtól a jóléti államig és tovább (Bokor Judit interjúja Sinikka Mustakallio finn társadalomkutatóval) 1998/3/107–111

REPERTÓRIUM

- Fogyatékos támogatás – kárvallott fogyatékosok (Lévai Katalin interjúja Urbanekné László Judittal) 1989/2/77–82
- Gáthy Vera–Széman Zsuzsa: Törvények és szervezetek 1996/4/103–107
- Hát váltstunk már témát! – Interjú Richard Rorty filozófus professzorral 1997/5/71–80
- Jelenczki István: „...Öljük életünk lehetőségeit...” 1993/5/90–103
- Kovács Valéria: „Az volt a közös bennünk, hogy valahogyan mindannyian kilógtunk” 1993/1/98–111
- Lakos Nóra: Beteg orvosok – hiányzó kontroll 2000/4/107–110
- Legyen valaki, aki a helyi közösségeket összefogja! (Szász Anna interjúja Göncz Kingával) 2004/4/119–127
- Lévai Katalin: „Kellene egy olyan iskolát csinálni, ami az ő bőrükre szabott”. Beszélgetés Győrik Edittel, a Belvárosi Tanoda vezetőjével 1993/1/88–97
- „Mintha üvegbúrában élne” (interjú Balázs Anna gyermekpszichiáterrel) 1990/1/92–97
- Mojzesné Székely Katalin: A „hasznosidő”-től a hasznos életig. Beszélgetés Lukács Barnával 1994/3/105–115
- Pik Katalin: A fővárosi hajléktalanellátás legújabb kori történetéből 1994/6/91–109
- Simó Endre: Andrea 2004/6/122–125
- Solt Ottília: A SZETA történetéről (Lévai Katalin interjúja) 1989/1/84–87
- Szász Anna: „Köszönet helyett megszüntették az intézetet” – Beszélgetés Kardos Ilonával és Kovács Ágnessel 2002/6/67–16
- Takács Judit: „Én a parlament kérésére akadékoskodom...” (Interjú Hans Ytterberggel, a svéd Szexuális Orientáció Alapú Diszkrimináció Elleni Ombudsmani Hivatal vezetőjével) 2005/3/117–121
- Várható-e valódi érdekegyeztetés? Lévai Katalin interjúja Vadász Jánossal 2002/5/57–64

KONFERENCIA, KERESZTAL-BESZÉLGETÉS

- A köztársaság eszméje (Horváth Aladár, Ferge Zsuzsa, Gönczöl Katalin, Furmann Imre) 2003/4/95–107
- Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőségről (Papp Imre, Kaltenbach Jenő, Zentai Violetta) 2003/4/86–94
- Célkeresztben a teljes foglalkoztatás? (Vita a II. Nemzeti Fejlesztési Terv munkaerő-piaci jövőképeiről) 2005/2/40–51
- Eszmék, a modernitás kora, a jelenkor. Keresztal-beszélgetés eszmék, társadalom, történelem viszonyáról 2003/1/88–107
- Felvilágosodás – modernizáció – globalizáció 2003/5/60–79
- Méltányosság vagy versenyképesség? (Vita a társadalmi kohéziós politika szerepéről a II. Nemzeti Fejlesztési Tervben) 2005/3/100–116
- Modernizáció, globalizáció és Magyarország 2003/2/103–110

KÖRKÉRDÉS, VISSZHANG

- Alapítvány „Életveszélyben lévő csecsemők és gyermekek megmentéséért” 1991/3/81–82
- Andorka Rudolf: A jóléti szolgáltatások átalakulásának kérdéseiről 1991/3/49–59
- Betlen Anna: Mint aki rajzszögbe ült... 2003/5/107–116
- Borsos Terézia: Néhány észrevétel Gáthy Vera: Jelnyelvi tolmácsok c. cikkéhez 2003/6/117–125
- Hegedűs József–Tosics Iván: Privatizáció a lakásrendszerben 1991/3/60–66
- Intenzív pénzhiány 1991/3/78–80
- Kende Tamás hozzászólása Andor László: A bürokratikus modernizáció vége című írásához 2002/5/65–78
- Király Júlia: Válasz az Esély körkérdésére 1991/3/67–71
- Krémer Balázs: Szösszenet – az erőszakos mozgalomról és a mozgalmár erőszakosságáról 2003/6/126–128

- M. Vass Julianna: Foltozzunk, vagy új hálót vegyünk? 1991/5/115–117
 Semjén András: Magánoktatás: Perspektívák és problémák 1991/3/72–77
 Szász Anna: Néhány észrevétel Tamási Erzsébet: A családon belüli erőszakról...
 c. cikkéhez 2003/4/115–120
 Szegőné Szűcs Erzsébet–Jacsó Mária–Szegő Imre: A Gerontológiai Gondozó (egy
 preventív modell az idősgondozásban) 1991/5/118–121
 Tamási Erzsébet: A családon belüli erőszakról – csendesebb, szentségtörő módon
 2003/3/111–121

KÖNYVEKRŐL ÉS FOLYÓIRATOKRÓL

- Aáry-Tamás Lajos: Ligeti György: Gyűjtős. Iskola, demokrácia, civilizáció
 2003/2/120
 Ágostonné Alpár Vera: Otthon... a hajléktalanszállón? 1996/4/108–109
 Anheier, Helmut K.–Seibel, Wolfgang: A harmadik szektor 1991/1/99
 A nonprofit szektor hazai irodalmából 1991/1/99
 A nonprofit szektor új nemzetközi folyóirata a Voluntas 1991/1/100
 Bajomi Iván: Az életút felén túl... de még az öregségen innen (Xavier Gaullier: La
 deuxième Carrière, Seuil, Paris) 1989/1/99–100
 Bajomi Iván: Az életút felén túl... de még az öregségen innen 1989/2/100–102
 Bemutatjuk a Nonprofit Voluntary Sector Quarterly c. folyóiratot 1991/1/101
 Csákó Mihály: Egy alpműgyanus könyv 2000/6/114–116
 Ferge Zsuzsa: A törekeny öregek és a közösségi gondoskodás 1990/2/109
 Ferge Zsuzsa: Vitázó megjegyzések Kornai János Röpiratáról 1990/4/101–104
 Ferge Zsuzsa: Mit kezdhetünk itt a „harmadik út”-tal? (Anthony Giddens:
 A harmadik út) 1999/2–3/121–122
 Ferge Zsuzsa: Ligeti György: Gyűjtős. Iskola, demokrácia, civilizáció 2003/2/120
 Gabányi József: Idősek szociális ellátása 2005/1/134
 Gecsei Katalin: Megjelent a „BOLD” 1991/2/105
 György Lajos: A fejlődés eszméjének története 1990/6/101
 Harangi Andrea: Terror a családban 1998/5/85–89
 Harsányi László: A harmadik szektor. Tanulmányok 1991/5/128–130
 Húse Lajos: „Peremvidék” – szociális kutatások Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében
 2002/3/113–118
 Javorniczky István: Egyenlőbben! 2001/1/124–125
 Kertész Imre: Az első magyar ombudsman 2002/5/91–97
 Kósa Eszter: Valóságos rémregény 1996/3/118–123
 Kozma Judit: A gyermekvédelmi sokszög 1998/3/126–132
 Kozma Judit: És mi lett... ? Ferge Zsuzsa: „Elszabaduló egyenlőtlenségek”
 c. könyvről 2001/4/127–130
 Krémer Balázs: Egy politikai sikertörténet tanulságai: Gyorsjelentés
 a szegényedésről 2004/1/104–106
 Léderer Pál: A legújabb Capitaly 2001/1/126–128
 Lévai Júlia: Több, mint helyzetjelentés 2000/5/105
 Lévai Júlia: Négy város közös fényben – egy aktív-visszacatoló kutatás
 tanulságai 2001/2/97–99
 Lévai Júlia: „Három pár női láb” – és egy figyelő szempár. Szász Anna: Három
 pár női láb 2004/2/133–135
 Lévai Katalin: Humán reform (Szerkesztette: Levendel László és Zelnik József)
 1990/1/101–102
 Lévai Katalin: Senki földje (Gönczöl Katalin: Bűnös szegények) 1991/5/122–125
 Lévai Katalin: Találkozás a történettel. (Madarász Imre: Letérés) 2000/4/111
 Lévai Katalin–Tóth I. György: Szerepváltozások. Jelentés a nők helyzetéről – 1997
 1998/1/132–136
 Losonci Ágnes: Ferge Zsuzsa: Elszabadult egyenlőtlenségek 2002/2/107–117
 Marosán György: Merre mutat a történelem nyíla? 2000/6/117–119
 Orosz Éva: Egészségi állapot – egyéni és társadalmi felelősség 1990/5/89

REPERTÓRIUM

- Pik Katalin: C. Wolfgang Müller: Hogyan vált hivatássá a segítség 1990/5/85–88
Pik Katalin: Partnerkapcsolat – recenzió a szociális munka szupervíziójának jó gyakorlatáról (Good practice in Supervision) 1999/2–3/123–133
Pik Katalin: Könyv a rasszizmus ellen 1999/4/105–114
Radoszav Miklós: Amiről már tudunk, de még nem tudjuk elég jól... 2004/3/129–130
Radoszav Miklós: Egy újabb láncszem (Gyermekvédelmi szakellátás – segédanyag) 2005/1/135–136
Semjén András: Rágódás a Röpiraton – és fogadtatásán... 1990/4/105–110
Sienfield, Adrien: Mi a tanulsága annak, ha a „szegényeket” és nem a „szegénységet” kutatjuk 2005/6/121–122
Simonik Péter: Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon 2004/1/102–103
Simonovits András: Egyenlőtlen társadalmak: Jövedelemeloszlás és a társadalmi szerződés. Roland Bénabou cikkének ismertetése 2001/5/115–120
Somlai Péter: Mentális higiénék. Székely József Iván: Drog, szex, téveszmék, egészség 2003/2/117–118
Szász Anna: Változások és változatlanágok 1999/6/100–103
Szász Anna: A zsidó nő 2002/5/88–90
Szász Anna: Jelentések a perifériákról 2005/5/115–121
Szelenge Judit: Két város meséje. Széman Zsuzsa: Két város szociális alternatívái az ezredfordulón 1999/6/104–109
Széman Zsuzsa: A jobbik fél? 2000/2/109
Szilvási Léna: Egy nélkülözhetetlen könyv – Herczog Mária: Gyermekvédelmi kézikönyv 2003/5/117–118
Szoboszlai György: Építésre is vállalkozni (Vági Gábor: Magunk, uraim) 1991/5/126–127
Tóth Gyöngyvér: Ausztria szociálpolitikája 2004/1/107–109
Wagner Ferenc: Adalheid Stein Szociálterápiás szerepjáték c. könyvének ismertetése 1995/4/115
Závada Pál: „... a cé betű ott van a hátukon” (Diósi Ágnes „Cigányút” című szociográfiájáról) 1989/1/99–100
Závada Pál: „... a cé betű ott van a hátukon” (Diósi Ágnes „Cigányút” című szociográfiájáról) 1989/2/97–99
Zobor Zsuzsa: Az oktatásfinanszírozásról 1989/2/93–96

HÍREK, INFORMÁCIÓK, SZOLGÁLTATÁSOK

- A Civil Társadalom Fejlődéséért 1994/2/112–118
A Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság törvénye a létmimumról (1991. október 29.) 1992/3/130–131
A Csenyete Alapítványról 1992/1/98
A Habilitas Szolgálat Alapítvány 1992/5/129–130
A Községfejlesztők Egyesülete programja 1990/3/99–106
A „LÉTHATÁRON” létminimum kiállítás prospektusából 1990/1/106–107
Állami megbecsülések a segítőknél. Szent Imre-életműdíjat kapott Göncz Árpádné 2003/6/130
A Magyar Köztársaság Kormánya 6899. számú országgyűlési javaslata 1993/1/112–113
A Magyarországi Alapítványok Szövetsége 1991/1/109
A Motiváció Mozgássérülteket Segítő Alapítvány tevékenységéről 1993/5/125–127
Amszterdami Nyilatkozat Európa szociális helyzetéről 1998/1/129–131
A Szegények és Kiszolgáltatottak Szövetségének Alapítólevele 1990/3/98
A SZEM-nél bejegyzett alapítványok névsora 1989/1/105
A szociális igazgatásról és szociális ellátásról szóló, törvény által nem szabályozott pénzbeni és egyes dologi ellátások jegyzéke 1993/1/125–138
A Szociális Szakmai Szövetség állásfoglalása a családon belüli bántalmazás és a szociális munka viszonyáról 2002/6/119–121

- A Tolerancia Családvédelmi Alapítvány felhívása 1991/1/114–115
Az első magyar terepkonferenciáról 1994/2/119–120
Az IFSW konferencia Glasgow-ban 1992/1/97
Balikó Márta: A pécsi Szociális Kerekasztal eddigi története 1998/3/121–125
Bánfalvi István: A szociálpolitika és a családpolitika integrációja a 90-es években
c. konferenciáról 1990/2/105–106
Barabás Miklós: Civil igen Európára! Országos kampány az EU-s népszavazásra
(Javaslat) 2003/1/117–118
Betegszállítás magánvállalkozásban 1990/4/111
Bibliográfia a „szociális Európa” témaköréből 1999/különszám/136–142
Budai István: A szociális és a pedagógus szakma határán 1993/3/119–131
Büntetésvégrehajtás vagy rehabilitáció? 2003/4/124–125
Civil nap 2002/5/98
Czikora Györgyi–Szabó Judit: Szociális jogok – minden ember számára
Európában? 1991/6/79–85
Csató Gyula–Kanyik Csaba: Esőgyerekek Egyesület 1997/2/104–113
Diósi Ágnes: Rendhagyó ajánlás 1997/4/132–133
Erasmus–Tempus Tanfolyam a szociális biztonságról Európában 1995/1/132
Európai integrációs dokumentációs központok 1999/különszám/134–135
Fabius, Laurent–Mauroy, Pierre–Rocard, Michel: „Európa szocialistái,
egyesüljetek!” 2002/6/114–118
Ferge Zsuzsa: Küzdelem a szegénység ellen – velünk vagy nélkülünk?
1996/6/97–99
Ferge Zsuzsa: Ligeti György: Gyűjtős. Iskola, demokrácia, civilizáció 2003/2/119
Fogjunk össze a demokrácia védelméért! 2001/4/131
Gosztonyi Géza: Children’s Hearings 1992/1/94–96
Gosztonyi Géza–Hegyesi Gábor: Attitűdök, értékek és ideológiák a szociális
munka gyakorlatában 1989/2/103–105
Göncz Kinga: Az emberi kapcsolatok technikusai? (Gondolatok az amerikai
szociális munkás képzéssel kapcsolatban) 1992/2/111–114
Gönczöl Katalin: Beszámoló a szociális szakembereket képző iskolák 24.
Nemzetközi Kongresszusáról 1989/1/106
Gönczöl Katalin: Jelentés. A Szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló
1993. évi III. törvény módosítása folytán kialakult helyzet vizsgálatáról
1997/5/94–102
Gyekiczky Tamás: Amit tudni kell 1993/5/116–124
Győri Péter: Kitekintés egy nonprofit konferenciára 1989/1/107
Harsányi László: Ott erős a harmadik szektor, ahol erős a polgár 1991/4/163
Hegyesi Gábor–Talyigás Katalin: Az Erzsébetvárosi Családsegítő Szolgálat
(Égyetemi Szociálpolitikai Gyakorlóintézet) szakmai programja 1991/2/106–107
Hegyesi Gábor–Talyigás Katalin–Visy Erzsébet: Szociális Kollégium alakult
Budapest VIII. kerületében 1990/1/103–105
Hokenstad, Terry: Az amerikai szociálmunkás képzés néhány problémája
1991/5/131
Horánszky Nándor: Kisgyermeket váró családok longitudinális vizsgálata
1993/2/88–92
Jarvis, S. J.–Micklewright, J.: A családi pótlék célzottsága és célzása
Magyarországon 1994/2/11–31
Jó-e a szociális munkás elnevezés? 1990/6/108–110
Jogszabálygyűjtemény a mozgáskorlátozott személyeket megillető
kedvezményekről és juttatásokról 1991/5/87–102
Kádár Erika: Angliai tapasztalatok 1990/6/103–107
Kiállítás roma nőkről az Országházban 2003/4/123
Kik vagyunk? Az ÉGISZ Lelki Sérültek Országos Családi Egyesületének
programja 1994/6/116–121
Közlemény (Életkezdesi Alapítvány) 1991/3/139
Lakatos Ilona: Egy beszélgetés apropóján 2003/6/130–131

REPERTÓRIUM

- Létkép – Szociálmagazin 1990/6/107–108
Létminimum 1992/1/100
Létminimum most 1992/3/132–133
Levendel László: Agape 1993/5/104–115
Ligeti György: Szükséges, de nem elégséges 2003/5/120–121
Marschall Miklós: Elképzelések az alapítványi szövetség nemzetközi tevékenységéről 1991/1/110–113
Miért az Autonómia Alapítvány? 1991/1/106–108
Morvai Bea: Néhány adat a SZETA elmúlt évéről 1991/4/158–160
Mozgáskorlátozott emberekkel kapcsolatos tevékenységet folytató alapítványok, szervezetek, egyéb intézmények címjegyzéke 1991/5/78–86
Németh László–Pik Katalin: Vitaindító gondolatok a magyarországi (szociális munkás) szuperviziós képzés tervezése kapcsán 1994/6/112–115
Pályázati felhívás A Civil Társadalom Fejlődéséért nemzetközi programon való részvételre 1994/1/118–119
Pőcze Gábor: Megalakult az Iskolaszövetség 1991/4/161–162
Rész Levente: Démoszthenész – Beszédhibások és segítők Országos Érdekvédelmi Egyesülete 1997/2/114–118
S. Faragó Magdolna: Beszámoló a Német Háztartási Szövetség Konferenciáján szerzett tanulmányút tapasztalatairól 1994/4/100–103
Szász Anna: Nők a családban 1997/5/103–106
Szász Anna: Prostitúcióról – sztereotípiák nélkül 1997/6/95–98
Szász Anna: Feminizmus Magyarországon 1998/1/123–129
Szász Anna: A Névtelen Alkoholisták Magyarországon 1998/6/103–109
Széman Zsuzsa: A kábítószeres egy fának is tehet fogadalmat 1995/3/111–117
Szima Mária: A számviteli törvény főbb változásai nonprofit szervezeteknél 2001/3/120–126
Szolgáltatások 1989/1/104
Szöveggyűjtemény az iskolai szociális munkáról (a szerkesztő ajánlása) 1994/1/116–117
Tájékoztató a lakáscélú állami támogatásokról szóló kormányrendelet módosításáról 2003/3/124–126
Tájékoztató a Szociális Törvény tervezetében nem szabályozott szociális ellátásokról 1993/1/114–115
Talyigás Katalin: A rákbetegek családjainak támogatása 1990/2/107–108
Talyigás Katalin: Tereptanári képzés Amerikában 1992/2/115
Tóth László: A homoszexualitás problémája a modern társadalmakban 1993/2/92
Védett Szervezetek Országos Szövetsége 1990/2/99–104
Versenyképes társadalom kialakulása Közép- és Kelet-Európában – a szociális dimenziók 1993/1/116–124

BÚCSÚZÁS

- Nem bírta hát... Búcsú Bognár Szabolcstól 1999/4/115
Lévai Katalin: Pik Katalin emlékére 2002/1/87–88
Bourdieu, Pierre: A testet öltő uralom 2002/2/98–106
Radoszáv Miklós: Búcsú helyett – rendhagyó könyvajánlat [Búcsú Diósi Ágnestől] 2005/5/113–114
Szász Anna: Búcsú az Olvasóktól 2005/5/122
In memoriam Berény Márta 2005/6/123
Fábián Julianna búcsúja az Olvasóktól, Szerzőktől, Munkatársaktól 2005/6/124

Összeállította: Csibra Márton

Szerzőink figyelmébe!

1. A beküldött és a lap jellegének megfelelő írásokat szakértők bevonásával a Szerkesztőbizottság bírálja el.

2. A közlésre benyújtott tanulmány még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet.

3. A tanulmány szövegét nyomtatott kéziraton kérjük leadni, A/4-es méretű papíron, széles margóval, dupla sorközzel. A tanulmányt kérjük e-mailban is elküldeni a szerkesztőség címére

4. A szöveg első lapja a címlap, amelyen a szerző(k) neve, foglalkozása, végzettsége, munkahelyének megnevezése, e-mail címe, a cikk címe (alcíme) szerepeljenek és az esetleges köszönetnyilvánítások *-gal jelölt lapalji jegyzetben.

5. A szövegtörzshöz (alapszöveghez) csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket stb. Pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzetek ne legyenek. A lábjegyzeteket lapalji jegyzetként kezeljük. Az irodalmi hivatkozások a főszövegben szerepeljenek a következő formában:

- ha a hivatkozott mű szerzője szerepel a szövegben, a név után zárójelben legyen a hivatkozott mű megjelenésének éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: Piroska (1999: 15–16),
- egyéb esetekben (idézet stb.) zárójelben szerepeljen a szerző(k) neve, a megjelenés éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: (Tóbiás–Benedek 1999: 13),

6. A szövegben szereplő táblázatokat számozva, címmel ellátva kérjük. A táblázatok címe, az oszlopok és sorok megnevezése, a magyarázatok a cikk nyelvén íródjanak. Nem fogadjuk el tehát az adatelemző, adatfeldolgozó programokból kikerült nyers, szerkesztetlen, a szövegbe pusztán beillesztett táblázatokat. Amennyiben a szerző ábrát kíván közölni, ezt külön lapon, a kívánt formában megrajzolva kérjük leadni.

7. A szövegtörzs után, külön lapon kezdve kérjük az irodalomjegyzéket. Az irodalomjegyzék a szerzők neve szerint szigorú betűrendben tartalmazza a szövegtörzsben és a lábjegyzetben hivatkozott teljes irodalmat olyan módon, hogy a szövegbeli hivatkozásokat az irodalomjegyzékben azonosítani lehessen. Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet. Az irodalmi hivatkozások három alapformája a következő:

- könyv: szerző(k), a megjelenés éve: a mű címe, a kiadás helye: a kiadó neve,
- folyóiratcikk: szerző(k), a megjelenés éve: a cikk címe, a folyóirat neve (az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma,
- gyűjteményes kötetben szereplő cikk: a szerző(k) neve, a megjelenés éve: a cikk címe, In: a gyűjteményes kötet szerkesztőjé(i)nek neve (szerk. vagy ed(s), vagy Hrsg.), a kötet címe, a kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és utolsó oldalszáma.